

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERÎM'DE
EDEBÎ ÜSLÛP
(Doktora Tezi)

Danışman:
Prof. Dr. Musa Kâzım YILMAZ

Hazırlayan:
Hasan ÇEVİKOĞLU

92581

ŞANLIURFA-1999

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN-I KERİM'DE EDEBİ ÜSLÛP

HAZIRLAYAN
Hasan ÇEVİKOĞLU

DOKTORA
ARAP DİLİ VE BELAĞATI BİLİM DALI

Bu tez 20.04/2000 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek oy birliği ile kabul edilmiştir.

Prof.Dr.Musa Kazım YILMAZ
Danışman

Prof.Dr.Hulusi KILIÇ
Üye

15.05/2000

Yrd.Doç.Dr.Yasin KAHYAOĞLU
Üye

Zühal KARA
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	1
KISALTMALAR.....	3

GİRİŞ

ÜSLÛP HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. GENEL TANIM.....	4
B. ÜSLÛBUN MAHİYETİ.....	5
C. ÜSLÛBUN ÖNEMİ.....	7
D. ÜSLÛP ÇEŞİTLERİ.....	8
1. Alan itibariyle.....	8
a. İlmî Üslûp.....	8
b. Edebî Üslûp.....	9
c. Hitâbî Üslûp.....	10
2. Konu itibariyle.....	11
a. Âlî Üslûp.....	11
b. Müzeyyen üslûp.....	12
c. Mücerred (sâde) üslûp.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM ÜSLÛBUNUN OLUŞUMUNDA ETKİLİ OLAN ve ONA EDEBÎLİK KAZANDIRAN UNSURLAR

I. FESÂHAT.....	15
Fesâhat çeşitleri.....	16
1. Kelimenin fesâhatı.....	16
2. Kelâmın fesâhatı.....	17
Kelâmın fesâhatına engel olan hususlar.....	17

a. Kelimelerin tenâfûrû.....	17
b. Za'f-ı te'lîf.....	18
c. Ta'kîd.....	18
d. Tekrarların çokluğu.....	19
3. Müteteklimin fesâhatı.....	19
II. BELÂĞAT.....	20
Belâğatın bölümleri.....	20
1. Meânî.....	20
2. Beyân.....	21
a. Teşbîh.....	21
b. Mecâz.....	22
c. İstiâre.....	24
d. Kinaye.....	24
e. Ta'rîd.....	25
3. Bedî'.....	26
Bazı bedî' tabirleri.....	26
a. İncicâm.....	27
b. Cinâs.....	28
c. Ferâid.....	28
d. İbdâ'.....	28
e. Hüsn-i Nesak.....	30
f. İktidâr.....	30
g. Tevriye.....	30
h. İftinân.....	31
i. İstihdâm.....	31
j. İ'tilâf.....	31
k. Mübâlağa.....	33
l. Mutabakat.....	33
m. Nezâhet.....	34
n. Sehl-i mümteni'.....	35
o. Ta'dîd.....	35
ö. Leff u Neşr.....	35
p. Taksîm.....	36
r. Tertîp.....	36

s. Te'kîdu'l-medh bimâ yuşbihu'z-zemm.....	37
III. İLTİFÂT.....	37
İltifât şekilleri.....	38
1. Mütakellim sîgasından muhataba geçiş.....	38
2. Mütakellim sîgasından gâibe geçiş.....	38
3. Muhataptan mütakellime geçiş.....	38
4. Muhataptan gâibe geçiş.....	38
5. Gâibden mütakellime geçiş.....	38
6. Gâibden muhataba geçiş.....	39
IV. İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT.....	39
1. İcâz.....	39
2. İtnâb.....	41
3. Müsâvât.....	42
V. TAKDİM - TEHİR.....	43
Takdîmi gerektiren sebepler.....	44
1. Kelimenin önemini belirtme.....	44
2. Zaman yönüyle önceliğe sâhip olma.....	44
3. Teşrîf (şereflendirme)	45
4. "Allah" lâfzının teberrüken öne alınması.....	45
5. Kesret (çokluk)	45
6. Sözü değişik üslûplar içinde sunma.....	46
VI. İSTİFHÂM.....	46
İstifhâmın amaçları.....	47
1. Tevbîh için.....	47
2. Takrîr için.....	47
3. Taaccüp için.....	48
4. Emir maksadıyla.....	48
5. Nehy için.....	48
6. Korkutma maksadıyla.....	48
7. Tehekküm (istihzâ, alay) için.....	49
8. Tehdît için.....	49
9. Eşitlik maksadıyla.....	49
10. Duâ gayesiyle.....	49
11. İfihâr (övünme) amacıyla.....	50

12. Haber verme amacıyla.....	50
13. Bir şeyin akıldan uzak oluşunu göstermek için.....	50
14. Beklenti içerisinde olmayı ifade için.....	50
15. Tahkîr için.....	50
VII. KASR.....	51
1. Kasr yolları.....	51
a. Nehy ve istisna edatları ile yapılan kasr.....	51
b. (اِنَّمَا) edatı ile yapılan kasr.....	51
c. (اِنَّمَا) edatı ile yapılan kasr.....	52
d. Ma'mûlün âmiline tekaaddümü ile yapılan kasr.....	52
e. "Fasl zamiri" ile yapılan kasr.....	52
f. Müptedadan önce "nefy edatı" getirmekle yapılan kasr.....	52
g. Müptedanın zikri ile yapılan kasr.....	52
h. Müpteda ve haberin marife olarak gelmesi ile yapılan kasr.....	52
2. Kasr çeşitleri.....	53
a. Hakîkî kasr.....	53
b. İzâfî (nisbî) kasr.....	53
VIII. HAZF.....	53
Hazf şekilleri.....	54
1. İsmi hazfi.....	54
2. Fiilin hazfi.....	56
3. Birden fazla kelimenin hazfi.....	57
IX. TE'KÎD.....	58
Te'kid şekilleri.....	59
1. اِن ve اُن edatları ile yapılan te'kid.....	59
2. "İbtida lâmi" ile yapılan te'kid.....	60
3. Manevî te'kid.....	60
4. Tekrar ile yapılan te'kid.....	60
5. قد edatı ile yapılan te'kid.....	61
6. "Te'kid nûnu" ile yapılan te'kid.....	61
7. Fiilin mastarı ile yapılan te'kid.....	62
8. "Fasl zamîri" ile yapılan te'kid.....	62
9. Kasem.....	63

X. MÜBHEMÂT.....	64
Mübhemlik sebepleri.....	64
1. Mübhem ifadenin bir başka yerde beyan edilmiş olması.....	64
2. Yeterince tanınıyor olmak.....	65
3. Kişiyi kazanmada müessir olmasından dolayı.....	65
4. İsmen belirtmede bir fayda bulunmaması.....	65
5. İsim belirtmeden ta'zîm ifade eden vasıfları belirtmek.....	66
6. Bir noksanlık sıfatıyla tahkîr etmek.....	66
XI. VUCÛH ve NEZÂİR.....	66
1. Vucûh.....	66
2. Nezâir.....	67

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂNI KERİMDE EDEBÎ ÜSLÛP

ÖZELLİKLERİ

I. BEYAN TARZININ ZENGİNLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ.....	68
Beyan konuları.....	68
1. Kur'ân-ı Kerîm'in mükelleften bir şeyin yapılmasını isterken kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesi.....	69
a. Açık emir tabiri ile.....	69
b. Fiilin, mükellefler üzerine hükmedildiğini bildirmekle.....	69
c. Fiilin, insanlar üzerine bir sorumluluk olduğunu belirtmekle.....	69
d. Yapılan işin hayır olduğunu belirtmekle.....	69
e. Durum ortaya konulmak suretiyle başkalarına düşen görevi bildirme tarzında.....	69
f. Mükellefin o fiili yapması gerektiğini belirtme tarzında.....	70
g. Yapılan işten dolayı sevap ve mükâfat va'detme tarzında.....	70
h. Fiili, daha önceki bir şarta bağlamak şeklinde.....	70
i. Fiili, tereccî (ümit etme) bildiren bir kelimedenden sonra getirmekle.....	70
j. Emir sîgası ya da "emir lâmı" kullanmak suretiyle.....	70
k. Olumsuz soru şekliyle.....	70
l. Fiilin yapılmamasının kötülüğünü tasvîr etmekle.....	71

2. Kur'ân-ı Kerîm'in mükelleften bir şeyin yapılmamasını isterken kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesi.....	71
a. "Nehy" tabiri kullanmak suretiyle.....	71
b. (نَهَى) lafzı ile nehyetme tarzında.....	72
c. Vaîd (korkutma) ile fiilden vazgeçirme şeklinde.....	72
d. Fiilin günahının işleyene ait olduğunu belirtmekle.....	72
e. "Tahrîm" tabiri kullanmak suretiyle.....	72
f. Fiilin, helâl olmadığını ifade etmekle.....	72
g. Fiilin, birr (iyi davranış) olmadığını belirtmekle.....	72
h. Fiilin, şer olduğunu ifade etmekle.....	73
i. Fiili terk etmekle kurtuluşa erileceğinin belirtilmesi ve ibretli bir soru ile konunun noktalanması şeklinde.....	73
3. Kur'ân-ı Kerîm'in mükellefe bir şeyi helâl kılarak kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesi	73
a. "Mübah ve helâl kılmak" anlamına gelen (حل) fiilin bizzat kullanılması şeklinde.....	73
b. Helâl kılınan şeye belli ölçüler getirilmesi tarzında.....	74
c. Fiilden günahı kaldırma tarzında.....	74
d. Kolaylığı tercih ve zorluğu ortadan kaldırma şeklinde.....	74
e. Belirtilen haramların dışında kalan hususlarda herhangi bir günah olmadığını belirtmekle.....	74
f. İstifhâm tarzıyla bir şeyin haramlığı iddiasını reddetme şeklinde.....	74
g. Bir şeyin temiz bir rızık olduğunu belirtme tarzında.....	74
II. EŞSİZ ÂHENGİ.....	75
Âhengi teşkil eden unsurlar.....	77
1. Lâfız ve mana arasındaki fonetik uyum (onamatope).....	77
2. Bazı söz sanatları.....	79
a. Seci'.....	79
b. Mukâbele.....	80
c. Tefvîf.....	80
d. 'Aks	81
3. Konu ile bütünleşmiş müciz fezlekeler.....	81
4. Fâsılalardaki özel yapı.....	86
Fâsılalarda, âhenk teşkiline yönelik yapılan değişiklikler.....	86

a. Bir harf ilâve etmekle.....	86
b. Zaman bakımından müteahhir olanın öne alınması.....	86
c. Müteteklim zamiri olan (ى) harfinin hazfi.....	87
d. Meczûm olmayan fiilin sonundaki (ى) harfinin hazfi.....	87
e. Aynı manayı ifade eden kelimeler arasından garip ve nâdir olanın seçilip kullanılması.....	87
f. Kelime bünyesinin değiştirilmesi.....	87
g. Cümlelerin bir kısmının diğer kısmıyla mutâbik olarak gelmemesi.....	87
III. HER SEVİYEDEN İNSANA AYNI ANDA HİTAP ETMESİ.....	88
Hitabın temel unsurları.....	88
1. Tenezzülâtı İlâhiye.....	88
2. Kullanılan kelime ve terkiplerin, herkese hitap edecek tarzda olması.....	89
3. Müteşâbihât.....	91
4. İbhâm.....	92
IV. LÂFİZ VE MANA DENGESİ.....	94
Lâfız ve mana dengesinin unsurları.....	95
1. Kullanılan kelimelerin umûmi manayı destekler mahiyette olması.....	95
2. Kastedilen manaya destek olacak şekilde, gramer kurallarının dışına çıkma.....	98
V. TEKRARLAR.....	100
A. Tekrarlardaki temel amaçlar.....	102
1. Manayı pekiştirme.....	102
2. Tenbihte ısrar.....	102
3. Azamet ve korkutma için.....	103
4. Tehdît için.....	103
5. Hayrette bırakmak için.....	103
6. Sözün uzamasından dolayı, konunun baş tarafının unutulma ihtimalini ortadan kaldırmak için.....	103
7. Teşvîk için.....	103
8. İrşat ve nasîhatta etkili bir yöntem teşkil etmesi dolayısıyla.....	104
B. Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar şekilleri.....	104
1. Merkezî bir fikrin tekrarı.....	104

2. Aynı âyetin tekrarı.....	105
3. Anahtar bir kelimenin tekrarı.....	107
VI. KONULARINDAKİ GİRİFTLİK.....	108
Konularındaki girift yapının amaçları.....	109
1. Merkezî gayenin gerçekleştirilmesi.....	109
2. Muhatabın dikkatini canlı tutma.....	114
VII. ANLATIM YOLLARINDAKİ ZENGİNLİK VE ÇEŞİTLİLİK.....	114
A. TASVİR.....	115
Tasvîr konuları.....	116
1. Zihnî manaların hissî bir şekle dönüştürülmesi.....	116
2. Rûhî ve manevî durumların tasvîri.....	116
3. Kıyamet ahvâlinin tasvîri.....	117
4. Âhiretteki mükâfat ve ceza sahnelerinin tasvîri.....	117
5. Mü'min, münafık ve inkâr ehlinin tasvîri.....	118
a. Mü'min tasvîri.....	118
b. Münafık tasvîri.....	119
c. İnkâr ehlinin tasvîri.....	119
6. Kıssalardaki tasvîr.....	120
B. KISSA.....	121
1. Kıssaların gayeleri.....	122
a. Hz. Muhammed (s.a.v) in risâletini ispât.....	122
b. Muhatabların ibret almalarını temin.....	122
c. Resûlullahın ve mü'minlerin kalplerini takviye etme.....	123
d. Münferit olayların arkasındaki genel prensipleri otaya koyma.....	123
e. Dinlerin esasta bir olduğunu ve hepsinin bir tek ilâhtan geldiğini beyan etme.....	123
f. Dinlerin, tek bir temel üzerine bina edildiğini ve bütün peygamberlerin davet vesîlelerinin bir olduğunu beyan etme.....	123
g. Allah'ın, peygamberlerine ve seçkin kullarına ihsan ettiği nimetleri bildirip hatırlatmak.....	124
h. Şeytanın hile ve tuzaklarını tanıtmak.....	124
i. Yegâne kudret sahibinin Allah (c.c) olduğunu göstermek.....	124
2. Kıssaların üslûp özellikleri.....	124
a. Sâdelik ve akıcılık.....	124

b. Olayların canlı bir şekilde tasviri.....	125
c. Tekrar husûsiyeti.....	126
d. Müfâcaat metodu ile anlatım.....	127
C. TEMSİLÎ ANLATIM.....	129
1. Önemi.....	130
2. Fayda ve gayesi	132
3. Temsîlî anlatımda üslûp özellikleri.....	133
a. Örneklerin konu ile mutâbık olması.....	133
b. Örneklerin, herkesin kavrayabileceği türden olması.....	133
c. Örneklerin, yaşanan hayatın içinden verilmesi.....	134
d. Tasvîr husûsiyeti.....	135
D. DİYALOG.....	135
Diyalog üslûbunun özellikleri.....	135
1. İnsanların kendi aralarındaki diyalog tarzına benzemesi.....	135
2. Tarafların farklılık arz etmesi.....	136
3. İstifham sûretinde diyaloga girme.....	137
E. HİTAP.....	138
Hitap şekilleri.....	138
VIII. AKLA VE DUYGUYA BİRLİKTE HİTAP ETMESİ.....	145
Akla ve duyguya birlikte hitap yolları.....	145
1. Âdiyattan gibi görünen varlıkları ve olayları nazara verme.....	145
2. Kişiyi tefekkür ve tedebbüre sevk etme.....	147
SONUÇ.....	150
BİBLİYOGRAFYA.....	151

ÖNSÖZ

Üslûp incelemeleri önceleri, te'lîf edilen eserlerde bir bahis ya da bir bölüm olarak ele alınırken günümüzde "üslûpbilim" adı altında bağımsız bir bilim haline gelmiştir. Kur'ân-ı Kerîm üslûbunun da bugüne kadar Kur'ân ilimleri sahasında yazılan eserlerin bir bahsi veya bir bölümü olarak ele alınmış olduğunu görmekteyiz. Günümüzde, çeşitli konuları itibariyle Kur'ân-ı Kerîm üslûbunu ele alıp inceleyen bazı çalışmalar dikkat çekmekte ise de Kur'ân-ı Kerîm'i bir bütün olarak ele alıp üslûbunu inceleyen eser sayısı yok denecek kadar azdır. Onun sahip olduğu üslûbu edebî açıdan ele alıp gücümüz nispetinde incelemeye gayret ettiğimiz bu çalışmamızla bir nebzecek olsun bu sahadaki boşluğu doldurmayı hedefledik.

İlâhî vahyin mahsulü olan Kur'ân-ı Kerîm yalnızca müslümanların mukaddes kitabı olmakla kalmayıp aynı zamanda Arap Edebiyatının da ilk ve ebedî bir şaheseridir. Bu yönüyle o, üslûp bakımından da taklît edilemez bir mükemmeliyettir. Çalışmamızın gayesi, her yönüyle mu'ciz bir kelâm olan Kur'ân'ın, üslûp bakımından da ne derece üstün bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktır.

Kur'ân üslûbu, insanların te'lîf ettiği eserlere benzemediği gibi diğer münzel kitapları ile de aynı değildir. Onun kendine has bir üslûbu vardır. Bu üslûbu iyi anlamak ancak Kur'ân'ı ve ona ait ilimleri iyi bilmekle mümkündür. Gerçekten Kur'ân, gönülleri manen doyuran, muhatabının aklını ve kalbini ikna eden bir üslûp ile nazil olmuştur. Böyle bir üslûbun gayesi insanların alâkalarını kendi üzerine çekmek ve onların hidayete ulaşmasını temin etmektir. O yalnız zihne değil, göze, kulağa, hayale ve bütün duyulara birden hitap eder. Bu üslûbu ile, anlatacağı mananın ruha açılan bütün pencerelerden nüfûz edip yerleşmesini sağlar. Anlattığı konuya göre üslûp belirler. Rahmet, şefkat ve cennet nimetlerini dile getirirken, kelimelerin pamuk gibi yumuşadığı, bal gibi tatlılaştığı görülür. Sanki ilâhî rahmet insanın kalbini okşamaktadır. Cehennem azabından bahsederken, âdeta ateşin kükreyen sesi duyulur. Sertlik, haşinlik, zulüm ifade eden ayetlerde

kelimeler çelik gibi sertleşir. Münâfiğın ruh hâli dile getirilirken kullanılan lâfızlar, kendi fonetik yapılarıyla ondaki zikzakları yansıtır. Nazmı son derece âhenkli ve kelimeleri birbiriyle uyumludur. Zira, hangi lafzın nerede kullanılacağını, hangi harflerin birbirine uygun düşeceğini, muhît ilmiyle en güzel bilen ve bunu hayata geçiren, bu yüce kelâmın sahibi olan Allah'tır.

Araplarda nesir, ya seci'li ya da seci'siz mürsel olur. Nazım ise ya kasîde ya da recez şeklinde olur. Oysa Kur'ân'ın nazım ve üslûbunun, bunların ötesinde ve tamamen kendine has bir yapıya sahip olduğu görülür. Nitekim Kureyş'in belâğat üstatlarından ve Hz. Peygamber'in amansız düşmanı Velîd b. Muğîre, her ne kadar islâma ve onun peygamberine karşı açık bir düşmanlığı olsa da dinlediği bir Kur'ân tilâveti karşısında: "...Yemin ederim ki içinizde receziyle kasidesiyle şiiri benden daha iyi bileniniz yoktur. Yine yemin ederim ki Muhammed (s.a.v.) in söylediği, şiir türünden herhangi bir şey değildir. Onun okuduğu sözde şüphe götürmez bir tatlılık vardır. Son derece güzeldir, zâhiri meyveli, bâtını bolluktur. O söz daima üsttedir, altta kalmaz ve önüne geleni ezer geçer" ifadeleri ile hakkı teslim etmekte ve bu durumu gayet güzel dile getirmektedir.

Çalışmamızın giriş bölümünde üslûbun tanımı, mahiyeti, önemi ve çeşitleri hakkında bilgi verdikten sonra birinci bölümde Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbunda belirleyici rol oynayan ve ona edebîlik kazandıran başlıca unsurları ele alıp inceledik.

İkinci bölümde ise Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu edebî üslûp özelliklerini tek tek ele alarak, her yönden olduğu gibi üslûp yönünden de taklît edilemez mu'ciz bir kelâm olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Yapmış olduğum bu çalışma sırasında, konuyu seçip çerçevesini tayinden, tezimi bitirinceye kadar yapıcı ve yol gösterici ikaz ve alâkalarıyla tezimim yöneticiliğini yapan değerli hocam Prof. Dr. Musa Kâzım YILMAZ'a en samimi duygularıyla teşekkürlerimi sunarım.

Hasan ÇEVİKOĞLU

Şanlıurfa-1999

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
(A.S)	: Aleyhi's-selâm
(asm)	: Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
c.c	: Celle celâluhu
Çev.	: Çeviren
DİB.	: Diyanet İşleri Başkanlığı
İst.	: İstanbul
İA	: İslâm Ansiklopedisi
H.	: Hicrî
H.z.	: Hazreti
Krş.	: Karşılaştırınız
Ktp.	: Kütüphanesi
md.	: Maddesi
Nşr.	: Nâşir
Ö.	: Ölümü, Ölüm tarihi
s.	: Sayfa
(s.a.v.)	: Sallallahu aleyhi ve sellem
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkîk eden
Trc.	: Tercüme, tercüme eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesâire
Yay.	: Yayınları, yayınevi

GİRİŞ

ÜSLÛP HAKKINDA GENEL BİLGİLER

A. GENEL TANIM

Arapça bir isim olan üslûp sözlükte: "yol, uzun yol, yüz, mezhep, sanat, büyüklenme, söylemede takip edilen usûl ve yöntem" gibi anlamlara gelir. Çoğulu "ESÂLÎB" tir.¹

Edebî terim olarak ise: "Bir yazarın, bir konuşmacının, lâfızları seçerken ya da sözlerini tertîp ederken izlediği yol, anlamları ifade ederken başkalarından ayrıldığı husus veya sözün taşıdığı özelliştir"² şeklinde tanımlanabilir. Üslûbun genel manadaki böyle bir tanımı yanında diğer bazı tanımlarını şu şekilde dile getirebiliriz: "Yazarın duygu, düşünce ve heyecanlarına verebildiği en güzel söz biçimi"³, "düşüncelere verilen nizam ve hareket"⁴, "düşüncenin uygun biçimde süslenmesi"⁵, "yazarın çeşitli anlatım biçimlerinden birini tercih etmesi"⁶, "eser meydana getirmede kişilik özelliği"⁷, "yazarın duyuş ve düşünüş ayrılığı, cümlelerinin uzunluğu-kısalığı, kelimeleri seçişi, yazısının âhenginde benzer yapıtlardan ayrıldığı noktalar"⁸, "dilini ve edebî türün hazırladığı imkânlardan bir seçim yapma"⁹, "bir tercih ve tanzim meselesi"¹⁰ vb.

¹ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.I, s.456

² ez-Zerkânî, Menâhîlu'l-İrfan fi-Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.239; en-Nahvî Adnan Ali Rıza, el-Edebu'l-İslâmî, s.125

³ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.111

⁴ a.g.e., s.111

⁵ Quintilianus, Aristoteles ve Cicero, Ana Britanica, c.XI, s.82

⁶ Bally, Ana Britanica, c.XI, s.81

⁷ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.111

⁸ Karaalioğlu Seyit Kemal, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, s.852

⁹ Aktaş Şerif, Edebiyatta Üslûp ve Problemleri, s.106

¹⁰ Alan Yusuf, Lisan ve İnsan, s.108

Üslûp, edebiyat dışında da kullanılan bir terimdir. Sanat alanında: "*bir sanatçı, sanat çeşidi ya da sanat devrinin özel tarzı*" anlamını taşıdığı gibi, Güzel Sanatlarda: "*bir türün, bir sanatçının ya da bir çağın eser meydana getirmedeki tarz ve biçimidir*" şeklinde ifade edilebilir. Sporda: "*bir hareketi ideal tekniğe en uygun biçimde yapmak*", Mimaride ise: "*malzemenin sunduğu imkânlarla devrin zevk ve estetiğini bütünleştirerek mükemmelliğe ulaşmak*" şeklinde anlaşılabilir.¹¹

Üslupta, biri genel diğeri özel olmak üzere iki nitelik aranır.¹² Genel nitelik; dil kurallarına ve zevkine uygunluk, özel nitelik ise; yazarın, dilin kendisine sunmuş olduğu imkanlar içerisinde yapmış olduğu tercihlerle temayüz etmesi ve bu tercihleri kendi istidat ve kabiliyetleriyle meczederek eserlerine yansıtmasıdır.

B. ÜSLÛBUN MAHİYETİ

Yukarıda tariflerini sunduğumuz üslûbun daha iyi anlaşılabilmesi, mahiyetinin tam olarak kavranmasına bağlıdır. Bu nedenle, konuya örneklerle açıklık getirmek yerinde olacaktır:

Aynı malzemeyi kullanan usta bir ressam ile acemi bir ressamın ellerinden çıkan eserler arasındaki büyük fark derhal göze çarpar.¹³ Malzeme aynı olduğu halde birinde ustalık ve tecrübe esere yansırken, diğeri acemiliğin bütün izlerini üzerinde taşır. Ya da iki usta ressam aynı manzarayı resmetse, her ikisi de ayrı ayrı ve kendilerine özgü zevk, algı ve çizgileriyle tefrik edilir. Bir ressamın çizgilerine âşinâ olan kimse, eserin altında o ressamın imzasını görmese de rahatlıkla: "Bu eser şu ressama aittir" diyebilir. Zira, onu diğeri ressamlardan ayıran birtakım farklılıklar vardır ki bunlar, sadece o ressama aittir. Nitekim en güzel ve en mükemmel şekilde yaratılmış olan insanın yaratıcısı da kendisini bu şekilde tanıttırıyor.¹⁴ Her şeyi bir mizan ve bir ölçü üzere vaz' eden¹⁵ Allah'ın

¹¹ Meydan Larousse, c.XII. s. 48

¹² Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.111

¹³ ez-Zerkânî, Menâhilü'l-İrfân fi-Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.240

¹⁴ Tîn, 95/4; Neml, 27/88

¹⁵ Rahmân, 55/7

yarattığı her şeyde, yaratma sanatındaki o harika üslûp kendini gösteriyor.

Mimar ve mühendislerin kullandığı; demir, çimento, kum, taş vs. hep aynı malzemedir. Bir binayı inşa eden ustalar genel kurallar dışına çıkmazlar. Yaptıkları nihayetinde; duvar, tavan, kapı gibi belli yapı elemanlarıdır. Ancak sanatlarındaki maharetleri; bölge ve iklim şartlarına göre en uygun plânı yapmak, malzemeyi yerli yerinde ve en güzel biçimde kullanmak şeklinde kendini gösterir. Harikulâde bir tezyînat, temeli sağlam ve derin tutmak, mekânı en elverişli bir şekilde kullanmak, odaları ışık ve hava yönünden uygun bir tarzda yerleştirmek ve benzeri farklılıklar usta mimarların maharetlerini gösterir.

Bu örnekler gibi aynı dili kullanan edipler de maksatlarını ayrı şekillerde ifade ederler. Kelime seçiminde gösterilen titizlik, seçilen kelimelerin yerli yerince kullanılması, cümleler arasındaki mantıkî bağ, ifadelerdeki açıklık ve sadelik, ele alınan konuyu okuyucunun merakını cezbedecek ve onu peşinden sürükleyecek bir tarzda ifade edebilme, soğuk ve donuk ifadelerden uzak olma, monotonluktan kaçınma, muhatabın seviyesini göz önünde bulundurma ve benzeri hususlarda her yazarın kendine özgü ayrı bir yol izlediği görülür ki işte buna "*üslûp*", farklılıklarına da "*üslûp farklılığı*" adı verilir.¹⁶ Bir eseri ölümsüz kılan vasıf; içindeki bilgilerin çokluğu, anlatılan olayların göze çarpıcılığı ve hatta buluşların yeniliği değil, söylenişte gösterilen titizlik ve ustalık yani üslûbudur.

Bu noktada göze çarpan diğer bir husus, çoğu zaman müellifin kendi mîzac ve kişiliğinin, üslûbunda belirleyici rol oynamasıdır.¹⁷ Yani üslûp, bir kişilik özelliği olarak da değerlendirilir. Fransız Buffon'un (1707-1788) "*Discours sur le style*" (1753; Üslûp Üzerine Söylev) adlı eserindeki ünlü, "*üslûp insanın kendisidir*" özdeyişi ve Schopenhauer'in (1766-1838) üslûbu "*zihnin fizyonomisi*" olarak tanımlayışı, ne kadar bilinçli tercihlere dayanırsa dayansın, sonuçta, yazarın üslûbunun onun kişiliğinin damgasını taşıyacağı görüşünü yansıtır. Buna göre iyi bir yazar, kendi kişiliğini ve dünya görüşünü yansıtırken kendiliğinden, buna uygun ses, sözcük ve sözdizim yapılarını seçecektir.¹⁸ Bu hususun edebiyatçılarımız

¹⁶ Draz Muhammed Abdullah, en-Nebeu'l-Azîm, s.108

¹⁷ eş-Şâyib Ahmed, el-Üslûb, s.137

¹⁸ Ana Britanica, Üslûp maddesi, c.XII, s.82

tarafından da "Üslûb-u beyan aynıyla insandır" şeklinde ifade edildiğini görmekteyiz.¹⁹ Muasır Arap Edebiyatının önde gelen isimlerinden M.Sadık er-Râfî, (Ö.1356/1937) ise, yazarın üslûbundan onun ekserî vasıflarını çıkarabildiğini belirtir.²⁰

Bütün bu yaklaşımlardan sonra üslûbu: "*Kişinin konuşurken ya da bir eser te'lîf ederken dilin kendisine sunmuş olduğu imkânlar çerçevesinde yaptığı tercihlerle temâyüz etmesi,*²¹ *bu tercihleri kendi istidat ve kabiliyetleriyle de meczederek konuşmalarına ya da eserlerine yansıtmadır*"²² şeklinde algılamamız konunun daha güzel anlaşılmasını sağlayacaktır.

C. ÜSLÛBUN ÖNEMİ

Söylenen bir sözün, kim tarafından söylendiği, kime söylendiği, niçin söylendiği, hangi makamda söylendiği kadar; ne şekilde yani hangi üslûp ile söylendiği de belâgat noktasından önem arz eder.²³ Sözün içeriği kadar onun söyleniş tarzı da önemlidir. Bu durum, istenilen mesajı, muhataba gerektiği şekilde ulaştırabilmenin esasını teşkil eder. Muhatap firavun dahi olsa *kavl-i leyyin*'in tercihini isteyen Kur'ân-ı Kerîm²⁴, böyle bir yaklaşımla, üslûbun ne derece önem arz ettiğine dikkat çekmiştir.

İşlenen konuya göre üslûp belirleyebilmek de üslûba edebilik kazandıran ayrı bir husûsiyettir. Muhatap üzerinde gerekli etki meydana getirebilmek ancak bu sayede mümkün olur. Fransız edebiyatçı Buffon (1707-1788) üslûbun önemine dair şunları dile getirir: "Gelecek kuşaklara kalacak eserler, yalnız iyi yazılmış olanlardır. Bilgilerin çokluğu, anlatılan olayın orijinalliği, hatta buluşların yeniliği ölümsüzlüğü sağlamaya yetmez. Yazılışında zevk, asalet ve dehâ olmayan eser ölüme mahkûmdur. Çünkü bilgiler, olaylar ve buluşlar o eserden kolayca uçarak başka bir esere konabilir. Hatta daha usta ellere geçince kıymetleri de artar. Bilgi,

¹⁹ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.112

²⁰ er-Râfî M.Sâdık, İ'câzu'l-Kurân, s.202

²¹ Aktaş Şerif, Edebiyatı Üslûp ve Problemleri, s.106-107

²² en-Nahvî Adnan Ali Rıza, el-Edebu'l-İslâmî, s.125

²³ Alan Yusuf, Lisan ve İnsan, s.75

²⁴ Tâ-hâ, 20/43-44

olay ve buluşlar, insanın dışında olan şeylerdir. Üslûp ise insanın kendisidir. Şu halde üslûp eserden çıkarılamaz, başka yere taşınamaz ve değiştirilemez. O eğer asil ve yüce ise, onu yazan da aynı şekilde beğenilecektir."²⁵ Pascal (1623-1662) ise: "İnsan, doğal üslûbu gördüğü zaman hem şaşırır hem de memnun olur. Çünkü, bir yazar göreceğim diye beklerken, karşısında bir insan bulmuştur."²⁶ der.

D. ÜSLÛP ÇEŞİTLERİ

Kaynaklarda değişik üslûp çeşitlerinden söz edildiği gibi bunların da farklı açılardan değerlendirmeye tabî tutuldukları görülmektedir.²⁷ Bu bilgiler ışığında bir edebiyat terimi olarak "*üslûb*"u, iki açıdan ele alıp sınıflandırmamız yerinde olacaktır:

1. Alan itibariyle

Alan itibariyle üslûbun üç çeşidinin bulunduğu görülür.²⁸

a. İlmî üslûp

Eğitim-öğretim sahasında te'lîf edilen eserler, araştırma yazıları ve ansiklopedik kaynaklar bu üslûp üzere kaleme alınır. Açıklık, bu üslûbun en bâriz özelliğidir. Muhatabın hayal gücüne ve hislerine değil, doğrudan aklına hitap etmeyi ön plânda tutar.²⁹ Kapalı, anlaşılması zor ve edebî sanatlarla süslenmiş ifadelerden uzaktır. Şöyle ki:

"Edebiyat kitapları; esasını dil ve edebiyat ile tarihî menkıbevî bilgiler teşkil eden genel kültür verici, sistematik birer ansiklopedi mahiyetindeki eserlerdir. Bu tür eserlerde şiir, nesir, hikmetli sözler, darb-ı meseller, bazı tarihî bilgiler vb. birbiri ile iç içe karışık bir şekilde sunulmuştur. Bu bilgiler çoğu defa belli başlıklar altında toplanmamıştır. (...) Arap edebiyatında bu tür ansiklopedik eserlerin te'lîfine erken sayılabilecek bir devrede H.III/IX. asrın ilk yarısında başlanmış olup Câhiz'in

²⁵ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.112

²⁶ Karaalioğlu Seyit Kemal, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, s.852

²⁷ el-Cârim Ali - Emîn Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.12-17; en-Nahvî Adnan Ali Rıza, el-Edebu'l-İslâmî, s.125; el-Yazıcı Kemal, el-Esâlîbu'l-Edebiyye fi'n-Nesri'l-Arabîyyi'l-Kadîm, s.23

²⁸ el-Cârim Ali - Emîn Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.12

²⁹ a.g.e., s.13

(Ö.255/869) "*el-Beyan ve't-Tebyîn*" ini ilk edebiyat kitabı olarak kabûl etmek mümkündür."³⁰

Arap Dili ve Edebiyatına ilişkin olarak yazılmış bir ders kitabından alınan bu ifadeler, hem kendisi açık hem de konuyu gayet açık bir şekilde dile getirmektedir.

b. Edebî üslûp

Edebiyat sahasında te'lîf edilen eserler de bu üslûp üzere kaleme alınır. Hem nesir hem de şiir için söz konusudur. İfadelerin birtakım söz sanatları ile süslenmesi ve güzelleştirilmesi bu üslûbun en bariz özelliğidir.³¹ Bu tür eserlerde, muhatabın akli ile birlikte his ve duygularına da hitap edilerek konunun en güzel bir biçimde algılanması hedeflenir.

Akılla kavranabilen manalar edebî sanatlar ve birtakım söz incelikleri ile takdîm edilince insan üzerinde daha kalıcı bir etki yapar. Akla hitap eden mücerret manaların algılanması zor ve yorucudur. Oysa duyular yoluyla ulaşılan bilgiler insanın aklına ve kalbine çok daha kolay yerleşir.³² Ayrıca insan psikolojik olarak da süslü ifadelerden hoşlanır. Bu nedenle kitleleri etrafında toplayan hatipler, çoğunlukla ilmî konuşan ve akla hitap eden kişiler değil sanatlı sözler ve renkli tasvirlerle duygulara hitap etmesini bilen kimseler olmuşlardır.³³ İfadelerdeki bu tür güzelliklerle muhatap, tahyîl (düşündürme), teccîm (cisimlendirme) ve tasvîr (tablolaştırma) gibi birtakım zihnî tasavvurlara sevk edilir.³⁴ Ona, geniş bir algılama alanı sunulur. Tezimizin esasını teşkil eden bu üslûp şekli, birinci bölümde: "Üslûbun oluşumunda etkili olan ve ona edebîlik kazandıran unsurlar" başlığı altında ayrı bir bölüm olarak ele alınacaktır. Şimdi konuya Kur'ân-ı Kerîm'den kısa bir örnek sunalım:

³⁰ Demirayak Kenan - Çöğenli Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, s.1

³¹ el-Bâkîllânî Ebu Bekr Muhammed b. Tayyip, *İcaz'ul-Kur'ân* s.100-137; Suyûti ise *el-İtkân fi-Ulûmi'-Kur'ân*, c.II, s.898 de Kur'ân'da bulunan yüz civarındaki söz sanatından söz eder.

³² Kutub Seyyid, *et-Tasvîr'ul-Fennî fi'l-Kur'ân*, s.34

³³ Bu konuda Gustave Le Bon (1841-1931), *Kitleler Psikolojisi* adlı eserinde şöyle demektedir: "Kitleler üzerinde etkili olmak isteyen hatipler, daima onların duygularına hitap eder, hiçbir vakit akıl ve muhakemelerine başvurmazlar. Akıl ve mantık kanunlarının onlar üzerinde hiçbir pratik etkisi yoktur." (*Kitleler Psikolojisi*, s.114, Çev. Selâhaddin Demirkan)

³⁴ el-Cârim Ali - Emin Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s.13

فَانظُرْ إِلَىٰ آثَارِ رَحْمَتِ اللَّهِ كَيْفَ يُحْيِي الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا
إِنَّ ذَٰلِكَ لَمُحْيِي الْمَوْتَىٰ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

"Allah'ın rahmet eserlerine bir bak ki; yeri ölümünden sonra nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kâdirdir."³⁵

Bilindiği gibi Kur'ân-ı Kerim, haşir ve kıyameti inkâr eden Mekke toplumunda nâzil olmuştur. Âyet, insanın öldükten sonra dirilişini inkâr eden müşriklere karşı tüm yeryüzünün zaman zaman ölüp sonra dirildiğini ve bunu inkâr edemeyen insanın haşre inanması gerektiğini vurguluyor. Öldükten sonra dirilme gibi bir hakikate insanları ikna için onların aklına hitap ederken, yeryüzünü de bir tablo gibi gözler önüne sermekte ve insanı bu tablo karşısında derin bir tefekküre sevk etmektedir.

c. Hitabî üslûp

Burada hedef kitle çoğunlukla kalabalık insan guruplarıdır. Bu üslûp çeşidi de mana ve lâfızların kuvvetlendirilmesi esasına dayanır. Muhatabın düşüncelerine aktivite kazandırma hedeflenir.³⁶ Bu doğrultuda çoğu zaman heyecan unsuru devreye sokulur. Bu üslûba güzel bir örnek teşkil etmesi açısından peygamberimizin veda hutbesinden bir bölüm sunalım:

"...Ey İnsanlar! Sözümü iyi dinleyiniz! Bilmiyorum belki bu seneden sonra sizinle burada ebedî olarak bir araya gelemeyeceğim.

İnsanlar! Bu günleriniz nasıl mukaddes bir gün ise, bu aylarınız nasıl mukaddes bir ay ise, bu şehriniz (Mekke) nasıl mübarek bir şehir ise, canlarınız, mallarınız, namuslarınız da öyle mukaddestir. Her türlü tecavüzden korunmuştur.

Ashabım! Yarın Rabbinize kavuşacaksınız ve bugünkü her hal ve hareketinizden muhakkak sorulacaksınız. Sakın benden sonra eski sapıklıklara dönüp de birbirinizin boynunu vurmayınız. Bu vasiyetimi, burada bulunanlar bulunmayanlara bildirsin. Olabilir ki bildirilen kimse, burada bulunup işitenden daha iyi anlayarak muhafaza etmiş olur..."³⁷

³⁵ Rûm, 30/50

³⁶ el-Cârim Ali - Emin Mustafa, el-Belâğatü'l-Vâdiha, s.16; eş-Şâyib Ahmed, el-Üslûb, s.116

³⁷ el-Bâkullâni, İcâzu'l-Kur'ân, s.186; Yeni Rehber Ansiklopedisi, c.XX, s.65

Sözlerin muhatabı, Hz. Peygamberi dinleyen yüz bini aşkın bir topluluk. Hatîp, o yüce peygamber. Seslendiği ve harekete geçirmek istediği yer ise onların inanmış gönülleri.

2. Konu itibariyle

Söze güzellik kazandıran unsurların başında onun üslûbu gelir. Üslûp bir metnin bestesi hükmündedir. Söze göre ses vermek demektir. Bu da ele alınıp işlenen konuya göre değişiklik arz eder. Her metin aynı üslûp ile yazılmaz. Söylenen söz nasıl bir üslûp gerektiriyorsa o tarzda bir üslûp belirlenir. Bu açıdan bakıldığında üç ayrı üslûp çeşidi karşımıza çıkar.³⁸

a. Âlî üslûp

İlâhiyat, usûl ve hikmet ilimleri için söz konusu olan, muhatabı etkileyici tondaki üslûptur. Kuvvet, heybet, haşmet ve manevî yücelik bu üslûbun özellikleridir.³⁹ Ana gaye etrafında hisse canlılık, hayale renklilik kazandırılır. Mana ve makama göre lâfız zînetlendirilir. Çoğunluğa hitap edebilme, üslûbun gayesi durumundadır.

Bu üslûbun zirvesi Kur'ân-ı Kerîm'dir. Sekkâki (Ö.626/1229), Zemahşerî (Ö. 538/1144), ve İbn-i Sîna (Ö.428/1037) nın eserlerinde bu üslûbun izlerini sıkça görmek mümkündür. Şimdi konumuzla ilgili Kur'ân-ı Kerîm'den bir bölüm sunalım:

"Bilin ki dünya hayatı ancak bir oyun, eğlence, bir süs, aranızda bir övünme ve daha çok mal ve evlât sahibi olma isteğinden ibarettir. Tıpkı bir yağmur gibidir ki, bitirdiği ziraatçıların hoşuna gider. Sonra kurur da sen onun sapsarı olduğunu görürsün; sonra çör çöp olur. Ahirette ise çetin bir azap vardır. Yine orada Allah'ın mağfireti ve rızası vardır. Dünya hayatı aldattıcı bir geçimlikten başka bir şey değildir"

*Rabbinizden bir mağfirete; Allah'a ve peygambere inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütf sahibidir."*⁴⁰

³⁸ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.116; B.S.Nursî, Muhâkemât, s.98

³⁹ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.111

⁴⁰ Hadîd, 57/20-21

Görüldüğü gibi yüce hakikatler, insanı etkileyen, onun hislerini harekete geçiren bir üslûp ile ve en güzel bir biçimde sunulmaktadır.

b. Müzeyyen üslûp

Buna "üslûb-u muvaşşah" adı da verilir.⁴¹ Başlıca özelliği, ifadelerin süslü ve zînetli olması, teşvîk veya nefret ettirmekle kalbi heyecana getirmesidir. Daha çok medh, zemm ve muhatabı ikna için kullanılır. Özenle seçilip kullanılan lâfızlar arasındaki insicam, peş peşe gelen seci'lerin meydana getirdiği fonetik güzellik (ses âhengi) ve makta'lardaki (sözün kesim yeri) tevâzun da bu üslûbun özellikleri arasındadır.⁴² Kur'ân-ı Kerîm'de, Mekki sûrelerde hakim olan üslûp şeklidir. Abdulkâhir Cürçânî'nin (Ö. 471/1087) Delâilu'l-İcâz, ve Esrâru'l-Belâğa isimli eserlerinde de bu üslûbun izlerini görmek mümkündür. Şimdi Kur'ân-ı Kerîm'den konumuzla ilgili bir örnek sunalım:

سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى ﴿١﴾ الَّذِي خَلَقَ فَسَوَّى ﴿٢﴾ وَالَّذِي قَدَّرَ فَهَدَى ﴿٣﴾
وَالَّذِي أَخْرَجَ الْمَرْعَى ﴿٤﴾ فَجَعَلَهُ غُثَاءً أَحْوَى ﴿٥﴾ سَنُقْرِئُكَ فَلَا تَنْسَى ﴿٦﴾
إِلَّا مَآ شَاءَ اللَّهُ إِنَّهُ يَعْلَمُ الْجَهْرَ وَمَا يَخْفَى ﴿٧﴾ وَنُيَسِّرُكَ لِلْيُسْرَى ﴿٨﴾ فَذَكَرْ
أَنْ نَفَعَتِ الذُّكْرَى ﴿٩﴾ سَيَذَكِّرُ مَنْ يَخْشَى ﴿١٠﴾ وَيَتَجَنَّبُهَا الْأَشْقَى ﴿١١﴾ الَّذِي
يَصَلِّي النَّارَ الْكُبْرَى ﴿١٢﴾ ثُمَّ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى ﴿١٣﴾ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى ﴿١٤﴾
وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى ﴿١٥﴾ بَلْ تُؤَثِّرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا ﴿١٦﴾ وَالْآخِرَةَ خَيْرٌ
وَأَبْقَى ﴿١٧﴾ إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَى ﴿١٨﴾ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى ﴿١٩﴾

"Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren, (toprakta) yeşil otu çıkarıp sonra da onu kapkara bir sel artığına çeviren yüce Rabbinin adını tesbîh (ve takdîs) et.

Sana (Kur'ân'ı) okutacağız; Artık Allah'ın dilediği hariç, sen hiç umutmayacaksın. Şüphesiz Allah açığı ve gizleneni bilir.

Seni en kolaya muvaffak kılacağız. O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver.

⁴¹ el-Yazıcı Kemal, el-Esâlibu'l-Edebiyye fi'n-Nesri'l-Arabiyyi'l-Kadîm, s.25

⁴² a.g.e., s.25

(Allah'tan) korkan öğütten yaralanacak. En büyük ateşe girecek olan kötü kimse ise öğütten kaçmır. Sonra o, ateşte ne ölür ne de yaşar.

Temizlenen, Rabbinin adını anıp O'na kulluk eden kimse kuşkusuz kurtuluşa ermiştir.

Fakat siz (ey insanlar!) ahiret daha hayırlı ve daha devamlı olduğu halde dünya hayatını tercih ediyorsunuz.

Şüphesiz bu (anlatılanlar), önceki kitaplarda, İbrahim ve Musa'nın kitaplarında da vardır."⁴³

Görüldüğü gibi seci'lerdeki fonetik âhenk ve makta'lardaki tevazun (vezinli olma) söze ayrı bir güzellik katmaktadır.

c. Mücerred (sade) üslûp

Öz ve veciz olma, tabîlik, sadelik ve akıcılık bu üslûbun başlıca özellikleridir. Cümle yapılarında kısalık esastır.⁴⁴ Seyyid Şerif Cürçânî (Ö.816/1413) ve Nâsıruddîn et-Tûsî (Ö.460/1068) nin sade ve akıcı üslûbu bu çeşit üslûbun en güzel örnekleri arasında zikredilebilir.⁴⁵ Daha çok hikâye ve romanlarda hakim olan üslûp çeşididir. Anlatılan olayların muhatap tarafından en serî ve güzel bir biçimde kavranmasında etkili olur. Şimdi bu üslûba ilişkin Kur'ân-ı Kerîm'den bir örnek sunalım: •

وَجَاؤْ أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٩﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ
وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا
وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿٢٠﴾ وَجَاؤْ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ
لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

"Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler. Ey babamız! dediler. Biz yarışmak üzere uzaklaştık. Yusuf'u eşyamızın yanında bırakmıştık. (Ne yazık ki) Omu kurt yemiş! Fakat biz doğru söyleyenler olsak da sen bize inanmazsın.

Gömleğinin üstünde sahte bir kan ile geldiler. (Ya'kup) dedi ki: Bilakis nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) hakkıyla

⁴³ A'lâ, 87/1-19

⁴⁴ en-Nahvî Adnan Ali Rıza, el-Edebu'l-İslâmî, s.125

⁴⁵ B.S.Nursî, Muhakemât, s.98

*sabretmektir. Anlattığımız karşısında (bana) yardım edecek olan, ancak Allah'tır."*⁴⁶

Görüldüğü gibi âyetlerde açıklık, sâdelik ve akıcılık esastır.

Üslûp çeşitleri hakkında son olarak şunları söyleyebiliriz: Üslûpbilim eleştirmenleri, yukarıda dile getirdiğimiz üslûp sınıflandırmalarına ilâve olarak üslûbu; *çağa bağlı üslûp, dile bağlı üslûp, yazara bağlı üslûp, ülkeye bağlı üslûp, okuyucuya bağlı üslûp* gibi daha değişik açılardan da değerlendirmeye tabi tutmaktadırlar.⁴⁷ Ancak günümüzde ağırlıklı olarak, yazarın kişiliğini, sanatını ve geçirdiği evreleri ortaya koyan özel üslûbunun incelenmesi, üslupbilimin konusunu teşkil etmektedir.⁴⁸ Ayrıca her edebiyat türünün de özel bir üslûbu olduğu kabul edilmektedir. (Epik üslûp, lirik üslûp vb.)

Günümüzde üslûp incelemeleri; estetik, ferdî, psikolojik ve sosyolojik pek çok metotlar uygulanan bir ilim dalı haline gelmiştir. Bu ilme "*stilistik*" adı verilir.⁴⁹

*

⁴⁶ Yusuf, 12/16-18

⁴⁷ Karaalioğlu Seyit Kemal, Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü, s.852

⁴⁸ Meydan Larousse, "Üslûp" mad., c.XII, s.488

⁴⁹ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.116

BİRİNCİ BÖLÜM
KUR'ÂN-I KERİM ÜSLÛBUNUN OLUŞUMUNDA ETKİLİ
OLAN VE ONA EDEBİLİK KAZANDIRAN
UNSURLAR

Üslûp kavramının; *"Kişi konuşurken ya da bir eser te'lif ederken, dilin kendisine sunmuş olduğu imkânlar çerçevesinde yaptığı tercihlerle temâyüz etmesi, bu tercihleri kendi istidat ve kabiliyetleriyle de meczederek bunu konuşmalarına ya da eserlerine yansıtmadır"* şeklindeki tanımını daha önce görmüştük. Tanımdan da anlaşılacağı gibi dilin sunmuş olduğu imkânlar içerisinde yapılan tercihler ve bunların tertip ve tanzîm şekli üslûbu oluşturur.

Araştırmamızın asıl konusu; "Kur'ân-ı Kerîm'in Edebî Üslûp Özellikleri" dir. Bu konuyu işlerken öncelikle, Kur'ân'ın; Arap Dilinin sunduğu hangi imkanlar içerisinde ne şekilde tercihte bulunduğu, bunları nasıl bir tertip ve tanzîm ile sunduğu, kısaca onun üslûbunda hangi unsurların etkili olduğu üzerinde durmamız yerinde olacaktır. Bu unsurlar, belki bütün dil kurallarını kapsamakla birlikte biz, onun üslûbunun oluşumunda asıl önem arz eden unsurlar üzerinde duracağız. Şimdi Kur'ân üslûbunun oluşumunda etkili olan ve ona edebîlik kazandıran bu unsurları görelim:

I. FESÂHAT

Üslûbun oluşumunda etkili olan ve ona edebîlik kazandıran unsurlardan biri fesâhattir. Fesâhat, lugatta: "açık olmak, ortaya çıkmak, saf ve temiz olmak" gibi anlamlara gelir.⁵⁰

⁵⁰ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.III, s.377; el-Hafacî, Sırru'l-Fesâha, s.58; ez-Zemahşeri, Esâsu'l-Belâğa, s.474; el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.6; el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.15

İstılahta ise: "Kelâmın, manası açık, ifadesi kolay olmakla birlikte harf ve kelime dizilişinin de kulağa hoş gelen bir yapıda olmasıdır"⁵¹ şeklinde tarif edilebilir. Fasîh söze "kelâm-ı fasîh", fasîh konuşana da "fasîhu'l-lisân" denir.⁵² Fesâhat; kelime, kelâm ve mütekellim için söz konusu olan bir vasıftır.⁵³

Fesâhat çeşitleri

Fesahatin üç ayrı şekli vardır.

1.Kelimenin fesâhatı

Kelimedede, harflerin dile ağırlık vermemesi, manasının açık, lâfzının kıyasa uygun olmasıdır.⁵⁴ Taftazânî, kelimenin fasîh olabilmesi için sekiz şart ileri sürer:⁵⁵

a.Kelimenin telâffuzunun dile kolay gelmesi, başka bir deyimle kelimedede tenâfürün olmamasıdır. Kelimenin telâffuzunun zor olması ve dile ağır gelmesine "tenâfuru'l-hurûf" denir.

- b.Kıyasa uygun olması, yani "sarf ilmi" kurallarına aykırı olmaması,
- c.Harflerin mahreçlerinin birbirinden uzak olması,
- d.Kulağa hoş gelmesi,
- e.Manasının garib olmaması,
- f.Sözlerinin çirkin olmaması,
- g.Harflerinin az olması,
- h.İsm-i tasğîr olmaması

Konuyu bir örnekle açıklamamız gerekirse, **غمام** ve **بعاق** kelimelerinin ikisi de "*bulut*" anlamına gelir. Bunlar aynı anlamı ifade etse de aynı telaffuz kolaylığında değildir ve kulakta da aynı etkiyi bırakmaz. "Buâk" kelimesinin telâffuzundaki zorluk ve kulak tırmalayıcı yapısı yanında "ğamâm" kelimesi, sühûletli telâffuzu ve kulağa hoş gelen yapısı ile hemen fark edilmektedir.⁵⁶ Zaten üslûbun doğuşu da buradan başlar. Yazar veya konuşmacı, kelimeler arasından, kendine özgü bir şekilde yapmış olduğu tercihler ve bu

⁵¹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.416; el-Hafacî, Sırru'l-Fesâha, s.59; el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.5

⁵² Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.301

⁵³ el-Hafacî, a.g.e., s.64

⁵⁴ et-Taftazânî, Muhtasaru'l-Meânî, s.24.

⁵⁵ a.g.e., s.13

⁵⁶ El-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.5

kelimeleri cümle içerisinde kullanım şekli ile temâyüz eder. Bu özgünlük üslûbu oluşturur.

Kelimedeki fesahatin, yukarıda belirttiğimiz ölçüler içerisinde değerlendirilmesi gerekir. Bu ölçülere uyan kelime fasîh, uymayan ise fasîh olma özelliğinden uzaktır.

2. Kelâmın fesahatı

Cümle ya da ibareyi meydana getiren kelimelerden her biri tek başlarına fasîh olsalar bile kelâm olarak da fasîh olması ve fesâhatına engel olacak arızalardan uzak olması gerekir.⁵⁷ Bunların bir arada bulunmalarında birtakım ölçüler aranır. Kelâm, bu ölçülere uyduğu nisbette fasîh olma özelliğine sâhiptir. Aksi takdirde fasîh olmaktan uzaktır. Buna kelâmın fesâhatı denir.

Kelâmın fesâhatına engel olan hususlar

Kelâmın fasîh olmasına engel olan başlıca hususlar şunlardır:

a. Kelimelerin tenâfürü

Kelimelerden her biri tek başlarına fasîh olsalar bile, cümle içinde, kulağa hoş gelmeyecek şekilde sıralanmışlarsa tenâfür var demektir.⁵⁸ Cümlelerin teşkilinde, kulak tırmalayıcı ve muhatabın okuma-dinleme arzusunu kırarak türden tercihlerde bulunmak, kelâmın fesâhatine engel teşkil eder. Üslûbunda bu tür bir za'fa düşmekten kaçınan yazar ya da konuşmacı hedef kitle tarafından benimsenir. Kelâmın fasîh olmasının ilk şartı, böyle bir kelime sıralamasından kaçınmaktır. Konuyu bir örnekle açıklayalım:

وقبر حرب بمكان قفر وليس قرب قبر حرب قبر "Harb'in kabri ıssız bir yerdedir. Harb'in kabri yanında başka bir kabir yoktur."⁵⁹ beytinde geçen kelimelerden her biri fasîh olmalarına rağmen yan yana dizilişlerinden kaynaklanan telâffuz güçlüğü ve dile ağır gelmesi dolayısıyla cümle fesahattan uzak düşmektedir.

⁵⁷ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.21; el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.26; et-Taftazânî, Muhtasaru'l-Meânî, s.16

⁵⁸ el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.26; el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.22; el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.6

⁵⁹ el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.6

b. Za'f-ı te'lif

Kelâmın, gramer kurallarına uygun olmaması,⁶⁰ anlaşılmasını güçleştirecek derecede karışık olması demektir.⁶¹

ولو ان مجدا اخلد الدهر واحدا
من الناس ابقى مجده الدهر مطعما

"Şayet insanların şerefi, kendilerini ebedî kılsaydı Mut'im b. Adiy adlı şahsın şerefi kendisini ebedileştirirdi."⁶²

مجده kelimesindeki zamir مطعم kelimesine aittir. Dil kuralları çerçevesinde الضمار قبل الذكر câiz değildir. Yani zamir, merci'inden sonra gelmesi gerekirken tam tersi olmuş ve merci'inden önce gelmiştir. Bu durum dil kurallarına aykırıdır. Böyle bir za'f-ı te'lif dolayısıyla, kelâmın fasîh olmaktan uzak olduğu görülmektedir.

c. Ta'kid

Ta'kid lugatta: "sözü anlaşılmasız şekilde söylemek, düğümlenme, düğümlenme" gibi anlamlara gelir.⁶³ İstilahta ise: "kast olunan mananın kolayca anlaşılmasını" demektir.⁶⁴ Anlamayı zorlaştıran sebepler lâfızda olursa buna "lâfzî ta'kid", manada olursa "manevî ta'kid" denir.

"Muhammed kardeşi ile birlikte *ancak bir kitap okudu*" cümlesi, ما قرأ محمد مع اخيه الا كتابا واحدا şeklinde olması gerekirken, sıfatın mevsûftan önce gelmesi, istisnâ edatı ile müstesnanın arasının açılması ve muzaf ile muzafun ileyh arasına mevsûf konumundaki kelimenin girmiş olması dolayısıyla *lâfzî ta'kid* vâki' olmuştur.⁶⁵ Bu durum kelâmın fesâhatına engel teşkil eder.

⁶⁰ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.23; el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.29

⁶¹ Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.1393

⁶² el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.23; el-Cârim Ali-Emin Mustafa el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.6

⁶³ İbn. Manzûr, Lisânu'l Arab, c.IV, s.289

⁶⁴ el-Kazvîni, el-İzâh, c.I, s.75; el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.6

⁶⁵ el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.6-7

"Hâkim dillerini (casuslarını) بث الحاكم السنه في المدينة şehre yaydı" cümlesindeki "diller" السنه kelimesi, mecazî manada yani "casuslar" anlamında kullanılmıştır. Kelimenin, hakikî manada kullanılmış olması mümkün görülmemektedir. Zira dil, bir tane olur ve şehre yayılması da mümkün değildir. Bu tür bir mecazî ifade, mananın kavranmasını güçleştirmektedir. İşte anlamayı geciktiren ve güçleştiren böyle bir *mânevî ta'kid* dolayısıyla cümle fasîh olmaktan uzaktır.⁶⁶

d. Tekrarların çokluğu

Kelâmın fesâhatına engel teşkil eden bir başka âmil de, tekrarında hiçbir fayda bulunmadığı halde, aynı kelimelerin cümle içerisinde birkaç defa tekrar edilmesidir.⁶⁷ Tekrar edilen kelime, isim ya da fiil olabileceği gibi zamir ve harf de olabilir.

"İmam minbere çıkarak, imamın minberde hutbe okuduğu yerde hutbe okumadan önce, elindeki hutbeyi bir kez daha gözden geçirdi ve minberde hutbe okumaya başladı" cümlesinde, "imam, minber, okuma, hutbe" kelimelerinin hiçbir fayda mülâhaza edilmeden tekrar edilmiş olması kelâmın fesâhatına engel teşkil eder. Oysa aynı cümlenin: "İmam minbere çıktı, okuyacağı metni gözden geçirdi ve hutbesine başladı" şeklinde ifade edilmesi fasîh bir ifade olurdu.

3. Mütakellimin fesâhatı

Fesâhatın bir diğer bölümünü de mütakellimin fesâhatı oluşturur. Konuşan kimsenin hangi maksatla olursa olsun (medh, zemm, fahr, nasihat v.b) merâmını fasîh bir şekilde ifade etmesi demektir.⁶⁸ Bunun tersi olan muğlâklık, anlaşılmaazlığı da beraberinde getireceğinden fesâhata engel teşkil eder. Konuşmacının fesâhatı, sözlerinin kolaylıkla anlaşılmasını ve muhatap üzerinde etkili olmasını netice verir. Bu durum söz sahibinin edebî yönünü de açıkça ortaya koyar. Burada, konumuza güzel bir örnek teşkil etmesi açısından Hz. Ebû Bekir'e âit içinde, son derece açık, berrak ve fasîh ifadelerin yer aldığı bir hutbeyi zikrederim.

⁶⁶ a.g.e., s.7

⁶⁷ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.26

⁶⁸ et-Taftazânî, Muhtasaru'l-Meânî, s.21

انى قد وليت عليكم ولست بخيركم فان احسنت فاعينونى
وان اسأت فقومونى الصدق امانة والكذب خيانة الضعيف
فيكم قوى عندى حتى اريح عليه حقه والقوى منكم الضعيف
حتى اخذ الحق منه اطيعونى ما اطعت الله ورسوله فان عصيت
الله ورسوله فلا طاعة لى عليكم

"Sizin hayırlınız olmadığı halde idareniz bana tevdi edildi. Şayet bu işi iyi yaparsam bana yardım edin, iyi yapmazsam beni doğrultun! Doğruluk emanet, yalan ise hıyanettir. İçinizden zayıf olan birisi, hakkını kendisine iade edinceye kadar benim nazarımda güçlüdür. İçinizden kuvvetli olan birisi (gasp ettiği) hakkı kendisinden alıncaya kadar benim nazarımda zayıftır. Allah ve resûlüne itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin! Allah ve resûlüne isyân edersem kesinlikle bana itaat yoktur."⁶⁹

Görüldüğü gibi fesâhat kavramı, kelime, kelâm ve mütekellim için söz konusu olan bir vasıftır. Bunlar, fesâhat kavramı içerisinde bir bütün olarak ele alınır. Eser veya sözün fasîh olması, böyle bir bütünlük içerisinde değerlendirilir. Üslûbun edebîlik özelliğine hâiz olabilmesi de, söz veya metnin fasîh olmasıyla mümkündür. Aksi takdirde üslûpta edebîlikten söz edilemez.

II. BELÂĞAT

Belâğat lugatta: "varmak ve ulaşmak" anlamına gelir.⁷⁰

Istilahta ise iki ayrı mana için kullanılmaktadır. Bunlardan ilki "sözün açık, düzgün ve "muktezây-ı hâl"e uygun olmasıdır." İkincisi ise: "Meânî, beyân, ve bedî' fenlerini ihtivâ eden ilim dalının adı" olmasıdır.⁷¹ Tariften de anlaşılacağı gibi belâğat ilmi üç kola ayrılır:

1. Meânî (anlam ilmi)

Sözün, "muktezây-ı hâl"e (durumun gereğine) uygun olarak söylenmesi kurallarını konu alan ilimdir⁷²

⁶⁹ el-Fâhûrî Hannâ, el-Câmi, s.21

⁷⁰ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.X, s.301

⁷¹ Akdemir Hikmet, Belâğat Terimleri Ansiklopedisi, s.9-10

⁷² el-Kazvîni, Muhammed b. Abdurrahman, Telhîsu'l-Miftâh, s.618-619; Tâhiru'l-Mevlevî, Edebiyat Lugatı, s.25-26; es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.161

"Hâl"; konuşan kimseyi, sözünü belli bir surette ifade etmeye zorlayan durum demektir.⁷³ Meselâ bir kimseyi övmek sözün uzatılmasını gerektirir. Muhâtabın zekî olması ise sözün veciz olmasını iktiza eder. Yani *medh* ve *zemm* birer haldir. İlk makamda itnâb,⁷⁴ ikinci makamda ise icâz⁷⁵ hâlin muktezâsıdır. Bu muktezâyâ uygun olarak sözü, birinci halde itnâb, ikinci halde icâz sûretinde fasîh kelimelerle ifade etmek kelâmın belâğatıdır.

Meâni ilminin konusu oldukça geniş ve kapsamlıdır. Bu nedenle bu ilmin bünyesinde yer alan; iltifat, icâz, itnâb, müsâvât, istifhâm, kasr, hazf, takdîm-te'hîr gibi bazı konuları yine birinci bölümde ayrı bahisler olarak ele almayı uygun gördük.

2. Beyân

"Düşüncelerin, duyguların, simgelerin doğuşlarını, değerlerini, bunların anlatımında tutulacak yolları bildiren ilim dalı" dır.⁷⁶ Bir başka deyişle: Bir mananın daha açık şekilde söylenişini bilme sanatıdır. Bu ilim kişiye, maksadını farklı söz ve biçimlerde ifade edebilme imkânı kazandırır.⁷⁷ İfadelerdeki vuzûh (açıklık) derecesi; *hakikat*, *teşbih*, *mecâz*, *istiâre* ve *kinâye* ile değişir. Dolayısıyla beyan ilminin konusunu bu edebî sanatlar teşkil eder.

a. Teşbih التشبيه

Teşbih lugatta: "bir şeyi bir şeye benzetmek" anlamına gelir.⁷⁸ İstilahta ise: "aralarında, hakîkî veya mecâzî yönden ilgi kurulabilen iki varlıktan zayıf olanın kuvvetli olana benzetilmesi" anlamını taşır.⁷⁹ Teşbih, Kur'ân-ı Kerîm'de mühim bir yer işgal eder. Söze güzellik katar ve sözün muhatap üzerinde etkili olmasını sağlar.⁸⁰ Belâğatta, beyan ilmi içerisinde yer alır. Teşbihin; müşebbeh,

⁷³ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.33

⁷⁴ "İtnâb"; maksadı, alışılmış olandan daha fazla sözle ifade etmek demektir.

⁷⁵ "İcâz"; maksadı, lâfzî az ancak manası çok olacak şekilde ifade etmektir.

⁷⁶ el-Kazvîni, a.g.e., s.619

⁷⁷ Akdemir Hikmet, Belâğat Terimleri Ansiklopedisi, s.15

⁷⁸ el-Fîrûzâbâdî, el-Kâmûsu'l-Muhît, c.IV, s.288

⁷⁹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.332; el-Cürcânî, Esrâru'l-Belâğa, s.115; el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.18

⁸⁰ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.415

(benzeyen) müşebbehün bih, (benzetilen) vech-i şebeh (benzetme yönü) ve edât-ı teşbîh (benzetme edâtı) olmak üzere dört unsuru vardır.⁸¹ Örneğin:

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ
لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ

"Rablerini inkâr edenlerin misâli (şudur): Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiç bir şey elde edemezler."⁸² âyetindeki: "Rablerini inkâr edenlerin amelleri" müşebbeh, "Fırtınalı bir günde rüzgârın şiddetle savurduğu kül" müşebbehün bih, "Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler" vech-i şebeh, ك "gibi" harfi ise teşbîh edâtıdır. Örnek olarak seçilen âyetteki gibi teşbihte temsil söz konusu olduğunda, müşebbehün bih "madrûb", müşebbeh de "madrûbun leh" ismini alır.

b. Mecâz المجاز

Mecâz lugatta: "gelip geçilen yol, geçecek yer veya zaman" gibi anlamlara gelir.⁸³

Istılahta ise: "bir alâkadan dolayı hakîkî manası dışında kullanılan ve asıl manasının kastedilmesine bir engel (karîne) bulunan kelime" demektir.⁸⁴ Lâfzın, konulduğu hakîkî manasında kullanılmasına ise "hakîkat" adı verilir.⁸⁵ Örneğin: "Ormanlar kralı aslan" cümlesinde "aslan" kelimesi hakîki manasında kullanılmıştır. Bir tören sırasında askerleri kastederek "aslanlar geçiyor" diyen bir kimsenin ise "aslan" kelimesini mecâzî anlamda kullandığı görülür. Askerin aslan olması mümkün olmadığına göre kelimenin mecâzî anlamda kullanıldığı açıktır.

⁸¹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.332

⁸² İbrâhim, 14/18

⁸³ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.VII, s.192

⁸⁴ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.359

⁸⁵ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.753

Mecaz; söze güzellik, canlılık ve parlaklık kazandırır. Belâğatta beyan ilmi içerisinde yer alır ve bu ilmin teşbihten sonra ikinci önemli konusunu teşkil eder.⁸⁶ Mecâz; aklî ve lugavî olmak üzere iki kısımdır:

a. Aklî mecâz: (el-mecâzu'l-aklî)

Bir fiil veya benzerî bir kelimenin, aralarında mana yakınlığı bulunması sebebiyle asıl olmayan manasına hamledilmesidir.⁸⁷ Örneğin:

فَمَارَبِحَتْ تِجَارَتُهُمْ "Onların ticaretleri kâr etmedi"⁸⁸ âyetinde "ticaret" ve "kâr" ifadelerinin mecâzî manada kullanıldığı görülmektedir. İnkâr edenlerin hidayete karşı dalâleti tercih etmeleri dolayısıyla, yapmış olduklarının ne derece büyük bir zarar olduğunu göstermek amacıyla mecâzî bir anlatım yönüne gidilmiştir.

b. Lugavî mecâz: (el-mecâzu'l-lugavî)

Kelimenin, asıl manası dışında başka bir manada kullanılmasıdır.⁸⁹ Bu tür mecâzın da kendi arasında kısımları vardır.

وَأَرْسَلْنَا السَّمَاءَ عَلَيْهِمْ مِدْرَارًا "Biz onların üzerlerine bol bol yağmur indirdik"⁹⁰ âyetinde geçen السَّمَاءَ kelimesinin mecâzi anlamda kullanıldığı görülmektedir. "Semâ" dan maksat yağmurdur. "Gök" anlamına gelen bu kelimenin hakîki manada kullanılmış olması mümkün görülmemektedir.

Görüldüğü gibi Kur'ân-ı Kerîm'de kelimeler hakîki anlamında kullanıldığı gibi mecâzî anlamda da kullanılmıştır. Âlimlerin pek çoğu Kur'ân'da mecâz'ın varlığını kabûl etmişlerdir. Ancak az sayıda da olsa bâzı âlimler Kur'ân'da mecâz'ın olmadığı görüşündedir.⁹¹

⁸⁶ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.356

⁸⁷ es-Suyûtî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.753

⁸⁸ Bakara, 2/16

⁸⁹ es-Suyûtî, a.g.e, s.753

⁹⁰ En'âm, 6/6

⁹¹ Şâfiî ulemâsından Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ahmed et-Taberî, (Ö.335/946) Maliki fukahâsından Huveymendâz (Ö. 400 seneleri) Zâhiri mezhebinin kurucusu Dâvud b. Ali b. Halef el-İsbahânî (Ö.270/833) ile oğlu Muhammed (Ö.297/910) ve Mu'tezile fukahâsından olan Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-İsbahânî (Ö.370/980) Kur'ân'da mecaz'ın olmayacağı görüşündedir. Onlara göre mecaz, yalanın kardeşidir. (İ.Cerrahoğlu, Tefsîr Usûlü, s.177)

c. İstiâre الاستعارة

İstiâre lugatta; "birinden ödünç bir şey alma" anlamına gelir.⁹²

İstilahta ise; "bir kelimenin, aralarındaki benzerlikten dolayı geçici olarak, bilinen manasından alınıp bir başka kelime için kullanılması" demektir.⁹³ Cesur bir insana *aslan*, kurnaz bir kimseye *tilki* demek gibi. İstiâreden maksat, gizliyi açıklamak, açık olanı daha açık bir şekilde göstermektir. Belâğatta beyan ilmi içerisinde ele alınır.

"*Topluca Allah'ın ipine sarılın*"⁹⁴ *وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا* âyetinde kulun Allah'a güvenmesi, ona dayanması, kötülüklerden kurtulması, uçuruma düşen bir kimsenin, yukarıdan sarkıtılan sağlam bir ipe yapışmasına istiâre edilmiştir.

Yine Zekeriya (a.s.) ın: *وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا* "*saçım başım ağardı*"⁹⁵ şeklinde tercüme ettiğimiz sözündeki *اشتَعَلَ* "tutuştı" kelimesinde de istiâre vardır. Zira tutuşmak, ateş için bahis mevzuudur. İhtiyarlık da baştaki saçları yavaş yavaş ağartır. Bu, kömür içinde bulunan ateşin ağır ağır ve devam ederek ateşi tutuşturmasına benzer. Ateşin meydana getirdiği ışık ile ihtiyarlık sonucu saçların ağarması arasında açık bir münasebet vardır.⁹⁶ İstiârenin belâğat ilminde değişik şekillerinin olduğu görülür.⁹⁷

d. Kinaye الكناية

Kinaye lugatta: "üstü kapalı dokunaklı söz, maksadı kapalı bir şekilde ve dolayısıyla anlatan söz" gibi anlamlara gelir.⁹⁸

İstilahta ise: "hakîki manasını düşünmeye engel olacak bir karine bulunmamak şartıyla bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, başka bir

⁹² İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.IV, s.618

⁹³ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.369; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.773; el-Cürçânî Abdulkâhir, Esrâru'l-Belâğa, s.44

⁹⁴ Âl-i İmrân, 3/103

⁹⁵ Meryem, 19/4

⁹⁶ Tabbâra Afif Abdülfettah, İlmin Işığında İslâmiyet, s.52-53

⁹⁷ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.373

⁹⁸ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs, s.775

manada kullanmak" demektir.⁹⁹ "Yüzü kızardı, açık göz.." gibi. Kinayenin lafzına "meknî-i bih", manasına ise "meknî-i anh" adı verilir.

"Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm'a açar."¹⁰⁰ âyetinde geçen *يُشْرِحُ* kelimesi, kalbin hak ve hidayeti kabulünden kinayedir. Belâgat âlimleri, mecazın hakikattan, istiârenin teşbihten, kinayenin de açık ifadeden daha üstün olduğunda ittifak etmişlerdir.¹⁰¹

e. Ta'rid التعريض

Kinayenin bir çeşidini oluşturur. Lugatta: "açık olmayan kapalı söz" anlamına gelir.¹⁰²

İstilahta ise: "konulduğu mananın dışında başka bir anlamda kullanıldığı siyaktan anlaşılan söz" anlamındadır.¹⁰³ Daha açık bir deyimle: bir sözü üstü kapalı bir biçimde îma ile anlatmak demektir. Kur'ân-ı Kerîm; Allah'ın gücünün büyüklüğüne dikkatleri çekmek,¹⁰⁴ bir anlamı daha güzel sözle ifade etmek,¹⁰⁵ açık ifadenin hoş olmadığı yerlerde anlamı kinaye yoluyla ifade etmek,¹⁰⁶ söze mübalağalı bir anlam kazandırmak¹⁰⁷ ve bir sözü daha etkili konuma getirmek¹⁰⁸ gibi amaçlara bağlı olarak ta'rid yoluyla anlatımı tercîh etmiştir. Örnek:

إِنَّ هَذَا أَخِي لَهُ تِسْعٌ وَتِسْعُونَ نَعْجَةً وَكَلِي نَعْجَةً وَاحِدَةً

"Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu var, benim ise bir tek koyunum vardır."¹⁰⁹ âyetinde *نَعْجَةً* kelimesi kadından kinayedir. Anlamı, daha güzel bir

⁹⁹ el-Kazvîni, el-İzâh, c.II, s.456; es-Sekkâki, Miftâhu'l-Ulûm, s.402

¹⁰⁰ En'âm, 6/125

¹⁰¹ Bilgegil M.Kaya, Edebiyat Bilgi ve Teorileri, s.177

¹⁰² İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XV, s.389-390

¹⁰³ el-Cürcânî, et-Ta'rifât, s.43; el-Hâşimî Seyyid Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.350

¹⁰⁴ A'râf, 7/189

¹⁰⁵ Sâd, 38/23

¹⁰⁶ Örneğin cinsî münasebet yerine: مرادة - الغشيان - مباشرة - ملامسة - لباس - حرث - ملامسة - مباشرة - الغشيان - مرادة gibi kelimelere kinaye olarak yer vermektedir. ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.303-304

¹⁰⁷ Mâide, 5/64

¹⁰⁸ Zuhrûf, 43/18

¹⁰⁹ Sâd, 38/23

sözle ifade etme amacına bağlı olarak kinaye yapılmıştır. Zira toplum içinde kadınları isimleri ile değil, aynı manaya gelen başka sözlerle zikretmek daha anlamlı ve daha güzeldir. Bundan dolayı Kur'ân'da, Hz. Meryem'den başka hiç bir kadının ismi zikredilmemiştir.¹¹⁰

Kişi, muhatabın sorusuna net bir cevap vermek istemediği ya da vereceği doğru cevabın sakıncalı olduğu durumlarda da ta'rid yoluyla anlatım yönüne gider. Bir bayram günü putperestler Hz. İbrâhim'i de bayram yerine götürmek istemişlerdi. Fakat o:

فَنظَرَ نَظْرَةً فِي النُّجُومِ ﴿١١٠﴾ فَقَالَ إِنِّي سَقِيمٌ "Bunun üzerine İbrâhim yıldızlara şöyle bir baktı ve ben hastayım dedi"¹¹¹ ayetinde belirtildiği gibi dikkatlice yıldızlara baktı ve "ben hastayım" diyerek oraya gitmedi. Hz. İbrâhim bu sözüyle fizikî bir hastalığı değil, her an ölümlle karşı karşıya bulunan bir insanın âciz ve hasta sayılabileceğini ifade ederek putperestlerin tasallutundan kurtulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de ta'rid:

- Maksadın, konuşan kimse tarafından ikinci şahsa anlatılmak istenmesi,¹¹²
- Muhâtap vasıtasıyla üçüncü şahsın kastedilmesi,¹¹³
- Üçüncü şahıs vasıtasıyla muhatabların kastedilmesi¹¹⁴ gibi şekiller arzeder.

3. Bedî'

"Kelâmı, lâfız ve mana yönünden süsleyip güzelleştirme usûl ve kâidelerini gösteren ilim dalıdır" şeklinde tanımlanabilir.¹¹⁵ Bu süsleme ve güzelleştirme şekillerinin bir kısmı mana, bir kısmı da lâfızla ilgilidir. Bedî' terimi, ilm-i belâğatın bölümlerinden birinin ismi olduğu gibi bu ilmin kapsamına giren edebî sanatların da vasfî durumundadır.

¹¹⁰ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.49

¹¹¹ Sâffât, 37/88-89

¹¹² Yâsîn, 36/22

¹¹³ Zümer, 39/65

¹¹⁴ Enbiyâ, 21/63

¹¹⁵ el-Kazvîni, el-İzah, s.689

Kur'ân, ilâhi maksatları ifade ederken, insanları hidayete ulaştırırken, onlara geçmiş ve geleceğini anlatırken, bir vasıta olarak kullandığı lâfızları pek çok söz sanatları ile süsler. Zira insan, süslü ifadelerden ve sanatlı sözlerden hoşlanır. Kişi ile kalbi arasına girebilen,¹¹⁶ kalpleri istediği gibi evirip çevirebilen,¹¹⁷ kulunun her türlü ihtiyacına vâkıf olan Allah,¹¹⁸ kelâmı olan Kur'ân'ı, kullarının edebî zevklerini okşayacak birtakım söz sanatları ile de süsler ve böyle bir üslûp içerisinde sunar. Kur'ân'ın, insanı son derece etkileyen bu üslûbu çok çeşitli söz sanatlarını ve güzelliklerini içerir. Bu sanatların her biri başlı başına birer ihtisas konusu niteliğindedir. Suyûtî (Ö.911/1505) bu söz sanatlarının sayısını yüze kadar çıkarır.¹¹⁹ Bütün bu söz sanatlarını tek tek ele alıp incelemek tezimizin kapsamı dışındadır. Ancak biz burada Kur'ân üslûbunda etkin bir konumda olan ve ona edebîlik kazandıran başlıca söz sanatları üzerinde durmakla yetineceğiz. Şimdi bu sanatlar üzerinde duralım:

a. İnsicâm الانسجام

İnsicâm lugatta: "yağmurun sürekli yağması, ifade düzgünlüğü, akıcılık"¹²⁰ gibi anlamlara gelir.

Bir bedi' tâbiri olarak ise: "Lâfızların, ırmak suyunun sessizce akışı gibi akıcı bir üslûpla ifade edilmesi" demektir.¹²¹ Buna "suhûlet" adı da verilir. İnsicamlı cümle; terkibinde kolaylık kelimelerinde akıcılık olan cümledir. Üslûbun oluşumunda önemli bir yere hâizdir. Gerek âyet düzeyinde gerekse Kur'ân'ın bütününde bu insicamı görmek mümkündür.¹²²

"Allah dilediğini doğru yola *الله يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ* iletir."¹²³ *وَأْمَلِي لَهُمْ إِنْ كَيْدِي مَتِينٌ* "Onlara mühlet veriyorum. Çünkü

¹¹⁶ Enfâl, 8/24

¹¹⁷ En'âm, 6/110

¹¹⁸ İbrâhim, 14/34

¹¹⁹ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.898

¹²⁰ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XV, s.172

¹²¹ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c. II, s.908

¹²² el-Bâkullâni, İcâzu'l-Kur'ân, s.68; ez-Zerkânî, Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.340

¹²³ Bakara, 2/213

benim tuzağım çetindir.¹²⁴ âyetlerinde lâfızlar adeta bir suyun akış rahatlığı ve kolaylığı içerisinde akıp gitmektedir.

b. Cinâs الجناس

Yazılış ve söylenişi benzer, manası ayrı iki kelimeyi bir araya getirmek demektir.¹²⁵ Diğer bir ifadeyle manaları ayrı olan iki kelimenin tellaffuz ve yazılışlarında birbirine benzemesidir.

"Kıyamet koptuğu" وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ مَا لَبِثُوا غَيْرَ سَاعَةٍ gün, günahkârlar, (dünyada) ancak pek kısa bir süre kaldıklarına yemin ederler."¹²⁶ âyetinde geçen سَاعَةٌ ve السَّاعَةُ kelimeleri yazılış ve söylenişleri benzer, manaları farklı iki ayrı kelimedir. İşte bu şekilde yazılışı ve söylenişi benzer, manası ayrı iki kelimeyi aynı cümlede bir araya getirmeye cinâs adı verilir.

c. Ferâid الفرائد

Cümlede, bulunduğu yer itibariyle önem arz eden, çıkarıldığında ise, cümlenin tümüyle anlamını yitireceği türden kelimelere yer vermek demektir.¹²⁷

"Oruç gecesinde" أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı"¹²⁸ âyetinde الرَّفْتُ kelimesinin, يَعْلَمُ خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ وَمَا تُخْفِي الصُّدُورُ (Allah) gözlerin hâin bakışını ve göğüslerin gizlediğini bilir"¹²⁹ âyetinde خَائِنَةَ الْأَعْيُنِ ifadesinin, yine "Nihayet onların kalplerinden korku giderilince.." حَتَّىٰ إِذَا فُزِّعَ عَن قُلُوبِهِمْ"¹³⁰ âyetinde فُزِّعَ kelimesinin, anahtar bir kelime rolü üstlendikleri, bunların cümleden çıkarılması durumunda ise cümlenin tümüyle anlamını yitireceği görülmektedir.

d. İbdâ' الابداع

¹²⁴ A'râf, 7/183

¹²⁵ es-Sekkâki, Miftâhu'l-Ulûm, s. 429; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.920

¹²⁶ Rûm, 30/55

¹²⁷ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.928

¹²⁸ Bakara, 2/187

¹²⁹ Mû'min, 40/19

¹³⁰ Sebe', 34/23

Bünyesinde, bedî' ilmi içerisinde yer alan çeşitli sanatların bulunduğu cümleye ibdâ' adı verilir.¹³¹

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ
(Nihayet) "ey yer suyunu
yut! Ve ey gök suyunu tut denildi. Su çekildi iş bitirildi; (gemi de) Cûdî
dağının üzerine yerleşti. Ve: o zalimler topluluğunun canı cehenneme
denildi."¹³² âyeti bu sanata güzel bir örnek teşkil eder. Âyet, bedî' ilmi
içerisinde yer alan pek çok sanatı içermektedir. Şöyle ki:

أَرْضُ ve أَقْلِعِي fiillerinde *münâsebet-i tâtme* ve *istiâre*,
ve مَاءُ kelimeleri arasında ise *mecâz* vardır. وَغِيضَ الْمَاءِ ibaresiyle
birçok manaya işaret edilmektedir. Şöyle ki yağmur dinmedikçe su yerden
çekilmez. Toprak, içinden çıkan kaynakların suyunu çekmekle, yerde mevcut
olan suyu azaltır. وَأَسْتَوَتْ fiilinde *irdâf*, وَقُضِيَ الْأَمْرُ de *temsîl*, suyun
çekilerek geminin dağa oturmasında ise *ta'lîl* ve *taksîm* sanatları vardır.
Suyun azalması, yağmur suyunun, kaynak suyunun ve yerde bulunan suların
çekilmesiyle olur. بَعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ "O zalimler topluluğunun canı
cehenneme" bedduasında *ihtirâs* sanatı vardır. Bu âyet, helâke müstehak
olmayanların boğulanlar arasında bulunmayacağına işaret etmektedir. Çünkü
Allah'ın adaleti, helâke müstehak olmayanların cezalandırılmasına manidir. Âyette
ayrıca *hüsn-i nesâk*, *mana ile birlikte lâfzî i'tilâf* ve *icâz* sanatları vardır.
Çünkü Allah (c.c), âyetteki manayı en kısa ibarelerle ifade etmektedir. Âyetin
baş tarafı sonuna işaret ettiğinden *teshîm* sanatı vardır. Kelimeleri güzel
sıfatlarla vasıflandırdığından, üzerinde fesâhat güzelliği görünen her kelimenin
telaffuzu kolay olduğundan, ve terkibinde bir zorluk bulunmadığından *tezhîb* sanatı
mevcuttur. Dinleyen bir güçlük karşılaşmadan âyeti kolayca anladığından *hüsn-i
beyan*, fâsılaların yerli yerince olmasından dolayı *temkîn*, kelimelerin düzgün bir
şekilde sıralanmasından dolayı da *insicâm* sanatları mevcuttur.¹³³

¹³¹ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.937

¹³² Hud, 11/44

¹³³ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.938

e. Hüsn-i nesak حسن النسق

Nesak lugatta: "yol, tarz, şekil ve üslûp" gibi anlamlara gelir.¹³⁴ *Yeknesak* ise monotonluk anlamında kullanılır.¹³⁵

İstılahta ise: Tek başlarına da olsalar müstakil manaları bulunan cümlelerin, atıf harfleri ile birleştirilerek peş peşe sıralanması demektir.¹³⁶

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقَضِيَ الْأَمْرُ
وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

"(Nihayet) "Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut!" denildi. Su çekildi; iş bitirildi; (gemi de) Cûdi (dağın üzerine yerleşti. Ve: "O zalimler topluluğunun canı cehenneme!" denildi"¹³⁷ âyetinde tek başına da olsalar müstakil manalar ifade eden altı ayrı cümlenin, atıf harfi و ile atfedilerek peş peşe geldikleri görülmektedir.

f. İktidâr الاقتدار

Mütekellimin, edebî gücüne dayanarak, kastettiği manayı değişik şekil ve cümle yapıları içerisinde ifade etmesi demektir.¹³⁸ İktidâr; bazen istiâre, bazen müterâdif kelimeler, bazen icâz, bazen de hakîki manayı kullanmakla yapılır. Kur'ân kıssalarının tamamı bu üslûp üzere gelmiş, manası farklı olmayan bir kıssa diğer bir sûrede değişik şekil ve kelimelerle ifade edilmiştir. Zahiren tekrar gibi görünen bu kıssalar, değişik makamlarda farklı maksatlar için başka lâfız ve üslûplarla ifade edilmişlerdir.

g. Tevriye التورية

Buna "ihâm" adı da verilir. Birkaç manası olan bir kelimenin en uzak manasını kast etmek demektir.¹³⁹ "Rahmân, الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى" ¹⁴⁰ âyetindeki استوى kelimesinin iki ayrı anlamı olduğu

¹³⁴ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis, s.881

¹³⁵ Devellioğlu Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.984

¹³⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.925

¹³⁷ Hûd, 11/44

¹³⁸ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.911

¹³⁹ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.362; el-İtkân, c.II, s.899

¹⁴⁰ Tâ-hâ, 20/5

görülmektedir. Bunlardan ilki: "bir mekânda yerleşmek" tir. Bu, kelimenin tevriye edilen yakın manasıdır. Allah (c.c) herhangi bir mekâna yerleşmekten münezzeh olduğundan kelimenin kastedilen manası bu olamaz. Kelimenin diğer manası "kuşatmak ve mülk edinmek" tir. Âyetten anlaşılması gereken mana bu ikincisi yani kelimenin uzak manasıdır ki kelimenin asıl manası ile tevriye edilmiştir.

h. İftinân الافتنان

Bir cümlede iki ayrı hususa yer vermek demektir.¹⁴¹

"كُلٌّ مِّنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَىٰ وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ" *Yer yüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak*¹⁴² âyetlerinde Allah, (c.c) hayat sahibi olan bütün mahlûkâtın hayatının son bulacağını hatırlattıktan sonra kendisinin bâkî kalacağını belirtmektedir. Bir tarafta fanilik dile getirilirken diğer tarafta bâkîlik konu edilmektedir.

i. İstihdâm الاستخدام

İki ya da daha fazla manası olan bir kelimenin kendisi ile bir manasını, zamiri ile de diğer manasını ifade etme sanatıdır.¹⁴³

"وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ" *Andolsun biz insanı, çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık.*¹⁴⁴ âyetinde geçen insan sözünden maksat Hz. Âdem'dir. "ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ" *Sonra onu sağlam bir karargâhta nutfeye haline getirdik.*¹⁴⁵ âyetinde gelen (•) zamiri ile de insan cinsi kastedilmektedir.¹⁴⁶

j. İ'tilâf الائتلاف

İ'tilâf lugatta: "uyuşma, birleşme, bağlanma, uygun olma" gibi anlamlara

¹⁴¹ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.911

¹⁴² Rahmân, 55/26-27

¹⁴³ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.364; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.901

¹⁴⁴ Mü'minûn, 23/12

¹⁴⁵ Mü'minûn, 23/13

¹⁴⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.901

gelir.¹⁴⁷ Bir edebiyat terimi olarak ise: "Lafzın lafızla veya lafzın mana ile tam bir uygunluk arz etmesi"¹⁴⁸ demektir.

a. Lafzın lafızla i'tilâfi: Kelimelerin birbirine uygunluğu ve kullanılmasına riayet ederek az kullanılanla az kullanılanı, çok kullanılanla da çok kullanılanı bir araya getirerek cümlede uygunluk (tenâsüb) sağlamak demektir.

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَوٰۤا تَذَكَّرُ يُوْسُفَ حَتّٰى تَكُوْنَ حَرَضًاۤ اَوْ تَكُوْنَ مِنَ الْهٰلِكِيْنَ

(Öğullar): "Allah'a andolsun ki sen hâla Yusuf'u anyyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın dediler"¹⁴⁹ âyetinde kasem harfi olarak, diğer kasem harflerine göre daha az kullanılan ت harfi tercih edilmiştir. تَفْتَوٰۤا fiili ise kullanımını az olan fiillerdendir. Yine, "helâk olma" anlamına gelen حَرَضٌ kelimesi de nâdir kullanılan kelimelerden olması dolayısıyla - azlık noktasında - cümledeki diğer kelimelerle tam bir âhenk ve uyum içerisinde görülmektedir.

وَاقْسَمُوْا بِاللّٰهِ جَهْدَ اِيْمَانِهِمْ لَئِنْ جَاءَتْهُمْ اٰيَةٌ لِّيُؤْمِنُوْا بِهَا

"Kendilerine bir mucize gelirse ona mutlaka inanacaklarına dair olanca güçleriyle Allah'a yemin ettiler"¹⁵⁰ âyetindeki lâfızlar ise yeminin en kuvvetli derecesini oluşturmaktadır. Bu kasem, âyette geçen diğer te'kîd unsurları ile birlikte mütâlaa edildiğinde âyette son derece üstün bir lafzî uyum bulunduğu görülecektir.

b. Lafzın mana ile i'tilâfi

Cümlede kullanılan kelimelerin, maksûd olan mana ile tam bir uyum içerisinde olması ve kendi özel yapılarıyla bu manaya destek olması demektir.

وَأَسْقِيْنَاكُمْ مَّاءً فُرَاتًا "Rableri onlara tertemiz bir içki içirir."¹⁵¹

âyetinde سَقَى fiili, içirmek anlamında kullanılmaktadır.

¹⁴⁷ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis, s.22

¹⁴⁸ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.409; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.911

¹⁴⁹ Yusuf, 12/85

¹⁵⁰ En'âm, 6/109

¹⁵¹ İnsan, 76/21

de ağlatan da O'dur. Öldüren de dirilten de O'dur"¹⁵⁶ âyetlerinde gülme ve ağlama ile, öldürme ve yaşatma gibi zıt anlamlı kelimelerin bir araya gelmeleri ile mutâbakat oluşmaktadır.

b. Mecâzî mutabakat: Mecâzî manada kullanılan zıt anlamlı iki kelimenin aynı cümlede bir araya gelmesi demektir.

"Ölü iken dirilttiğimiz ve kendisine insanlar arasında yürüyebileceği bir ışık verdiğimiz kimse..."¹⁵⁷ âyetinde mecazî anlamda kullanılan ölme ve dirilme kelimelerinin aynı cümlede bir araya gelerek mutabakat meydana getirdikleri görülmektedir

m. Nezâhet النزاهة

Hiciv ve zemm için kullanılan kelimelerin edep ve haya sınırları içinde kalması demektir.¹⁵⁸ Kur'an; kâfir, müşrik ve münafıklardan söz ederken böyle bir nezâhet içinde onları yerme yönüne gitmiştir. Zaten Kur'an, kendisi bizzat edep dışı ve küfür derecesindeki sözleri yasaklamıştır.¹⁵⁹

وَمَنْ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ يُخَادِعُونَ
اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ
فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ

"İnsanlardan bazıları da vardır ki, inanmadıkları halde "Allah'a ve âhiret gününe inandık" derler. Onlar (kendi akıllarınca) güya Allah'ı ve müminleri aldatırlar. Halbuki onlar ancak kendilerini aldatırlar ve bunun farkında değillerdir. Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da onların hastalığını çoğaltmıştır. Söylemekte oldukları yalanlar sebebiyle de onlar için elîm bir azap vardır."¹⁶⁰

Görüldüğü gibi işlenen fiil ne derece kötü olsa da Allah (c.c) konuyu kendi şanına yakışır bir nezâhet içinde dile getiriyor.

¹⁵⁶ Necm, 53/43,44

¹⁵⁷ En'âm, 6/122

¹⁵⁸ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.937

¹⁵⁹ En'âm, 6/108

¹⁶⁰ Bakara, 2/8-10

n. Sehl-i mümteni' السهل الممتنع

İlk bakışta ifadesi kolay gibi görünen ancak taklit edilmeye çalışıldığında imkânsızlığı anlaşılan ifadeler için kullanılan bir terimdir.¹⁶¹ Kur'ân'ın tamamı sehl-i mümteni' nin en güzel örneğini teşkil eder. Konuyu bir örnekle açıklayalım.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ "Kıyasta sizin için hayat vardır"¹⁶² âyetinin ifade ettiği manayı, aynı ifade güzelliği içerisinde ve aynı vecizlikte ifade edebilecek ikinci bir söz bulmak mümkün değildir. Ediplerin bu manayı ifade için dile getirdikleri: القتل انفى للقتل "ölüm öldürmeyi önler", قتل البعض "insanların bazısını öldürmek, cemaati ihyadır", و اكثروا "ölümün ortadan kalkması için ölümü çoğaltın"¹⁶³ şeklindeki ifadelerin hiçbiri âyetin manasını yansıtmadığı gibi ondaki icaz derecesinde de değildir. İşte, bir benzerini dile getirmenin kolay gibi görüldüğü halde bunun imkânsız olduğu ifadelere sehl-i mümteni' adı verilir.

o. Ta'dîd التعديد

Sıfatların, cümlede düzenli bir şekilde sıralanması demektir.¹⁶⁴

التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِلُونَ السَّائِحُونَ الرَّاكِعُونَ السَّاجِدُونَ الْأَمْرُونَ
بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللَّهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ
"(Bu alış veriş yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamdedenler, oruç

tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyanlardır. O müminleri müjdele!"¹⁶⁵ âyetinde inananların sıfatları düzgün bir şekilde peş peşe sıralanmaktadır.

ö. Leff u Neşr اللف والنشر

Leff kelimesi lugatta: toplamak, neşr ise yaymak anlamındadır.¹⁶⁶ Bir bedî tabiri olarak her iki kelimenin birlikte taşıdığı anlam ise: icmâl ya da tafsîl

¹⁶¹ Tâhirü'l-Mevlevî, Edebiyat Lugatı, s.133

¹⁶² Bakara, 2/179

¹⁶³ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.814

¹⁶⁴ et-Tehânevî Muhammed b. Ali, Keşşâfu Istilâhâti'l-Funûn, c.II, s.1418

¹⁶⁵ Tevbe, 9/112

¹⁶⁶ el-Firûzâbâdi, el-Kâmûsu'l-Muhît, c.III, s.202; II,147

yoluyla zikredilen lâfızlardan sonra, mercilerini okuyucu veya dinleyicinin idrâkine havale ederek bu lâfızlarla ilgili diğer lâfızları zikretmek demektir.¹⁶⁷ Örneğin:

وَمِنْ رَحْمَتِهِ جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهِ
"Rahmetinden ötürü Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki
geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün de) O'nun fazl u kereminden (rızkınızı)
arayasınız ve şükredesiniz."¹⁶⁸ âyetinde geçen gündüz ve gece kelimelerinden
sonra zikredilen *sükûnet* geceye, *rızk talebi* ise gündüze aittir. Bu âdiyet
açıkça ifade edilmeyip okuyucu ya da dinleyicinin idrâkine havale edilmektedir.
İşte bu durum *leff u neşr* sanatı olarak ifade edilir.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً إِلَىٰ عُنُقِكَ وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا
"Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır,
(kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun"¹⁶⁹ âyetinde ise *kınanma* cimriliğe,
eli açık olma da *isrâfa* aittir.

p. Taksîm التقسيم

Zikri geçen lâfızlardan sonra bu lafızlarla ilgili hususları, âit olduğu
lafızlar belli olacak şekilde dile getirmek demektir.¹⁷⁰ Örneğin:

كَذَّبَتْ ثَمُودُ وَعَادٌ بِالْقَارِعَةِ ﴿١﴾ فَأَمَّا ثَمُودُ فَأَهْلِكُوا بِالطَّاغِيَةِ ﴿٢﴾ وَأَمَّا عَادٌ
"Semûd ve Âd kavimleri, kapılarını çalacak
felâketi (kıyameti) yalan saymışlardı. Semûd'a gelince: Onlar pek zorlu (bir sarsıntı)
ile *helâk* edildiler. Âd kavmi ise, uğultulu, kasıp kavuran bir fırtına ile
mahvedildi."¹⁷¹ âyetinde kendilerinden söz edilen Semûd ve Âd kavimleri ile
ilgili hususlar daha sonra hangisine âit olduğu belli olacak şekilde dile
getirilmektedir. Bu sanatın *leff u neşr* sanatından farkı mercî'in açıkça dile
getirilmesidir.

r. Tertîb الترتيب

¹⁶⁷ el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.307; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.929

¹⁶⁸ Kasas, 28/73

¹⁶⁹ İsrâ, 17/29

¹⁷⁰ es-Sekkâki, Miftâhu'l-Ulûm, s.425

¹⁷¹ Hâkka, 69/4-6

Vasfedilen bir şeyin sıfatlarını, meydana geliş sırasına göre sıralamak demektir.¹⁷²

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً
ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شِيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يَتَوَفَّى مِنْ قَبْلُ
وَلَتَبْلُغُوا أَجَلًا مُّسَمًّى وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

"Sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan (aşılansım yumurtadan) yaratan sonra bebek olarak çıkaran, sonra sizi güçlü kuvvetli bir çağa erişmeniz, sonra da ihtiyarlamamız -ki içinizden daha önce vefat edenle de vardır- ve belli bir vakte ulaşmanız için sizi yaşatan O'dur. Umulur ki düşünürsünüz."¹⁷³ âyetinde insanın yaratılış devreleri ve geçirdiği hayat evreleri, kendi tabî seyri içindeki tertîp üzere dile getirilmektedir.

s. Te'kîdu'l-medh bimâ yuşbihu'z-zemm تَأْكِيدُ الْمَدْحِ بِمَا يَشْبَهُ الدَّمَّ

Zemmeder gibi görünüp medhi kuvvetlendirmek demektir.¹⁷⁴ Örneğin:

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ هَلْ تَنْقِمُونَ مِنَّا إِلَّا أَنْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنزِلَ
" (Onlara) şöyle de: Ey kitap ehli!
Yalnızca Allah'a, bize indirilen, e ve daha önce indirilene inandığımız için mi bizden hoşlanmıyorsunuz? Oysa çoğumuz yoldan çıkmış kimselersiniz."¹⁷⁵

âyetinde iman etmelerinden dolayı mü'minleri ayıplayanları yermek üzere gelen istifhamdan sonra istisnanın bulunması, zemmedilmesi gereken hususun yer alacağı vehmini uyandırmaktadır. Ancak istisnadan sonra mü'minleri metheden ifadenin gelmesiyle âyette medhin te'kîdi yapılmıştır.¹⁷⁶

III. İLTİFÂT

İltifât lugatta: "yüzünü çevirip bakma, dikkat , hatır sorma, gönül alma, sözü başka bir şahsa çevirme"¹⁷⁷ gibi anlamlara gelir.

¹⁷² es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.918

¹⁷³ Mü'min, 40/67

¹⁷⁴ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.381; el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.319; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.915

¹⁷⁵ Mâide, 5/59

¹⁷⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.915

¹⁷⁷ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.II, s.389

İstılahta ise: "Sözü bir üslûptan diğer bir üslûba, bir şahıstan başka bir şahsa çevirmek"¹⁷⁸ demektir. Diğer bir ifade ile, cümle içinde yer alan fiili, bir sîgada kullandıktan sonra başka bir sîgaya nakletmektir. Bu sayede söz yumuşatılmış, sıkıcı olmaktan ve monotonluktan kurtarılmış, ona bir zenginlik ve çeşitlilik kazandırılmış olur.¹⁷⁹ İltifât, meânî ilminin konuları arasında yer alır. İltifatın altı ayrı şekli vardır.¹⁸⁰

1. Mütekellim sîgasından muhataba geçiş

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Ben, niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa hep ona döndürüleceksiniz."¹⁸¹

2. Mütekellim sîgasından gâibe geçiş

إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا لِيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ "Biz sana apaçık bir fetih verdik. Böylece Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışlar..."¹⁸²

3. Muhatapdan mütekellime geçiş

فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا "Öyle ise sen yapacağımı yap. Sen ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Biz Rabbimize iman ettik..."¹⁸³

4. Muhatapdan gâibe geçiş

حَتَّىٰ إِذَا كُنْتُمْ فِي الْفُلْكِ وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا "Hatta siz gemilerde bulunduğunuz, o gemiler de içindekileri tatlı bir rüzgârla alıp götürdükleri ve (yolcular) bu yüzden neşelendikleri zaman..."¹⁸⁴

5. Gâibden mütekellime geçiş

وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَزْوَاجًا مِّن نَّبَاتٍ شَتَّىٰ "O, gökten

¹⁷⁸ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.314-324; el-Bâkullâni, İcâzu'l-Kur'ân, s.148

¹⁷⁹ Tabl Hasan, Üslûbu'l-İltifât fi'l-Belâğati'l-Kur'âniyye, s.24; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.902

¹⁸⁰ es-Suyûtî, a.g.e., c.II, s.902; ez-Zerkeşî, a.g.e., c.III, s.314

¹⁸¹ Yâsin, 36/22

¹⁸² Fetih, 48/1-2

¹⁸³ Tâ-hâ, 20/72-73

¹⁸⁴ Yunus, 10/22

su indirdi, onunla biz çeşitli nimetlerden çiftler çıkardık."¹⁸⁵

6. Gâibden muhataba geçiş

وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا لَقَدْ جِئْتُمْ شَيْئًا إِدًّا "Rahman çocuk edindi dediler. Ândolsun ki siz pek kötü bir cür'ette bulundunuz."¹⁸⁶

Görüldüğü gibi cümle yapılarındaki bu tür değişiklikler, cümleyi, dolayısıyla da metni monotonluktan kurtarmakta, ona bir renklilik ve çeşitlilik kazandırmaktadır.

IV. İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT

Konuşurken ya da yazarken, maksûd olan mana lâfızlarla ifade edilir. Kullanılacak lâfızların miktarı "muktezây-ı hâl"e göre değişir. Örneğin; muhatabın kültürlü ve zekî olması, maksadımızı az lâfızla ve öz bir şekilde ifade etmemizi gerektirir. Zira, israf-ı kelâm böyle bir muhatabı sıkır. Ancak muhatabın, aynı zekâ ve kültür düzeyine sahip olmaması durumunda, birtakım açıklayıcı bilgilere ve örneklemelere ihtiyaç duyulur ki, bu da sözün uzaması ve daha çok lafza ihtiyaç duyulması anlamına gelir. Yine bir kimseyi methetmek, ondan övgü ile bahsetmek için sözü uzatmak gerekir. Bu ise daha çok lafza ihtiyaç duymak demektir. Bu örnekler gibi söz; değişik maksatlarla ve makam gereği olarak kimi yerde kısa ve öz, kimi yerde ise uzun tutulur. Söz sahibinin, sözdeki bu makamı yani "muktezay-ı hâl"i göz önünde bulundurması bir zarûrettir.¹⁸⁷ Aksi halde sözlerinin arzu edilen etkiyi yapması düşünülemez. Ayrıca kastedilen manayı ifade etmede kullanılacak kelimelerin özenle seçilmesi de bir zarûrettir. Bütün manaların, lâfız yönüyle icâz, itnâb ve müsâvat tarzında üç ayrı şekilde ifadesini bulduğu görülür.¹⁸⁸ Bu üç terim de belâğatta, meânî ilmi içerisinde yer alır.

1. İcâz

İcâz lugatta: "iş çabuk yapmak, sözü kısa tutmak, özet olarak söylemek" gibi

¹⁸⁵ Tâ-hâ, 20/53

¹⁸⁶ Meryem, 19/88-89

¹⁸⁷ el-Hatîp Abdülkerim, İcâzu'l-Kur'ân, s.295

¹⁸⁸ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.221; el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.239

anlamalara gelir.¹⁸⁹

İstilahta ise; "engin manaları, az lâfızla, açık ve maksada uygun bir biçimde ifade etmek" demektir.¹⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de îcâz'ın pek çok örneklerini görmek mümkündür.

وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيٰوةٌ يَا اُولِي الالباب "Kısasta sizin için hayat vardır"¹⁹¹ âyeti îcâzın en güzel örneklerindedir. İmâm-ı Suyûtî ve Zerkeşî âyetteki îcâzı geniş bir şekilde ele almaktadır.¹⁹²

Âyetin kelimeleri az, manası ise oldukça engindir. Kastedilen mana ise şudur: İnsan birisini öldürdüğü zaman kendisinin de öldürüleceğini bildiği takdirde bu teşebbüsünden vazgeçer. Böylece hem öldürmeyi düşündüğü kimsenin hayâtı hem de kendi hayâtı kurtulmuş olur. Böylelikle ömürler uzar, nesiller çoğalır, herkes kendisine faydalı olacak şeylere yönelir, toplum içinde düzen sağlanmış olur.¹⁹³

Burada dikkat çekmemiz gereken bir husus var ki o da şudur: Veciz, kısa ve öz ifadelerin birbirini tâkîp ettiği metinler okuyucunun zihnini yorar. Okuyucu, cümleler üzerinde düşünme ihtiyacı hissettiğinden okuma seyri düşer. Peş peşe gelen bu ifadeleri anlamakta zorluk çeker ve dikkati dağılır.¹⁹⁴ Okuyucunun böyle bir durumla karşı karşıya kalmaması için, metin içerisinde bu ifadelere dengeli bir şekilde yer vermek gerekir. Okuyucunun zihnî kapasitesini göz önünde bulundurmak ve bu doğrultuda onun zihnini dinlendirmek bir esas olmalıdır. İşte bu noktada Kur'ân son derece mükemmeldir. O, "Muktezây-ı hâl"e göre mesajını sunar. Ele alıp işlediği bir konuyu, sonunda, kısa, öz ve veciz ifadelerle özetler. Mûciz fezlekelerle konuyu sona erdirir. Okuyucuyu yalnızca tefekküre sevk etmekle kalmayıp aynı zamanda onu zihnen de dinlendirir. Nitekim yukarıda

¹⁸⁹ İbn. Manzûr, Lisâmü'l-Arab, c.VII, s.294

¹⁹⁰ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.808; Bekrî Şeyh Emin, el-Belâğatu'l-Arabiyye fi Sevbihel-Cedîd, c.I, s.196

¹⁹¹ Bakara, 2/179

¹⁹² es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.814; ez-Zerkeşî, el-Burhân fi ulûmi'l-Kurân, c.III, s.222

¹⁹³ Akdemir Hikmet, Belâğat Terimleri Ansiklopedisi, s.107

¹⁹⁴ Alan Yusuf, Lisan ve İnsan, s.115

ele aldığımız âyet, kısas hükmünü konu alan uzunca bir ahkâm âyetinden¹⁹⁵ sonra, onun bir özü ve bir sonuç cümlesi olarak gelmiştir.

2. İtnâb

İtnâb lugatta: "nehirin uzayıp gitmesi, bir şeyi ya da bir kimseyi mübâlağalı bir şekilde övmek veya yermek"¹⁹⁶ gibi anlamlara gelir.

İstilahta ise: "manayı kuvvetlendirme, maksadı tam olarak ifade etme gibi amaçlara yönelik olarak sözü uzatmak, diğer bir deyimle manayı gereğinden fazla lâfızla ifade etmek"¹⁹⁷ demektir. Bir fayda mülâhaza edilerek, lâfızda yapılan uzatmaya "itnâb-ı makbûl", herhangi bir fayda mülâhaza edilmeksizin, gereksiz bir şekilde yapılan uzatmaya ise "itnâb-ı mumill" adı verilir.¹⁹⁸ Kur'ân-ı Kerim "muktezây-ı hâl" e göre "itnâb-ı makbûl"e yer verir.

قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي وَاشْتَعَلَ الرَّأْسُ شَيْبًا

(Zekeriyya) "Rabbim! dedi. Benim (vücûdumdan) kemiklerim zayıfladı, saçım-başım ağardı..."¹⁹⁹

Ayette, Zekeriyya (a.s) ihtiyarladığını ifade etmeye çalışıyor. Ancak bu anlatımda, ihtiyarlığın beraberinde getirdiği perişanlık da güzel bir şekilde gözler önüne seriliyor. Zekeriyya (a.ş) kısaca "Ben ihtiyarladım" demek yerine böyle bir anlatımı tercih ediyor. İhtiyarlık zamanında saçların ağarmasını, belin bükülmesini, güçten tákattan düşmeyi tablolastırarak, zihni tasavvura sevk ediyor. Bir maksada bağlı olarak sözü uzatıyor. Lâfızdaki bu tür bir uzatma, okuyucuya, usanç değil haz veriyor.²⁰⁰ Burada, konumuza örnek teşkil eden bir başka âyet daha zikrederim:

رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

¹⁹⁵ Bakara, 2/178

¹⁹⁶ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.II, s.49

¹⁹⁷ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.226; el-Cârim Ali-Emîn Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.250; Bekrî Şeyh Emin, el-Belâğatu'l-Arabiyye, c.I, s.199

¹⁹⁸ Devellioğlu Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.476

¹⁹⁹ Meryem, 19/4

²⁰⁰ Kutub Seyyid, fi-Zilâli'l-Kur'ân, c.IX, s.493 (Çev. İ.H.Şengüler, M.E.Saraç, B.Karlığa)

"Rabbim! Beni, ana-babamı, iman etmiş olarak evime girenleri, iman eden erkekleri ve iman eden kadınları bağışla..."²⁰¹

Âyet, Hz. Nûh (a.s) un bir duâsıdır. Hz. Nuh, duasında, iman eden herkes için Allah'tan bağışlanma diliyor. Ancak, bunun için genel bir ifade kullanmıyor. Bağışlanmasını istediği, değişik kesimlerden inananları ayrı ayrı dile getiriyor. İman noktasını özellikle vurguluyor. İmanın ne derece önem arz ettiğini bu vesîle ile dile getiriyor.

Bilindiği gibi tûfan hâdisesinde, insanların hazırlanan gemiye alınmaları, iman etmiş olmaları şartına bağlı idi. İman etmiş olmak, son derece önem arz ediyordu. Ayette, bağışlanması istenen kimseler üzerinde düşünüldüğünde, bütün inananların duâ kapsamına alındığı görülür. Oysa bağışlanması istenen kimseler için genel bir ifade kullanılmayıp bunlar, tek tek dile getiriliyor yani itnâb yönüne gidiliyor.

3. Müsâvât

Müsâvât lugatta: "eşitlik, denklik, aynı halde ve derecede bulunma"²⁰² gibi anlamlara gelir.

Istılahta ise: "kastedilen mananın, kendisine eşit miktarda lâfızla ifade edilmesi" anlamını ifade eder.²⁰³ Terk edilmesini gerektiren bir sebep olmadığı sürece kelâmında esas olan müsâvâttir. Kur'an-ı Kerîm maksûd olan manayı "muktezây-ı hâl"e göre "müsâvat" tarzında dile getirir.

وَإِذَا رَأَيْتَ الَّذِينَ يَخُوضُونَ فِي آيَاتِنَا فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ حَتَّى يَخُوضُوا
فِي حَدِيثِ غَيْرِهِ "Âyetlerimiz hakkında ileri geri konuşmaya dalanları gördüğünde, onlar başka bir söze geçinceye kadar onlardan uzak dur."²⁰⁴

Âyette görüldüğü gibi maksûd olan mana kendisine eşit miktarda lâfızla ifadesini bulmaktadır.²⁰⁵

وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ "Kötü tuzağın zararı ancak

²⁰¹ Nuh, 71/28

²⁰² İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XIX, s.134

²⁰³ el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.234; el-Kazvîni, el-İzâh, c.I, s.281; el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.239

²⁰⁴ En'âm, 6/68

²⁰⁵ el-Cârim Ali-Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.239

onu kurana dokunur."²⁰⁶ âyet-i kerîmesinde de müsâvâtın söz konusu olduğu, kastedilen mananın kendisine eşit miktarda lâfızla ifade edildiği görülmektedir.²⁰⁷

Son olarak diyebiliriz ki: kastedilen manayı ifade etmede kullanılacak lafzın ölçüsü "muktezay-ı hâl" dir. Bu doğrultuda kelâm; kimi yerde kısa tutulur, kimi yerde uzun bir anlatıma gidilir kimi yerde ise eşit miktarda lâfız tercih edilir. Bu çeşitlilik metinde bir dantela gibi işlenir. Böylece lâfızda monotonluk ve tekdüzelikten uzaklaşmış olur. İşte bu noktada lâfız ve mana dengesini kurabilmenin ne derece önemli olduğu ortaya çıkar.

V. TAKDİM-TE'HİR

Takdîm lugatta: "öne alma, öne geçirme, sunma, bir kimseyi başkasına tanıtmaya" gibi anlamlara gelir.²⁰⁸ Bunun zıddı olan te'hîr ise; "geciktirme, sonraya bırakma" demektir.²⁰⁹

Her iki kelimenin edebî bir terim olarak birlikte taşıdığı anlam ise: "Cümleler teşkil edilirken, kelimelerin belli amaçlar güdülerek öne alınması ya da sonraya bırakılmasıdır."²¹⁰

وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جَزَاءَ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ

"Hırsızlık yapan erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin..."²¹¹ ayetinde erkek, hırsızlığa daha yatkın olması dolayısıyla kadından önce zikredilmiştir. "Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun..."²¹² ayetinde ise kadın, zina fiilinde ekseriyetle ilk adımı atan taraf olması dolayısıyla erkekten önce zikredilmiştir.²¹³ Örnek olarak ele alınan bu iki ayette görüldüğü gibi, kelimelerin cümle içerisindeki dizilişleri rastgele olmayıp belli nedenlere bağlı olarak takdîm ve

²⁰⁶ Fâtır, 35/43

²⁰⁷ el-Cârim Ali- Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.239

²⁰⁸ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XV, s.364

²⁰⁹ a.g.e., c.V, s.67

²¹⁰ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s. 231

²¹¹ Maide, 5/38

²¹² Nur, 24/2

²¹³ el-Hafîb Abdülkerîm, İcâzu'l-Kur'ân, s.303

te'hîr edilir. Bu konu, üslûbun tanımları arasında yer alan; "*üslûp, kelimeler arasından yapılan bir tercih ve bunların tanzimi (düzenleme) meselesidir*"²¹⁴ görüşü doğrultusunda değerlendirildiğinde, üslûbun oluşumunda ne derece etkin rol oynadığı açıkça ortaya çıkar.

Takdîmi gerektiren sebepler

Cümle içerisinde bir kelime belli sebeplere bağlı olarak diğerlerinden önce getirilebilir veya sonraya bırakılabilir.²¹⁵ Bir kelimenin öne alınması diğerinin kendiliğinden sonraya bırakılması demektir. Bu nedenle takdîmi gerektiren sebepleri dile getirmek te'hîri de beraberinde getirir. Şimdi takdîmi gerektiren bu sebepleri görelim:

1. Kelimenin önemini belirtme

Bir kelimenin diğerine nisbetle daha önemli olduğunu vurgulamak amacına bağlı olarak takdîm yapılır. Örneğin:

مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ يُوصِي بِهَا أَوْ دَيْنٍ "(Bütün bu paylar ölenin) yapacağı vasiyetten veya borçtan sonradır..."²¹⁶ ayetinde geçen "vasiyyet" kelimesi "deyn=borç" kelimesine takdîm edilmiştir. Borç, vasiyetten daha önemli gibi görünmesine rağmen, vasiyetin ondan daha önemli olduğunu belirtme amacına yönelik olarak takdîm edilmiştir.²¹⁷

2. Zaman yönüyle önceliğe sahip olma

Varoluş itibariyle önceliğe sahip olma, takdîmi gerektiren bir başka husustur. Örneğin:

اللَّهُ يَصْطَفِي مِنَ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا وَمِنَ النَّاسِ "Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer"²¹⁸ ayetinde meleklerin insanlara takdimi, قُلْ لَأَزْوَاجِكُمْ وَبَنَاتِكُمْ "hanımlarına ve kızlarına söyle.." ²¹⁹ ayetinde hanımların kızlara takdimi, لَا تَأْخُذْهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ "..O'nu ne uyuklama ne de uyku

²¹⁴ Alan Yusuf, Lisan ve İnsan, s.108

²¹⁵ Bolelli Nusrettin, Belâgat- Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri, s. 57

²¹⁶ Nisa, 4/11

²¹⁷ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.676-677

²¹⁸ Hac, 22/75

²¹⁹ Ahzab, 33/59

tutar.."220 ayetinde uyuklamanın uykuya takdimi bu kabildendir. Zira melekler, insanlardan önce yaratılmıştır. Eşler, daha çocuklar dünyaya gelmeden önce vardır ve uyuklama da daima uykudan önce gelir.

3. Teşrif (şereflendirme)

Takdim nedenlerinden biri de, öne alınan kelimeye diğerinden ayrı bir üstünlük kazandırmaktır. Örneğin:

متاعاً لكم ولأنعامكم "Sizin ve hayvanlarınızın geçimi için"²²¹
"Dirilerle وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَالْأَمْوَاتُ" ayetinde insanın hayvana takdimi,
وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ "ölüler bir olmaz.."222 ayetinde dirinin ölüye takdimi
وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً "Atları, katırları, merkepleri, binmeniz ve
(gözlere) zinet olsun diye (yarattı)"²²³ ayetinde atın diğer hayvanlara
takdimi bu kabildendir.

4. "الله" lafzı'nın teberrüken öne alınması

Önemli konularda Allah'ın ismi teberrüken öne alınır.

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ

"Allah, melekler ve adalette sebat eden ilim sahipleri şahitlik etmiştir ki,
O'ndan başka ilâh yoktur"²²⁴ âyeti ve وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ

فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ

"Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin mutlaka beşte biri
Allah'a, Resûlüne, onun akrabalarına, yetimlere yoksullara ve yolcuya aittir."²²⁵
ayetinde الله ismi, teberrüken öne alınmıştır.

5. Kesret (çokluk)

Takdim nedenlerinden biri de kesrettir. Yani sayıca çok olanın az olandan önce getirilmesidir.²²⁶

²²⁰ Bakara, 2/255

²²¹ Abese, 80/32

²²² Fâtır, 35/22

²²³ Nahl, 16/8

²²⁴ Âli-İmrân, 3/18

²²⁵ Enfâl, 8/41

²²⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.678

..Sizin bir kısmınız kâfir bir kısmınız da mü'mindir.."227 ayetinde ehl-i küfür, inananlardan sayıca üstün olması nedeniyle mü'min kelimesinden önce zikredilmiştir. Yine; *ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ بإذن الله* "Sonra kitabı kullarımız arasından seçtiklerimize verdik. Onlardan kimi kendisine zulmeder, kimi orta (yolda) gider, kimi de Allah'ın izniyle hayırlarda öne geçmek için yarışır.."228 ayetinde zâlimlerin, muktesid ve hayırda yarışanlara nispetle çoğunlukta olması nedeniyle diğerlerinden önce zikredildiği görülmektedir.

6. Sözü değişik üslûplar içinde sunma

Edebî gücün farklı şekillerde gösterilmesi amacına bağlı olarak aynı söz, takdîm ve te'hîr edilerek değişik üslûplar içerisinde sunulabilir.

Bakara sûresinde geçen *وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُولُوا حِطَّةٌ* *..secde ederek kapıdan girin ve "hıttâ" (ya Rabbi bizi affet) deyin..*"229 ayetindeki *وَقُولُوا حِطَّةٌ* ifadesinin, bir başka yerde *وَادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا* *..(Allah'a niyaz edip bizi) affet deyin ve secde ederek kapıdan girin..*"230 şeklinde, takdîm edilerek getirilmesi bu kabildendir.

Görüldüğü gibi takdîm ve te'hîr konusu üslûbun oluşumunda önem arz eden hususlardan biridir. Zira söz, bu şekilde değişik kalıplara girmekte ve söz sahibi bütün bu değişik kalıplar arasından yaptığı tercih ve tanzim şekilleriyle temayüz etmektedir ki, bu da üslûbun ta kendisidir.

VI. İSTİFHÂM

İstifhâm lugatta: "sorma, anlama, öğrenmek için sorma"231 gibi anlamlara gelir. İstılahta ise: "önceden bilinmeyen bir şey hakkında bilgi istemek" şeklinde

²²⁷ Teğabun, 64/2

²²⁸ Fâtır, 35/32

²²⁹ Bakara, 2/58

²³⁰ Arâf, 7/161

²³¹ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XV, s.358

ifade edilebilir.²³² İstifhâmı, "muhataptan sözlü bir cevap beklemekten daha çok, onun dikkatini celp etmek, onu intibaha getirmek için soru yöneltmek" şeklinde anlamamız yerinde olacaktır. Muhataptan bilgi istemek, istifhâm edatları olan ا . هل . أ . متى . انى . اين . كيف . اى . كم . من . ما . هل . أ . edatları ile mümkün olur. Kur'ân üslûbu içerisinde istifhamın oldukça sık kullanıldığı görülür. Örneğin:

اَلَيْسَ اللّٰهُ بِكَافٍ عَبْدَهٗ "Allah kuluna kâfi değil mi?"²³³ ayetindeki istifham, muhatap olan insandan sözlü bir cevap beklemekten daha çok onu, böyle yüce bir hakikati tasdik ettirmeye yani kalben: "Evet. Allah kuluna kâfidir" gerçeğini itiraf ettirmeye yöneliktir.

İstifhâm; muhatabın ilgisini çekme, dikkatini canlı tutma, muhâkeme yürütmesini sağlama ve kendisinin konu hakkında iknâ edilmesi açısından önem arz eder.²³⁴ Ayrıca istifham muhatabı iç murakabeye de sevk eder.²³⁵

İstifhâmın amaçları

İstifhâmın değişik amaçlarla kullanıldığı görülür. Suyûtî (Ö.911/1505) bu amaçlara geniş yer verir.²³⁶ Şöyle ki:

1.Tevbîh için

Tevbîh, "azarlama ve tekdîr etme" anlamlarına gelir.²³⁷

اَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ "Biz size, düşünüp ibret alacak kimsenin düşüneceği kadar bir ömür vermedik mi?"²³⁸

Allah'ın, (c.c) kulları için yeterli ömrü verdiği bir gerçektir. Ancak insan, çoğunlukla ömrünü boş şeylerle hebâ eder. Tekdîr amaçlı bu tür bir istifhâm onu intibaha sevk eder,

2.Takrîr için

²³² el-Cârim Ali - Emin Mustafa, el-Belâğatu'l-Vâdiha, s.194; Bekrî Şeyh Emin, el-Belâğatu'l-Arabiyye fi Sevbîhe'l-Cedîd, c.I, s.84

²³³ Zümer, 39/36

²³⁴ Dijk Teun Adrianus Van, "Studies in the Pragmatics of Discourse", s.21

²³⁵ Alan Yusuf, Lisan ve İnsan, s.80

²³⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.884-889

²³⁷ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.IV, s.33

²³⁸ Fâtır, 35/37

Takrîr, "muhatapı, bildiği bir konuda ikrar ve itiraf ettirmek" demektir.²³⁹

İstifhâmın kullanılış amaçlarından biri de budur.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِأَصْحَابِ الْفِيلِ ﴿١﴾ أَلَمْ يَجْعَلْ كَيْدَهُمْ فِي تَضَلِيلٍ

"Rabb'in Ashab-ı Fil'e neler etti görmedin mi? Onların kötü plânlarını boşa çıkarmadı mı?"²⁴⁰

Burada "Fil vak'ası" konu edilmektedir. Olay, Araplar arasında herkesin mâlumu olmasına rağmen, istifhâm ile, insanların böyle bir hadiseyi itiraf etmeleri ve bundan ders almaları amaçlanmaktadır.

3. Taaccüb için

Taaccüb, "hayrete düşme, şaşırma, şaşakalma" gibi anlamlara gelir.²⁴¹

أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ "İnsanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz?"²⁴²

İnsanlara öğüt verme durumundaki kimselerin, kendilerini bu öğüt dışında tutmaları, ne kadar da şaşılacak, hayret edilecek bir durumdur.

4. Emir maksadıyla

وَجَعَلْنَا بَعْضَكُمْ لِبَعْضٍ فِتْنَةً أَتَصْبِرُونَ "Sizin bir kısmınızı bir kısmınıza imtihan (vesîlesi) kıldık, (bakalım) sabredecek misiniz?"²⁴³

Âyette geçen أَتَصْبِرُونَ "sabredecek misiniz" ifadesi, böyle bir imtihan dolayısıyla "sabredin" anlamını taşımaktadır.

5. Nehy için

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ "Ey insan! Seni, Kerîm olan Rabbına karşı aldatıp isyana sürükleyen nedir?"²⁴⁴ Yani hiçbir şey sizi, Allah'a isyân ettirmesin.

6. Korkutma maksadıyla

²³⁹ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.VI, s.392

²⁴⁰ Fil, 105/1-2

²⁴¹ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.II, s.29

²⁴² Bakara, 2/44

²⁴³ Furkân, 25/20

²⁴⁴ İnfîtâr, 82/6

الْقَارِعَةَ ﴿﴾ مَا الْقَارِعَةُ ﴿﴾ وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ "Çarpan hâdise; nedir o çarpan hadise? O çarpan hâdisenin ne olduğunu sen nereden bileceksin?"²⁴⁵

Kıyametin dehşet ânı böyle bir istifhâm ile gözler önüne seriliyor ve insanlar korkuya sevk ediliyor.

7. Tehekküm (istihza, alay) için

Tehekküm, "muâriz kimsenin, akli ve filî olarak düştüğü komik durumu alaya almak, onunla istihzâ etmek" demektir.²⁴⁶

قَرَاغَ إِلَى إِلِهِتِهِمْ فَقَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿﴾ مَا لَكُمْ لَا تَنْطِقُونَ "O, gizlice tanrılarının yanına sokuldu: Yemez misiniz? dedi. Neyiniz var ki konuşmuyorsunuz?"²⁴⁷

Müşrikler, tapındıkları putların faydalanması gayesiyle yanlarına yiyecek koyarlardı.²⁴⁸ Hz. İbrâhim müşriklerin içinde buldukları bu komik durumu böyle bir istifham ile alaya alıyor.

8. Tehdît için

أَلَمْ نُهْلِكِ الْأَوَّلِينَ "Biz öncekileri helâk etmedik mi?"²⁴⁹ Yani, dikkat edin. Önceki milletler, işledikleri kötülükler nedeniyle nasıl helâk oldularsa, aynı kötülükleri işlemeniz halinde siz'de helâk olursunuz.

9. Eşitlik maksadıyla

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنْذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ "Şüphé yok ki inkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da birdir. Onlar inanmazlar."²⁵⁰ Âyetteki istifham, inkâr edenleri uyarmak veya uyarmamanın aynı derecede olduğunu göstermeye yöneliktir.

10. Duâ gayesiyle

أَتَهْلِكُنَا بِمَا فَعَلَ السَّفَهَاءُ مِنَّا "(Ey Rabbim!) İçimizdeki birtakım beyinsizlerin işlediği (günah) yüzünden hepimizi helâk mi edeceksin?"²⁵¹

²⁴⁵ Kâria, 101/1-3

²⁴⁶ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XVI, s.100

²⁴⁷ Sâffât, 37/91-92

²⁴⁸ İbn. Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm, c.IV, s.15

²⁴⁹ Mürselât, 77/16

²⁵⁰ Bakara, 2/6

²⁵¹ Arâf, 7/155

Hız. Mûsâ, kavmi içerisinde düşüncelessizce hareket eden birtakım kimseler yüzünden bütün kavminin helâk edilmemesi için, istifham sûretinde, böyle bir duâ ve niyazda bulunuyor.

11. İftihar (övünme) amacıyla

أَلَيْسَ لِي مَلِكُ مِصْرَ "Mısır mülkü benim değil mi"²⁵² âyetinde geçen firavuna ait bu sözde, istifham sûretinde iftihar söz konusudur.

12. Haber verme amacıyla

أَفِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَمْ ارْتَابُوا "Kalplerinde bir hastalık mı var? Yoksa şüphe mi ettiler?"²⁵³

İnkâr edenleri konu alan âyet-i kerîme, istifham ile, onların kalplerinde bir şüphe ve hastalık olduğunu haber veriyor.

13. Bir şeyin akıldan uzak oluşunu göstermek için

وَأَنَّى لَهُ الذِّكْرَى "...artık, anlamamanın kendisine ne faydası var?"²⁵⁴

İnkâr eden kimsenin cehennemle yüz yüze geldiğinde dile getireceği nedâmetin hiçbir faydası olmadığı gibi isteklerinin de kabul edilmesinin aklen mümkün olmadığı bu istifhâmdan anlaşılıyor.

14. Beklenti içerisinde olmayı ifade için

مَسْتَهُمُ الْبِئْسَاءُ وَالضَّرَاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصْرُ اللَّهِ "Yoksulluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki, nihayet Peygamber ve beraberindeki mü'minler: Allah'ın yardımı ne zaman! dediler."²⁵⁵

Peygamber ve ona iman edenlerin: متى نصر الله "Allah'ın yardımı ne zaman?" şeklindeki bu yakarışları, Allah'ın yardımını beklemeleri dolayısıyladır. Yani: "Allah'ım! Senin yardımını diliyor ve bekliyoruz" demektir.

15. Tahkîr (küçümseme) için

²⁵² Zuhruf, 43/51

²⁵³ Nûr, 24/50

²⁵⁴ Fecr, 89/23

²⁵⁵ Bakara, 2/214

أَهَذَا الَّذِي يَذْكُرُ إِلَهُكُمْ²⁵⁶ "Sizin tanrılarınızı diline dolayan bu mu?"

Âyet, inkâr edenlerin Hz. Peygamber için söylediği bir sözü dile getirmektedir. Sözdeki istifham küçümseme ifade eder.

Görüldüğü gibi istifham çok değişik amaçlarla kullanılmakta ve muhatabın konuya olan ilgisini çekmede etkin bir rol oynamaktadır. Eğitim öğretim alanında ise kendisine sıkça başvuru bir metot durumundadır. Dolayısıyla üslûbun oluşumunda önemli âmillerden biri olarak görülmektedir.

VII. KASR

Kasr lugatta: "hapsetmek, sınırlamak, kontrol altında tutmak" gibi anlamlara gelir.²⁵⁷

İstilahta ise: "husûsî bir şekilde bir şeyin diğerine tahsisi" demektir.²⁵⁸ Diğer bir ifade ile: "bir hükmü, zikredilen bir şey için sabit kılıp bunun dışındakilerden nefyetmek" demektir. Yani bir şeyi sadece belirtilen şeye tahsis etmektir. Diğer taraftan "hasr" terimi de aynı manayı ifade için kullanılır. Kasr, belâğatın bölümlerinden meânî ilmi içerisinde ele alınır.

1. Kasr yolları

Kasr şu yollarla yapılır.²⁵⁹

a. Nefy ve istisna edatları ile yapılan kasr

مَا قُلْتُ لَهُمْ إِلَّا "Allah'tan başka ilâh yoktur"²⁶⁰ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ
"Bana emretmiş olduğundan başka bir şey söylemedim."²⁶¹
âyetlerindeki nefy ve istisna edatları ile yapılan kasr gibi.

b. اِنَّمَا edatı ile yapılan kasr

قَالَ اِنَّمَا الْعِلْمُ عِنْدَ اللَّهِ "(Hûd da) Bilgi ancak Allah katındadır dedi"²⁶²
âyetindeki اِنَّمَا edatı ile yapılan kasr gibi.

²⁵⁶ Enbiyâ, 21/36

²⁵⁷ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs, s.709

²⁵⁸ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.288; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.796

²⁵⁹ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-Ulûm, s.288

²⁶⁰ Âl-i İmrân, 3/62

²⁶¹ Mâide, 5/117

²⁶² Ahkâf, 46/23

c. *anma* edatı ile yapılan kasr

"De ki: *Qul anma yuhyi ila anma al-hukm ila waahid fahel antum muslimun*" *Bana sadece, sizin ilâhınızın ancak bir tek Allah olduğu vahyedildi. Hâla müslüman olmayacak mısınız?*"²⁶³ âyetindeki kasr gibi.

d. Ma'mûlün, âmiline tekaddümü ile yapılan kasr

"*ayyaka neebdu waayyaka nestعين*" (*Rabbimiz!*) *Ancak sana kulluk ederiz ve yalnız senden medet umarız*"²⁶⁴ âyetindeki *ayyaka* kelimesinin takdimi bu kabildendir.

e. "Fasl zamiri" ile yapılan kasr

"*la yastoyi ashabun nar wa ashabun janna ashabun janna humu al-fairun*" *Cehennem ehliyle cennet ehli bir olmaz. Kurtulanlar ancak cennet ehlidir*"²⁶⁵ âyetinde *hum* "fasl zamiri" cennet ehli ile cehennem ehlinin eşit olmadığını beyan ve tahsis için zikredilmiştir.

f. Müptedadan önce nefy edatı getirmekle yapılan kasr

"*ma anta alayna bezzir*" *Senin bize karşı bir üstünlüğün yoktur.*"²⁶⁶ âyeti, bize aziz olan sen değil kavmindir manasındadır. Bu nedenle bir sonraki âyet "*arhıy alaykum min allah ki?*"²⁶⁷ şeklindedir.

g. Müptedanın zikri ile yapılan kasr

"*allahu yebısu rızkı lımen ıshawı veıqdrı*" *Allah dilediğine rızkını bollastırır da daraltır da*"²⁶⁸ âyeti ve "*allahu nızal ahısen alhadıthı kıtaba mutıshabıha mutanı*" *Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi*"²⁶⁹ âyetlerinde müptedanın zikri hasr ifade eder.

h. Müpteda ve haberin marife olarak gelmesi ile yapılan kasr

²⁶³ Enbiya, 21/108

²⁶⁴ Fatiha, 1/4

²⁶⁵ Haşr, 59/20

²⁶⁶ Hûd, 11/91

²⁶⁷ Hûd, 11/92

²⁶⁸ Ra'd, 13/26

²⁶⁹ Zümer, 39/23

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ "Hamd (övme ve övülme), âlemlerin Rabbi Allah'a mahsustur"²⁷⁰ âyetinde müpteda ve haberin her ikisinin de marife olarak gelmiş olması hasr ifade eder.²⁷¹

2. Kasr çeşitleri

Kasr, hakîkî ve izâfî olmak üzere iki kısma ayrılır.²⁷²

a. Hakîkî kasr

Yapılan tahsîsin vâkıya uygun olması halinde buna kasr-ı hakîkî adı verilir.²⁷³

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ "De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım..²⁷⁴ âyetinde Resûlullah'ın beşer olma vasfının tahsîsi gibi.

b. İzâfî (nisbî) kasr

Tahsîsin, muayyen bir şeye göre yapılması demektir. Bu tahsiste, diğer vasıflar da korunmakla birlikte bir vasfın öne çıkarılması söz konusudur.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ "Muhammed, ancak bir peygamberdir..²⁷⁵ âyetindeki Resûlullah'ın peygamberlik vasfının öne çıkarılması gibi.

Görüldüğü gibi kasr konusu da Kur'ân-ı Kerîm üslûbunun oluşumunda etkin olan hususlardan biridir.

VIII. HAZF

Hazf lugatta: "düşürme, giderme, gizleme, yok etme, silme"²⁷⁶ gibi anlamlara gelir.

İstilahta ise: "bir nedene bağlı olarak, lafzın zikredilmemesi"²⁷⁷ demektir. Bir cümlede kastedilen manaya delâlet eden lâfzı zikretmek esastır. Ancak, manası cümlenin gelişinden anlaşılan lafızları hazfetmek de belâğatın gereğidir.²⁷⁸ Hazf,

²⁷⁰ Fâtiha, 1/1

²⁷¹ Es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.802

²⁷² el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.141

²⁷³ a.g.e., s.141

²⁷⁴ Fussilet, 41/6

²⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/144

²⁷⁶ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs, s.156

²⁷⁷ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.103

²⁷⁸ Bekrî Şeyh Emin, el-Belâğatu'l-Arabiyye fi Sevbihe'l-Cedîd, c.I, s.126

belâğatta meâni ilmi içerisinde yer alır. Kur'ân üslûbu içerisinde önemli bir yere hâizdir.

Hazf şekilleri

1. İsmi hazfi

a. Muzâf'ın hazfi

"Size haram kılındı: Analarınız.."279 âyetinde hazfedilen muzâf, نكاح امهاتكم şeklinde.

b. Muzâfun ileyh'in hazfi

"Bundan önce de bundan sonra da iş tamamen Allah'a aittir."280 âyetinde hazfedilen muzâfun ileyh من قبل الغلب و من بعده "Galibiyetten önce de ondan sonra da" şeklindedir.

c. Müptedanın hazfi. Bu hazfi, istifhâmın cevâbında olur.

"Kim iyi bir iş yaparsa faydası kendisindedir.."281 âyetinde mahzûf müpteda "onun yaptığı kendisindedir" şeklindedir. Âyetin devamında gelen "Kim de kötülük yaparsa zararı kendisindedir." cümlesinde ise "yaptığı kötülük kendisine aittir" şeklindedir.

d.Haberi, manaca sıfatı olan müptedanın hazfi

"sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler.."282 âyeti gibi.

e.Mevsûfun hazfi

"Yanlarında güzel bakışlarını yalnız onlara tahsis etmiş, iri gözlü eşler vardır"283 âyetinde hazfedilen mevsûf, حور قاصرات şeklinde.

f. Sıfatın hazfi

279 Nisâ, 4/23

280 Rûm, 30/4

281 Casiye, 45/15

282 Bakara, 2/18

283 Sâffât, 37/48

﴿قَالُوا الثَّنَ جِئْتَ بِالْحَقِّ﴾²⁸⁴ "işte şimdi gerçeği getirdin.." âyetinde mahzûf sıfat الواضح kelimesidir.

g. Ma'tûfun aleyh'in hazfi

﴿وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءً حَسَنًا﴾²⁸⁵ "müminleri güzel bir imtihandan geçirmek için.." âyetinde mahzûf olan muallel فعل المؤمنین فعل

"Mü'minlere ihsanda bulunmak için bunu böyle yaptı" ibaresidir.

h. Atıf harfiyle birlikte ma'tûfun hazfi

﴿لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلْ﴾²⁸⁶ "Elbette içinizden fetihten önce harcayan ve savaşanlar bir olmaz.." âyetinde mahzûf olan atıf harfi ve ma'tûf ومن انفق بعده "sonradan savaşan ve harcayanla" ibaresidir.

i. Mübdelun minh'in hazfi

﴿وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلَالٌ هَذَا حَرَامٌ﴾

"Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak "Bu helâldir, şu da haramdır" demeyin"²⁸⁷ âyetinde mübdelün minh'in takdiri لما تصفه dur. Âyetteki الكذب kelimesi mahzûf olan "ha" harfinden bedeldir.

j. Fâilin hazfi.

Bu hazf, mastarın fâil olması hâlinde câiz olur.

﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلُقُومَ﴾²⁸⁸ "Hele can boğaza dayandığı zaman"

âyetinde mahzûf fâil الروح kelimesidir.

k. Mefûlün hazfi

﴿كَأَلَا سَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾²⁸⁹ "Hayır! (Olmaz bu) Yakında bileceksiniz!" âyetinde mahzûf mefûl عاقبة أمرهم "yaptıklarının sonucunu" ifadesidir.

l. Hâl'in hazfi

²⁸⁴ Bakara, 2/71

²⁸⁵ Enfâl, 8/17

²⁸⁶ Hadîd, 57/10

²⁸⁷ Nahl, 16/116

²⁸⁸ Vâkıa, 56/83

²⁸⁹ Tekâsür, 102/3

وَالْمَلَائِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ *..Melekler de her kapıdan yanlarına varırlar: Selâm size, (derler)..*"²⁹⁰ âyetlerinde mahzûf olan hâl قائلين kelimesidir.

m. Münâda'nın hazfi

يَا لَيْتَ لَنَا مِثْلَ مَا أُوتِيَ قَارُونُ *..Keşke Karun'a verilenin benzeri bizim de olsaydı..*"²⁹¹ âyetindeki mahzûf münada يا قوم ifadesidir.

n. Âid'in hazfi

أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا *..Allah bunu mu peygamber olarak göndermiş..*"²⁹² âyetinde mahzûf kelime بعثه kelimesindeki (هـ) âid zamiridir.

o. Filindeki mahsûs'un hazfi

إِنَّا وَجَدْنَاهُ صَابِرًا نَعْمَ الْعَبْدُ إِنَّهُ أَوَّابٌ *"Gerçekten biz onu sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Daima Allah'a yönelirdi"*"²⁹³ âyetindeki mahzûf kelime "Eyyûp" kelimesidir.

ö. Mevsûl'un hazfi

أَمَّا بِالَّذِي أُنزِلَ الْيَنَّا وَأُنزِلَ إِلَيْكُمْ *..Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik..*"²⁹⁴ âyetinde ikinci أُنزِلَ den önceki الذي ism-i mevsûlü hazfedilmiştir.

2. Fiilin hazfi

a. İstifhamın cevabında gelen fiilin hazfi

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا *"(Allah'ın azabından) korunanlara da Rabbiniz ne indirdi denildiğinde "hayır" dediler."*"²⁹⁵ âyetinde خَيْرًا kelimesinden önce أَنْزَلَ fiili hazfedilmiştir.

b. Kavı'deki fiilin hazfi

²⁹⁰ Ra'd, 13/23-24

²⁹¹ Kasas, 28/79

²⁹² Furkân, 25/41

²⁹³ Sâd, 38/44

²⁹⁴ Ankebût, 29/46

²⁹⁵ Nahl, 16/30

"Bir zamanlar İbrâhim, İsmâil ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor. Rabbimiz bizden kabul et.."296 âyetinde يقولان ibâresi hazfedilmiştir.

c. Müfesser fiilin hazfi

"Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse, Allah'ın kelâmını işitip dinleyinceye kadar ona aman ver.."297 âyetinde müfesser fiil hazfedilmiştir.

3. Birden fazla kelimenin hazfi

a. İki muzaf'ın birlikte hazfi

"Durum öyledir. Her kim Allah'ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır"298 âyetindeki hazf, فان تعظيمها من افعال ذوى تقوى القلوب "Allah'ın nişanelerine saygı göstermek, saygılı kalp sahiplerinin işidir" şeklindedir.

b. ظن grubu fiillerin aldıkları iki mef'ûlün hazfi

"...sonra da, Allah'a ortak koşanlara: Nerede boş yere davasını güttüğünüz ortaklarınız? diyeceğiz"299 âyetinde hazf, "onları bana ortak kabul ediyordunuz" şeklindedir.

c. Şart edatı ile fiilin hazfi

"(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin.."300 âyetinde hazf, ان اتبعتمونى "eğer bana uyarmanız" şeklindedir.

d. Câr ve mecrûrun birlikte hazfi

"..Diğerleri ise günahlarını itiraf ettiler, iyi bir ameli diğer kötü bir amelle karıştırdılar.."301

²⁹⁶ Bakara, 2/127

²⁹⁷ Tevbe, 9/6

²⁹⁸ Hac, 22/32

²⁹⁹ En'âm, 6/22

³⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/31

³⁰¹ Tevbe, 9/102

âyetinde *صَالِحًا* kelimesinden sonra *بِسِي* kelimesi, *آخِرَ* kelimesinden sonra da *بِصَالِح* kelimesi hazfedilmiştir.

e. Şart edatındaki cevabın hazfi

فَإِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَبْتَغِيَ نَفَقًا فِي الْأَرْضِ أَوْ سُلَّمًا فِي السَّمَاءِ "Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki.."302 âyetinde mahzûf olan cevap *فافعل* kelimesidir.

f. Kasem cümlesinin hazfi

لَأَعَذِّبَنَّكَ عَذَابًا شَدِيدًا أَوْ لَا أَدَّبَحَنَّكَ أَوْ لِيَأْتِيَنَّكَ بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ "Ya bana (mazeretini gösteren) apaçık bir delil getirecek ya da onun canını iyice yakacağım yahut onu boğazlayacağım!"303 âyetinde mahzûf kasem *والله* kelimesidir.

g. Zikredilen bir şeye sebep olan cümlenin hazfedilmesi

لِيُحِقَّ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ

"(Bunlar,) günahkârlar, istemese de hakkı gerçekleştirmek ve bâtılı ortadan kaldırmak içindi."304 âyetinde hazfedilen cümle *فعل ما فعل* cümlesidir.305

Sonuç olarak diyebiliriz ki hazf ve zikr konusu Kur'ân-ı Kerîm üslûbunun oluşumunda önemli bir yer tutar.

IX. TE'KÎD

Üslûbun oluşumunda etkili olan âmillerden biri de "te'kîd" tir. Te'kîd lugatta: "bir şeyi sağlamlaştırmak, kuvvetlendirmek, pekiştirmek" gibi anlamlara gelir.306

İstılahta ise: "ifade edilmek istenen manaya, değişik şekillerde kuvvet kazandırmak ve manadaki kapalılığı gidermek" demektir. Bu sayede lâfız,

302 En'âm, 6/35

303 Neml, 27/21

304 Enfâl, 8/8

305 es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân c.II, s.833-836

306 İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.IV, s.40

bir manaya hasredilmiş, bir başka manaya gelme ihtimali ortadan kaldırılmış olur.³⁰⁷

Yazar ya da konuşmacı, fikirlerinin muhataplar tarafından benimsenmesini ister. Bu amaçla, bir taraftan fikirlerini delilleriyle ortaya koyarken diğer taraftan, dilin sunmuş olduğu imkânlar çerçevesinde ifadelerine kuvvet kazandırma yönüne gider. Delili olmayan bir fikrin muhatap tarafından kabullenmesi mümkün olmadığı gibi, lâfız olarak kuvvetlendirilmemiş ifadelerin de muhatap üzerinde gerekli etkiyi yapması düşünülemez. İfadelere kuvvet kazandırmaya "te'kîd" veya "tevkîd" adı verilir. Bu durum, her dilin kendi imkânları dahilinde gerçekleştirilir. Konuya Arap Dili açısından bakıldığında, oldukça zengin bir malzeme ve te'kîd şeklinin bulunduğu görülür. Şimdi bu te'kîd şekilleri üzerinde duralım:

Te'kîd şekilleri

Cümleler ve dolayısıyla da fikirler değişik şekillerde te'kîd edilebilir. Bunlar arasında şu şekilleri görürüz:

1. ان ve أن edatları ile yapılan te'kîd

ان edatı isim cümlesinin başına gelir.³⁰⁸ Cümleye "şüphesiz, muhakkak, kuşkusuz, doğrusu, gerçekten, hakikaten" gibi anlamlar kazandırır. Ayrıca haberin başına "lâmu'l-muzahlaka"³⁰⁹ getirilmesi, manayı daha da kuvvetlendirir.³¹⁰

ان اللّٰهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ "Şüphesiz ki Allah her şeye kâdirdir"³¹¹

انّ الْاَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿١٠﴾ وَاِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ

cennette, kötüler de cehennemdedir."³¹² âyetlerinde cümlelerin başına gelen ان edatı manaya kuvvet kazandırmaktadır. Yine:

³⁰⁷ ed-Dahdâh Antuvan, Mu'cemu Kavâidi'l-Arabiyyeti'l-Âlemiyye, s.193

³⁰⁸ el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.49; Akdağ Hasan, Arap Dilinde Edatlar, s.41;

³⁰⁹ Bu "lâm" esasında "lâmu'l-ibtida" yani isim cümlesinin başına gelen ve onun manasını te'kid eden "lâm" harfidir. Ancak isim cümlesinin başına "inne" edatı geldiği zaman bu lâm harfi yerinden kaydırılarak haberin başına geçer. Bu kayma dolayısıyla da bu ismi almıştır. (Akdağ Hasan, Arap Dilinde Edatlar, s.41,110); ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.405

³¹⁰ Akdağ Hasan, Arap dilinde Edatlar, s.41

³¹¹ Fâtır, 35/1

³¹² İnfitâr, 82/13

وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ "Biliniz ki Allah'ın azâbı şiddetlidir."³¹³

âyetindeki أَنَّ edâtının da bağlaç görevi yanında aynı görevi üstlendiği görülmektedir.

2."İbtida lâmı" ile yapılan te'kîd

İsim cümlesinin başına gelen ve cümleyi te'kîd eden lâm harfine, "lâmu'l-ibtida" adı verilir.³¹⁴

وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ "Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi, yapılmaya değer işlerdendir."³¹⁵

3. Manevî te'kîd

كل . اجمع . كلتا . كلا kelimeleri ile yapılan te'kîddir.³¹⁶

فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ "Meleklerin hepsi topluca secde ettiler."³¹⁷ âyetinde كلهم kelimesinden ayrı olarak gelen اجمعون kelimesi, meleklerin hep birlikte secde ettiklerini, şüphe götürmeyecek bir kesinlikte ifade etmektedir.³¹⁸ Yukarıda belirttiğimiz diğer kelimelerin de aynı amaçla kullanıldığı görülür.

4. Tekrar ile yapılan te'kîd

Tekrar üç şekilde yapılır. Bunlar: merkezî bir fikrin tekrarı, cümle ya da kelimenin tekrarı ve anahtar bir kelimenin tekrarıdır.³¹⁹ Ne şekilde olursa olsun bu tekrarlardaki temel amaç, manaya kuvvet kazandırmaktır. Kur'ân, istediği mananın muhatapların kalplerine nüfûz etmesi için tekrarı bir vesile olarak kullanmıştır. Örneğin:

إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿٢٠٤﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا "Ben sizin için güvenilir

³¹³ Enfâl, 8/25

³¹⁴ ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.IV, s.335; Bekrî Şeyh Emîn, el-Belâğatu'l-Arabiyye fi Sevbihe'l-Cedid, c.I, s.62

³¹⁵ Şûrâ, 42/43

³¹⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.846

³¹⁷ Hicr, 15/30

³¹⁸ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.846

³¹⁹ Çelik Muhammed, Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti, s.244-253

bir elçiyim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin,"³²⁰ âyetleri Şuarâ sûresinde beş defa tekrar edilmektedir.³²¹ Bu tekrarlardan amaç, arzu edilen mananın muhatapların kalplerine tam olarak yerleşmesini sağlamaktır.

5. قد edatı ile yapılan te'kîd

Mazi ve muzari fiilin her ikisinin de başına gelebildiği halde sadece mazi fiilin başında te'kîd görevi yapar.³²²

قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا "Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiştir."³²³ Yemînin cevabında gelen bu âyet, te'kîd edatı قد ile de ayrıca kuvvetlendirilmiştir.

قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ "Gerçekten mü'minler kurtuluşa ermişlerdir."³²⁴ âyetinin de aynı şekilde te'kîd edildiği görülmektedir.

6."Te'kîd nûnu" ile yapılan te'kîd

Muzari ve emir fiillerinin sonuna gelen, şeddeli ya da şeddesiz "nun" harfine "te'kîd nûnu" veya "nûnu't-tevkîd" adı verilir.³²⁵ Kelimeye, "mutlaka, muhakkak, kesinlikle, elbette" gibi anlamlar kazandırır. Bununla birlikte, geniş zaman durumundaki muzari fiilin anlamını gelecek zamana çevirir.

وَلَكِنَّ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ لَيْسَجَنَّ وَلَيَكُونَنَّ مِنَ الصَّاعِرِينَ

"Andolsun, eğer o kendisine emredeceğimi yapmazsa mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır."³²⁶ Bu âyet hem şeddeli (musakkal), hem de şeddesiz (muhafter) "te'kîd nûnu"nun birlikte zikredildiği bir örnektir. لَيْسَجَنَّ ve لَيَكُونَنَّ kelimelerinde bu durum açıkça görülmektedir. Bu te'kîdler cümle başındaki "lâmu'l-ibtidâ" ile birleşince anlam daha da kuvvet kazanmakta ve Hz. Yusuf'a kötülük yapma konusunda, söz sâhibinin son derece kararlı olduğu net bir şekilde anlaşılmaktadır.

³²⁰ Şuarâ, 26/107-108

³²¹ Şuarâ, 26/125-126, 143-144, 162-163, 178-179

³²² ez-Zerkeşi, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, c.IV, s.305; Akdağ Hasan, Arap Dilinde Edatlar, s.96

³²³ Şems, 91/9

³²⁴ Mü'minûn, 23/1

³²⁵ ez-Zerkeşi, el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân, c.IV, s.340; Akdağ Hasan, Arap Dilinde Edatlar, s.134

³²⁶ Yusuf, 12/32

لَئِنْ كَشَفْتَنَا الرَّجْزَ لَنُؤْمِنَنَّ لَكَ وَلَنُرْسِلَنَّ مَعَكَ بَنِي إِسْرَائِيلَ

"Eğer bizden azâbı kaldırırsan, mutlaka sana inanacağız ve muhakkak İsrâiloğullarını seninle göndereceğiz."³²⁷ ayetinde de, "te'kîd nunu" ile manaya kuvvet kazandırıldığı gibi, fiilin zamanının da gelecek zamana çevrildiği görülmektedir.

7. Fiilin mastarıyla yapılan te'kîd

Cümlede, fiilden ayrı olarak onun mastarına da yer vermek sûretiyle yapılan te'kîddir.³²⁸ "Mefûlü mutlak" olarak da isimlendirilir.³²⁹ Suyûti, bu tür te'kîdin, fiilde mecaz ihtimalini ortadan kaldırdığını belirtir.³³⁰

وَكَلَّمَ اللَّهُ مُوسَى تَكْلِيمًا ..ve Allah, Musa (a.s) ile kesinlikle konuştu"³³¹ ayetinde, كَلَّمَ fiilinin mastarı olan تَكْلِيمًا kelimesi, manayı te'kîd için kullanılmıştır.³³² Yine:

يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا ﴿١٠﴾ وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا "O gün gök sallanıp çalkalanır, dağlar yürüdükçe yürür."³³³ ayetlerinde geçen مَوْرًا ve سَيْرًا mastarlarının aynı amaçla kullanıldığı görülmektedir.³³⁴

8. "Fasl Zamîri" ile yapılan te'kîd

Mütekellim, muhatap, gâib, müfret ve benzerî sigalarda, önceki kelimeye uygun olarak gelen merfu munfasıl zamirdir.³³⁵ Mübtedadan sonra gelir. Haberin, sıfat olma ihtimalini ortadan kaldırdığı için te'kîd edatları arasında sayılmıştır.³³⁶

³²⁷ Arâf, 7/134

³²⁸ es-Suyûti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, c.II, s.847

³²⁹ ed-Dahdâh Antuvan, Mu'cemu Kavâidi'l-Arabiyyeti'l-Âlemiyye. s.169

³³⁰ es-Suyûti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, c.II, s. 847

³³¹ Nisa, 4/164

³³² ez-Zuhaylî Vehbe, et-Tefsîru'l-Munîr, c.VI, s.30

³³³ Tûr, 52/9-10

³³⁴ ez-Zuhaylî Vehbe, et-Tefsîru'l-Munîr, c.XXVII, s.55

³³⁵ es-Suyûti, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an, c.I, s.601

³³⁶ Bekrî Şeyh Emin, el-Belâğau'l-Arabiyye, c.I, s.64

وَأَنَا لَنَحْنُ الصَّافُونَ "Biziz, o saf saf dizilenler biz."³³⁷ âyetinde

geçen نحن kelimesi, fasl zamiri olarak görev yapmakta ve manayı te'kid etmektedir. أَنَّهُ هُوَ يَبْدَى وَيَعِيدُ "İlkin var eden, sonra geri çevirip yeniden yaratan O'dur."³³⁸ âyetinde geçen هُو zamirinin de aynı maksatla kullanıldığı görülmektedir.

9. Kasem

Te'kid şekillerinden biri de cahiliye arapları arasında yaygın olarak kullanılan kasem (yemin) dir. Kur'ân-ı Kerim araplar arasında çokça kullanılan bu üslûbu muhafaza etmiştir.³³⁹

Yemin; muhatabın dikkatini konuya celp etme, düşüncesini toparlama ve asıl konuya yöneltme noktasında önem arz eder. Bir şey üzerine yemin edilmesi ona verilen önemin bir ifadesidir.³⁴⁰ Allah (c.c) âyetlerini bu tür yeminlerle te'yîd etmiştir.³⁴¹ O, bazen kendi yüce ismine, bazen peygamberlere, Kur'ân'a, meleklerle ve kıyamet gününe, bazen de kâinâtta hârikulâde varlıklara ve olaylara (güneş, ay, semâ, yıldız, asr, incir, zeytin vb.) yemin eder. Böylece onların âdiyâtta şeyler olmadığına dikkat çeker. Yemin, "kasem harfleri" olan ب . و . ت harfleri ile yapılır.³⁴²

فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِقُونَ "Göğün ve yerin Rabbine andolsun ki bu vaad, sizin konuşmanız gibi kesin ve gerçektir."³⁴³

Âyette, kasemin yer aldığı izafette, göklerin ve yerin Allah'ın emri ile kâim olduğuna işaret edilmektedir. Bu işaret kasem ile kuvvetlendirilmekte ve böyle

³³⁷ Sâffât, 37/165

³³⁸ Burûc, 85/13

³³⁹ er-Râvî Kâzım Fethi, Esâlîbu'l-Kasem fi'l-Lugati'l-Arabiyye, Bağdâd, 1397/1976, s.30-31

³⁴⁰ ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.40-41; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.1048

³⁴¹ Kur'ân-ı Kerim'de on yedi sûrenin yemin ile başladığı görülür. Böylece, daha başlangıçta muhatabın dikkati celp edilmektedir. Yine, yüce Allah'ın yedi yerde kendi ismiyle yemin ettiği görülür. (Hicr, 92; Zâriyât, 23; Yunus, 53; Teğâbun, 7; Meryem, 68; Nisâ, 65; Meâric, 40)

³⁴² ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.43

³⁴³ Zâriyât, 51/23

büyük işler yapan bir zâtın ismi ile anılan bir şey hakkında da şüpheyeye mahal olamayacağı vurgulanmaktadır. Zerkeşî'nin naklettiğine gere, bu âyeti işiten bir bedevî haykırarak: "Celîl olan Allah'ı kim öfkelenirdi ki Allah (c.c.) kasem etti" demiş ve bunu üç defa tekrarladıktan sonra ölmüştür.³⁴⁴ Bu olay, kasem'in, araplar arasında ne derece önemli olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

وَالْعَصْرِ ﴿١﴾ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي خُسْرٍ
"Asra yemîn olsun ki insan gerçekten ziyân içindedir."³⁴⁵

Allah'u Teâlâ bu âyet-i kerîmede, insanın akıp giden zaman içerisinde ziyanda oluşunu asra yemîn ederek ifade ediyor. Cümle, te'kîd edâtı "inne" ve "lâmu'l-muzahlaka" ile ayrıca te'kîd ediliyor. Böylece mana, hem yemin hem de te'kîd edatları ile son derece kuvvet kazanıyor.

Bütün bu te'kîd şekilleri göstermektedir ki Arap Dili, manaya kuvvet kazandırma noktasında zengin bir malzemeye sâhiptir. Bütün bu zengin malzeme içerisinde yapılacak tercih ve tanzîm şekillerinin de ne derece zengin olacağı kendiliğinden ortaya çıkar.

X. MÜBHEMÂT

Mübhem kelimesi lugatta: "örtülü olma, kapalı olma, belirsiz olma" gibi anlamlara gelir.³⁴⁶

Kur'ân ilimleri alanında ise: "bir lafzı ya da manayı değişik nedenlerden dolayı açıkça ifade etmeme, kapalı bırakma" anlamına gelir.³⁴⁷ Kur'ân-ı Kerimde bu kabilden, isimleri açıkça zikredilmeyip, ismi mevsuller veya zamirlerle ifade edilen erkek ve kadınlar olduğu gibi, melek, cin, değişik topluluklar ve kabileler de vardır. Bunların bilinmesi ise nakle dayanır.³⁴⁸

Mübhemlik sebepleri

Mübhemlik sebepleri olarak şu hususları görürüz:

1. Mübhem ifadenin bir başka yerde beyan edilmiş olması

³⁴⁴ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.41

³⁴⁵ Asr, 103/1-2

³⁴⁶ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs, s.74

³⁴⁷ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.155

³⁴⁸ Kâtip Çelebi, Keşfü'z-Zunûn, c.II, s.2001

"kendilerine lütuf ve ikramda bulunduğu kimselerin yoluna."³⁴⁹ âyetindeki müphemlik, وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ "Kim Allah'a ve Resûl'e itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine lütuflarda bulunduğu peygamberler, siddikler, şehitler ve sâlih kişilerle beraberdir."³⁵⁰ âyeti ile ortadan kaldırılmıştır.

2. Yeterince tanınmıyor olmak

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ تَارِثًا مِمَّا كَفَرَ بِهِ كَذَّبَ وَتَوَلَّى وَسَيُجَنَّبُكَ اللَّهُ وَمَنْ يُّجَنَّبُكَ اللَّهُ فَحَسْبُ لَكَ كَرِهًا "Rabbi hakkında İbrahim ile tartışmaya gireni görmedin mi!"³⁵¹ âyetinde, Hz. İbrâhim ile tartışmaya girdiği ifade edilen kimse Nemrut'tur. Herkes tarafından fazlasıyla tanınmıyor olması dolayısıyla ismi zikredilmeyip müphem bırakılmıştır.

3. Kişiyi kazanmada müessir olmasından dolayı

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا حَسَّرَ مِنَ الْحَرَامِ حِينَ يَقُولُ سَمِيحًا "İnsanlardan öyleleri vardır ki, dünya hayatı hakkında söyledikleri senin hoşuna gider. Hatta böylesi kalbinde olana (samimi olduğuna) Allah'ı şahit tutar. Halbuki o, hasımların en yamanıdır."³⁵² âyetinde مَنْ ile ifade edilen kimse, Ahnes b. Şerik'tir. Bu zat, âyetin nuzûlünden bir süre sonra müslüman olmuş ve müslümanlığı da mükemmel bir şekilde devam etmiştir.

4. İsmen belirtmede bir fayda bulunmaması

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَسَأَلُوا أَهْلَ الْقَرْيَةِ عَنْ آلِهَا وَبَنَاتِهَا أَلَيْسَ فِيهَا رَسُولٌ لِلَّهِ فَيَأْتِيهِمْ بَيِّنَاتٌ مِمَّا وَصَّىٰ بَعْضُ النَّبِيِّينَ فَهُمْ لَا يَأْتُونَ "Yahut şu kimse gibi ki bir kasabaya uğramıştı."³⁵³ ve وَسَأَلُوا عَنْ الْقَرْيَةِ "Onlara şehrin durumunu sor ki."³⁵⁴ âyetlerinde, isim olarak belirtmede bir fayda mülâhaza edilmemesi dolayısıyla müphemlik görülmektedir.

³⁴⁹ Fâtiha, 1/7

³⁵⁰ Nisâ, 4/69

³⁵¹ Bakara, 2/258

³⁵² Bakara, 2/204

³⁵³ Bakara, 2/259

³⁵⁴ A'râf, 7/163

5. Şahıs tayin edilse bile, husûsiliğin zıddı ifade edilerek umûmîliğin öngörülmesi

وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ "Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da.."355 âyeti hakkında İkrime: âyette dile getirilen bu kişinin Damra b. 'Iys olduğunu zikreder.356 Her ne kadar şahıs belli olsa da hüküm, müphem bir şekilde umûmîleştirilmektedir.

6. İsim zikretmeden ta'zîm ifade eden vasıflarını belirtmek

وَالَّذِي جَاءَ بِالصِّدْقِ وَصَدَّقَ بِهِ "İçinizden faziletli ve servet sahibi kimseler yemin etmesinler.."357, "Doğruyu getirene ve onu doğrulayana gelince, işte kötülükten sakınanlar onlardır."358 ve "Hani arkadaşına demişti.."359 "أُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ" "اِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ" "Doğruyu getirilen kimse, ismi müphem bırakılan Hz. Ebû Bekir'dir.

7. Bir noksanlık sıfatıyla tahkîr etmek

اِنَّ شَانِئَكَ هُوَ الْاَبْتَرُ "Asıl somu kesik olan, sana buğz eden kimsedir"360 âyetindeki müphemiyet bu kabildendir.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi müphemlik üslûbun oluşumunda önem arz eden hususlardan biri olarak görülmektedir.

XI. VUCÛH VE NEZÂİR

Kur'ân ilimleri alanında birlikte ele alınan iki terimdir.

1. **Vucûh:** "vech" kelimesinin çoğulu olup lugatta: "yüz ve çehre"361 gibi anlamlarına gelir. İstilahta ise: "Bir kelimenin değişik yerlerde farklı anlamlarda kullanılması" demektir.362 Örneğin:

355 Nisa, 4/100

356 ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.159

357 Nûr, 24/22

358 Zümer, 39/33

359 Tevbe, 9/40

360 Kevser, 108/3

361 İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XVII, s.453

362 ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.102; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.445

الفتنة kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de pek çok yerde geçer ve farklı anlamlar taşır. Bu anlamlar arasında; şirk,³⁶³ saptırma,³⁶⁴ öldürme,³⁶⁵ şaşırtma,³⁶⁶ sapıklık,³⁶⁷ mazeret,³⁶⁸ imtihan,³⁶⁹ günah,³⁷⁰ hastalık,³⁷¹ tecrübe,³⁷² ceza,³⁷³ deneme,³⁷⁴ azâb,³⁷⁵ yakma,³⁷⁶ ve delilik³⁷⁷ olduğu görülür.³⁷⁸ Yine: الذكر الدعاء . الاحسان . الهدى . السوء . الصلاة . الرحمة . الروح . القضاء kelimelerinin de Kur'ân-ı Kerîm'in değişik yerlerinde farklı anlamlarda kullanıldıkları görülür. İşte bu durum "vucûh" terimi ile ifadesini bulur.

2. Nezâir: "nazîre" kelimesinin çoğulu olup lugatta: "eş, misl, benzer" gibi anlamlara gelir.³⁷⁹ İstilahta ise, "vucûh" teriminin tersi olarak "farklı kelimelerin aynı anlamı ifade etmesi" anlamını taşır.³⁸⁰ Örneğin: Kur'ân-ı Kerîm'de سقر . حطمة - نار . جحيم kelimesi bizzat kullanıldığı gibi کفر . حطمة - نار . جحيم kelimeleri de aynı anlamı ifade etmek üzere kullanılır. İşte bu durum da "nezâir" terimi ile ifadesini bulur.

Örneklerde de görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerîm, üslûbu içerisinde bir kelimeye farklı anlamlar hamlettiği gibi aynı manayı ifade için farklı kelimeler de kullanmıştır. Bu durum Kur'ân'ın, dilin sunmuş olduğu imkânları en üst düzeyde ve en güzel bir şekilde kullandığını gösterir.

³⁶³ Enfâl, 8/39

³⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/7

³⁶⁵ Nisâ, 4/101

³⁶⁶ Mâide, 5/49

³⁶⁷ Mâide, 5/41

³⁶⁸ En'âm, 6/23

³⁶⁹ A'râf, 7/155

³⁷⁰ Tevbe, 9/49

³⁷¹ Tevbe, 9/126

³⁷² Yunus, 10/85

³⁷³ Nûr, 24/63

³⁷⁴ Ankebût, 29/3

³⁷⁵ Ankebût, 29/10

³⁷⁶ Zâriyât, 51/13

³⁷⁷ Kalem, 68/6

³⁷⁸ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.449-450

³⁷⁹ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.VIII, s.76-77

³⁸⁰ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân c.I, s.102; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.445

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'ÂN-I KERÎM'DE EDEBÎ ÜSLÛP

ÖZELLİKLERİ

Kur'ân-ı Kerîm mesâjını, tamamen kendine has bir üslûp dahilinde insanlara sunmuş, bu noktada hiçbir eser veya kişiyi de taklît etmemiştir. O, nazım ve nesrin bütün inceliklerini bünyesinde toplaması, kelime ve âyetlerde ve bilhassa âyet sonlarındaki fâsılalarda ulvî bir âhenk, tenâsüb ve insicam bulunması, bir şiir veya güzel bir seci' kadar dinleyeni teshîr edip coşturması ile birlikte yine de kendine has mükemmel bir nesir olarak karşımıza çıkar.³⁸¹ Bu konuda Mısırlı edib Tâhâ Hüseyin: "Kur'ân ne şiirdir ne de nesirdir. O sadece Kur'ân'dır." görüşünü beyan eder.³⁸² Şimdi tamamen kendine has üslûp özelliklere sâhip olan Kur'an'ın bu özellikleri üzerinde duralım:

I. BEYAN TARZININ ZENGİNLİĞİ VE ÇEŞİTLİLİĞİ

Kur'an, maksûd olan manayı, yer yer değişik lafızlarla ve olağanüstü beyan tarzıyla ifade eder. Bu özelliği, onun eşsiz üslûbunun bir yönü olarak karşımıza çıkar.³⁸³ Beyan tarzındaki böyle bir çeşitlilikle hem monotonluktan uzaklaşmış hem de okuyucuya okuma zevki verilmiş olur. Bu aynı zamanda Allah'ın insanlara bir lutfudur.

Beyan konuları

Beyan konuları olarak **emir**, **nehiy** ve **mübah kılma** (ibâha) yı görürüz. Şimdi Kur'ân'ın mükelleflere bu üç konuda teklîf getirirken nasıl bir beyan tarzına sâhip olduğunu görelim:

³⁸¹ Okıç M.Tayyib, Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûp ve Kıraatı, s.12

³⁸² Kutub Seyyid, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, s. 86

³⁸³ ez-Zerkânî, Menâhilu'l-İrfân fi-Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.239

1. Kur'ân-ı Kerîm'in, mükelleften, bir şeyin yapılmasını isterken kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesi

Allah (c.c.) insanlara, güçlerinin üstünde hiçbir şey teklif etmediği gibi³⁸⁴ teklifini de muhataplarının gönüllerini okşayarak ve istenilen şeyi, teşvik unsuru ifade eden çeşitli lafızlarla bezeyerek cazip bir hale getirerek ve ona karşı bir istek ve arzu uyandırarak yapar. Bu sayede hem lafızda monotonluk ortadan kalkar hem de teklif, teşvik faktörü ile desteklenmek suretiyle Kur'ân'ın çok okunması, çok dinlenmesi ve kendisi hakkında çok düşünülmesi sağlanmış olur. İşte onun muhataplarına teklif götürmedeki harikulâde beyan malzemesi:

a. Açık emir tabiri ile

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَإِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ
النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ "Allah size, emanetleri ehline vermenizi ve insanlar
arasında hükmettiğinizde adaletle hükmetmenizi emreder."³⁸⁵

b. Fiilin, mükellefler üzerine hükmedildiğini bildirmekle

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ "Ey iman edenler! Oruç
tutmanız sizin üzerinize farz kılındı..."³⁸⁶

c. Fiilin, insanlar üzerinē bir sorumluluk olduğunu belirtmekle

وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا "Yol bulabilen
insana, Kâbe'yi Allah için hacetmek gereklidir"³⁸⁷

d. Yapılan işin hayır olduğunu belirtmekle

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَىٰ قُلْ إِصْلَاحٌ لَّهُمْ خَيْرٌ "Sana yetimleri sorarlar.
De ki onların işlerini düzeltmek hayırlıdır.." ³⁸⁸

e. Durum ortaya konulmak suretiyle başkalarına düşen görevi bildirme tarzında

³⁸⁴ Bakara, 2/286

³⁸⁵ Nisâ, 4/58

³⁸⁶ Bakara, 2/183

³⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/97

³⁸⁸ Bakara, 2/220

“Oraya giren emniyette olur.”³⁸⁹ Yani oraya girenin emniyetini sağlamakla mükellefsiniz.

f. Mükellefin, o fiili yapması gerektiğini belirtme tarzında

“Boşanmış kadınlar (tekrar evlenebilmek için) kendi kendilerine üç aybaşı beklerler.”³⁹⁰

g. Yapılan işten dolayı sevap ve mükâfat va'detme tarzında

“Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek olursa Allah da onun karşılığını kat kat verir.”³⁹¹

h. Fiili, daha önceki bir şarta bağlamak şeklinde

“Eğer engellenirseniz kolayınıza, gelen bir kurban (kesmeniz gerekir).”³⁹²

i. Fiili, tereccî (ümit etme) bildiren bir kelimedden sonra getirmekle

“İşte bu şekilde Allah size âyetlerini açıklıyor, umulur ki şükredersiniz.”³⁹³

j. Emir sîgası ya da "emir lâmi" kullanmak suretiyle

“Namazlara ve orta namaza devam edin...”³⁹⁴

ثُمَّ لِيَقْضُوا تَفَثَهُمْ وَلِيُوفُوا نُدُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ

“Sonra kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Evi (Kâbe'yi) tavaf etsinler.”³⁹⁵

k. Olumsuz soru şekliyle

³⁸⁹ Âl-i İmran, 3/97

³⁹⁰ Bakara, 2/228

³⁹¹ Hadîd, 57/11

³⁹² Bakara, 2/196

³⁹³ Mâide, 5/89

³⁹⁴ Bakara, 2/238

³⁹⁵ Hac, 22/29

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ “Yaratan, hiç yaratmayan gibi olur mu? İbret almaz mısınız.”³⁹⁶ Yani ibret alınız.

1. Fiilin yapılmamasının kötülüğünü tasvir etmekle

وَمَنْ لَّمْ يَحْكَمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ “Allah’ın indirdiği ile hükmetmeyenler, kâfirlerin ta kendileridir.”³⁹⁷

2. Kur’ân-ı Kerîm’in, mükelleften, bir şeyin yapılmamasını isterken kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesi

Kur’an, muhataplarını bir şeyi yapmaktan men ederken de aynı zengin malzemeyi kullanır. Yasaklanan şeye karşı bir soğukluk ve nefret meydana getirmede en güzel malzemeyi seçer kullanır. Muhatabının karşısına o halde çıkar. Aklına, duygularına hitap eden böyle bir sakındırmaya muhatap olan insan da tamamen kendi yararı ön plâna çıkarılan bu tür yasaklamalara derhal olumlu cevap verir. “...Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O halde Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah tevbeyle çok kabul edendir.”³⁹⁸ gibi bir nehy etme üslûbu, muhatap üzerinde son derece etkili olacaktır. Zira fitratın dili birdir. Kişiye yaklaşım çok önemlidir. Muhatap firavun dahi olsa “kavl-i leyyin”in tercihini isteyen Kur’an’ın,³⁹⁹ kendisinin bu kuraldan hâlî kalması düşünülemez. Çünkü onun mesajı bütün insanlığadır. Şimdi onun muhataplarını bir şeyden men ederken kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesinin örneklerini sunalım:

a. “Nehy” tabiri kullanmak suretiyle

انَّمَا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلْتُمُوهُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُواكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَتَوَلَّوهُمْ “Allah yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkarırları ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar...”⁴⁰⁰

³⁹⁶ Nahl, 16/17

³⁹⁷ Mâide, 5/44

³⁹⁸ Hucurât, 49/12

³⁹⁹ Tâ-hâ, 20/44

⁴⁰⁰ Mümtehine, 60/9

b. (لا) lâfzı ile nehyetme tarzında

“ وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ ” *Rüşd çağına erinceye kadar yetimin malına sadece en iyi tutumla yaklaşın.*⁴⁰¹

c. Vaîd (korkutma) ile fiilden vazgeçirme şeklinde

وَالَّذِينَ يَكْنِزُونَ الثَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُم بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ” *Altın ve gümüşü yığıp da Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlar için elem verici bir azâbı müjdele.*⁴⁰²

d. Fiilin günahının işleyene âit olduğunu belirtmekle

“فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَنَّمَا آثَمَهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ ” *Her kim, bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir.*⁴⁰³

e. “Tahrîm” tâbiri kullanmak sûretiyle

“قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَّنَ ” *De ki : Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri haram kıldı.*⁴⁰⁴

f. Fiilin, helâl olmadığını ifade etmekle

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَرِثُوا النِّسَاءَ كَرِهًا ” *Ey İman edenler! Kadınlara zorla vâris olmanız size helâl değildir.*⁴⁰⁵

Bu tür bir yasaklama, insanların öteden beri yapa geldikleri, alışkanlık hâline gelmiş ve yapılmasında herhangi bir beis görmedikleri durumlar için söz konusudur. “Kadınlara verdiğiniz mehirleri geri almanız size helâl olmaz”⁴⁰⁶ ayetinde de aynı durum göze çarpar.⁴⁰⁷

g. Fiilin, birr (iyi davranış) olmadığını belirtmekle

“وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى ” *İyi*

⁴⁰¹ En`âm, 6/152

⁴⁰² Tevbe, 9/34

⁴⁰³ Bakara, 2/181

⁴⁰⁴ A`râf, 7/33

⁴⁰⁵ Nisâ, 4/19

⁴⁰⁶ Bakara, 2/229

⁴⁰⁷ Abbas Fâdil Hasan, "Hafz ve Zikr" (Çev. Cüneyd Eren), Yeni Ümit, c.IV, sy. 30, s.45

davranış, evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Ancak iyi davranış, korunan (ve ölçülü giden) kimsenin davranışdır...⁴⁰⁸

h. Fiilin şer olduğunu ifade etmekle

وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ
بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ
gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır. Bilâkis o, onlar için pek fenadır.⁴⁰⁹

i. Fiilin şeytan işi bir davranış olduğunu ifadeden sonra, ancak onu terk etmekle kurtuluşa erileceğinin belirtilmesi ve ibretli bir soru ile konunun noktalanması şeklinde

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ
عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿٩٠﴾ إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ
بَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ
الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ

“Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar) fal ve şans okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz. Şeytan içki ve kumar yoluyla ancak aranızda düşmanlık ve kin sokmak; sizi, Allah’ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?”⁴¹⁰

3. Kur’ân-ı Kerîm’in, mükellefe bir şeyi helâl kılarken kullandığı zengin ve muhtelif beyan malzemesi

İbâha (helâl kılma) noktasında da Kur’an’ın zengin bir beyan malzemesi ile muhatabı olan insana seslendiği görülür. İşte onun bir şeyi helâl kılma konusunda kullandığı muhtelif ve zengin beyan malzemesi

a. “Mübah ve helâl kılmak” anlamına gelen حل fiilinin bizzat kullanılması şeklinde

أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةَ الْأَنْعَامِ “Hayvanlar sizin için helâl kılındı...”⁴¹¹

⁴⁰⁸ Bakara, 189

⁴⁰⁹ Âl-i İmran, 3/180

⁴¹⁰ Mâide, 5/90-91

⁴¹¹ Mâide, 5/1

b. Helâl kılınan şeye belli ölçüler getirilmesi tarzında

وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ⁴¹²“Sabahın beyaz ipliği (aydınlığı), siyah ipliğinden (karanlığından) ayırt edinceye kadar yiyin, için..”

c.Fiilden günahı kaldırma tarzında

فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ ⁴¹³“Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur.”

d. Kolaylığı tercih ve zorluğu ortadan kaldırma şeklinde

لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرَجٌ ⁴¹⁴“Âmaya güçlük yoktur; topala güçlük yoktur; hastaya da güçlük yoktur..”

e. Belirtilen haramların dışında kalan hususlarda herhangi bir günah olmadığını belirtmekle

لَيْسَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعَمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا ⁴¹⁵“İman eden ve iyi işler yapanlara, hakkıyla sakınıp iman ettikleri ve iyi işler yaptıkları takdirde (haram kılınmadan önce) tattıklarından dolayı günah yoktur.”

f. İstifham (soru) tarzıyla bir şeyin haramlığı iddiasını reddetme şeklinde

“De ki: قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ ⁴¹⁶Allah'ın kulları için yarattığı süsü ve temiz rızkları kim haram kıldı?...”

g. Bir şeyin temiz bir rızık olduğunu belirtmek tarzında

“Hurma وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا ⁴¹⁷ve üzüm gibi meyvelerden hem içki, hem de güzel gıdalar edirsiniz...”

⁴¹² Bakara, 2/187

⁴¹³ Bakara, 2/173

⁴¹⁴ Nûr, 24/61

⁴¹⁵ Mâide, 5/93

⁴¹⁶ A'râf, 7/32

⁴¹⁷ Nahl, 16/67

Kur'an'ın beyan tarzındaki bu zenginlik, onun eşsiz üslûbunun sadece bir yönünü teşkil eder. Bu aynı zamanda Allah'ın insanlara bir lütfudur. Zira Allah, insanlardan güçlerinin üstünde bir şey yapmalarını istemediği gibi, istediklerini de onların kalp ve ruhlarına hitap ederek istemektedir. Böylece hem lâfızda monotonluktan uzaklaşmakta, hem insanın edebî zevki tatmin edilmekte hem de teklîf edilen husus teşvîk unsuru ile birleştiğinden Kur'an'ın muhatabı olan insanın kalbinde derhal ma'kes bulmaktadır. Bu özelliği ile Kur'an, adeta çok okunmasını, çok dinlenilmesini ve kendisi hakkında çok düşünülmesini istemektedir. Nitekim; o yüce kelâmın sahibi olan Allah (c.c) bu noktaya işaretle: *"İnsanlar düşünüp ders alsınlar diye biz Kur'an'da bu gerçekleri, farklı üslûplarla beyan ettik."*⁴¹⁸ buyuruyor.

II. EŞSİZ ÂHENGİ

Kur'an, okunduğunda ruhları derinden etkileyen bir ses âhengine sahiptir.⁴¹⁹ Bu, onu diğer kitaplardan ayıran önemli bir üslûp özelliğidir. Hiç Arapça bilmeyen bir kimse bile onu dinlediğinde etkilenir. Arapça bilmeseyse bile anlar ki dinlediği olağanüstü bir sözün terennümüdür. Etkisi, bir şiir veya mûsikîde bulunmayacak derecede fazladır. Çünkü şiirde, vezinler, mûsikîde ise nağmeler birbirine yakındır. Çok dinlenmesi bıkkınlık verir. Kur'an'da ise nağmeler sürekli değişir ve yenilenir, dinleyen dinlemekten usanmaz.

İşte bu ses uyumu ve etkileyici özelliği, daha önce benzerine tanık olmayan Arapları şaşırtmış, âdetâ büyülemiş, ona ne diyeceklerini şaşırmışlardır. Ona şiir demişler; ancak çok geçmeden yanıldıklarını anlamışlardır.⁴²⁰ Zira o, manayı hapsetmek ve dar kalıplara sıkıştırmak demek olan vezin ve kâfiyeden uzaktır. Yanılgıda bir adım daha ileri giderek büyü demişler⁴²¹ fakat büyüünün yol ve yöntemlerine hiçbir şekilde benzemediğini üstelik onun büyüyü küfür ile nitelendirdiğini görerek bundan da vazgeçmişlerdir. Sonunda güvenilirliğini ve

⁴¹⁸ İsrâ, 17/41

⁴¹⁹ ez-Zerkânî, Menâhîlu'l-İrfan fî Ulûmi'l-Kur'an, c.II, s.205

⁴²⁰ Enbiya, 21/5

⁴²¹ Müddessir, 74/24

dürüstlüğünü çok iyi bildikleri halde Hz. Muhammed (S.A.V) e kâhin, deli diyerek çaresizliklerini ortaya koymuşlardır.⁴²²

Kur'an'ın inkâr edilmez bu etkileyiciliği sayesinde ki ondan bir parça dinleyen Hz. Ömer ve daha niceleri müslüman olmuştur.⁴²³ el-Velîd, Lebîd, el-A'sâ, Ka'b b. Züheyr gibi belâğat üstadları ona hayran kalmaktan ve onu takdîr etmekten kendilerini alamamış, Velîd b. Muğîre, Ahnes b. Şerîk ve Ebû Cehil gibi İslâm düşmanları bile onu dinlemiş ve takdîr etmişlerdir. Utbe b. Rebîa'yı hayret ve dehşete düşürerek: "Ondan öyle şeyler işittim ki, ömrümde onun benzerini işitmiş değilim. Bu sözler ne şiir, ne sihir, ne de kehânettir."⁴²⁴ dedirtmiştir.

Edebiyat ve belâğat noktasında zirvede olan bir toplumda kalplere nüfûz etme ancak bu âhenk ve cazibe ile olmuştur. İslâm akîdesinin kuvvet ve tesiri, Kur'an'ın, mesajını böyle bir üslûpla sunmasında aranmalıdır. Tâ-hâ sûresinden birkaç âyet dinlemekle onun cazibesine kapılan Hz. Ömer ve Velîd b. Muğîre örneklerinde görüldüğü gibi daha pek çok târihî hâdise bunun canlı örnekleridir.⁴²⁵ Merhum Seyyid Kutub (1906-1966) bir ithaf yazısında annesine hitaben: " Ramazan ayında evimizde Kur'an okuyan hâfızları perde arkasından ne güzel dinlerdin! Ben o sıralarda çocuktum... Manasını anlamasam da rûhum onun derin mûsikîsinden kana kana içerdi."⁴²⁶ diyor.

Kur'an, şiirde olduğu gibi belli bir vezinle yazılmadığı halde onda kendine has bir ölçü ve âhenk vardır. Bu âhenk, biçim ile muhtevanın kaynaşmasından doğmaktadır. Kur'an'ın kelimeleri ve harfleri öyle sıralanmıştır ki onlardan birinin yerini değiştirmek dahi âhengi bozar.⁴²⁷

⁴²² Suarâ, 26/27

⁴²³ Kutub Seyyid, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'an, s. 11

⁴²⁴ İbn Hişam, es-Sîretu'n-Nebeviyye, c.I, s.294

⁴²⁵ Kutub Seyyid, a.g.e., s.17

⁴²⁶ a.g.e., s.5

⁴²⁷ Okıç M. Tayyib, Kur'an-ı Kerim'in Üslûp ve Kıraatı, s.12; Böyle bir âhenk bozukluğuna örnek teşkil etmesi açısından M.Hamîdullah'ın bir hatırasını da burada nakletmek yerinde olacaktır:

" İstanbul'da iken bana Avrupalı bir müzik profesörü geldi.

-Kur'an'ı tetkik ediyorum, Kur'an şiir değildir ama onda öyle bir mûsikî var ki insanı hayrete düşürüyor. Şiirde, bir kelimenin yerini değiştirsen vezin bozulur. Mûsikî ve âhengin kaybolduğu hemen anlaşılır. Ama nesirde bir harf veya birkaç kelime kaldırsan dahi âhenk bozulmaz. Çünkü ölçü yoktur. Kur'an şiir olmamakla birlikte ondan bir harf kaldırsan derhal

Âhengi teşkil eden unsurlar

Bu âhenk ve mûsikînin temelinde şu unsurları görürüz:

- a-Lâfız ve mana arasındaki fonetik uyum (Onamatope)
- b-Bazı söz sanatları,
- c-Konu ile bütünleşmiş mûciz fezlekeler,
- d-Fâsılalardaki özel yapı.

Şimdi Kur'ân'daki bu âhengin unsurlarını görelim:

1. Lâfız ve mana arasındaki fonetik uyum (onamatope)

Buna “âheng-i taklîdî” de denir. Taşıdığı manayı teşekkül ettiği seslerle de telkîn eden söz tertîbi demektir.⁴²⁸ Kur'an'ın eşsiz âhengini oluşturan hususlardan biri, özenle seçip kullandığı kelimelerin fonetik yapısıyla da manaya destek vermesi ve âdeta o manayı terennüm etmesidir. Öyle ki hiç anlamını bilmesede, kıraat ilmine vâkıf bir kârînin dilinden dökülen Kur'an'a kulak veren dikkatli bir dinleyici onun hakîkî manasına yakın anlamlar sezinler. Onda yalnızca kelimelerin anlamları değil kelimelerin fonetik yapıları ve belli bir düzende sıralanışlarıyla meydana getirdiği iç mûsikî de işlenen konuya ayrı bir güzellik katar. Konuyu örnekleriyle sunalım:

a-İnançsız kimsenin kalp kasvetini ifade eden :

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ
صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ
isterse onun kalbini islâma açar, kimi de saptırmak isterse onun göğsünü sanki

kendine has mûsikînin aksadığı görülür. Bu, insan sözünde olamaz. İnsan sözünde böyle, istisnasız tam bir âhenk bulunamaz. Bunun için müslüman oldum. Yoksa ben Arapça bilmem. Kur'ân'ın manasını da anlamam. Kur'ân'daki mûsikî, Kur'ân'ın bir mûcizesi olduğuna delâlet ettiği için müslüman olmuşum. Halbuki, “Âmene'r-resûlû” de bir kelimedede bu âhenk bozuluyor, mûsikî kalmıyor. Bir kelimedede dahi bu âhengin bozulması onun mûcizeliğini kaldırır. İmanım sarsıldı.

-Oku bakalım nasıl bozuluyor?

Okudu, okudu ama, “Lâ tûâhiznâ” diye okuyor. “vav” harfini med harfi gibi alıp “tu” yu, “tû” diye uzatıyordu.

-Sen yanlış okuyorsun. Oradaki “vav” hemzenin yazılması için konulmuştur. Med harfi değildir. Onu nazar-ı itibâra alma ve “tû” harfini uzatmadan oku: “Lâ tûâhiznâ”

-O halde tamam, mûsikî mükemmeldir, dedi ve gitti. Geçenlerde bana bir mektup yazmış: “Teşekkür ederim, imanımı tazeledim.” diyor. (Ateş Süleyman, İslâma İtirazlar Kur'an-ı Kerim'den Cevaplar, s.234-235)

⁴²⁸ Devellioğlu Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.19

o kişi gökte yükseliyormuşcasına dar ve tıkanık yapar."⁴²⁹ ayetinde geçen *يصعد* kelimesinin telâffuzunda, havasız kalan bir insanın refleks bir hareketle ağzını açışı, karakteristik özelliği ile birlikte hissedilmektedir. Burada ilmî bir gerçeğe işaret de söz konusudur. O da göğe doğru yükseldikçe basıncın azalması ve o nispette teneffüsün zorlaşmasıdır. Allah (c.c), dalâlet içerisinde olan kimsenin göğsündeki darlık ve sıkıntıyı böyle bir teşbîh ile dile getirirken aynı zamanda, kullanılan kelimenin telâffuzu da bu durumu bizzat hissettirmektedir.

b. Allah yolunda cihada çağırıldıkları halde korkularından dolayı yerlerinden ayrılmayan kimseleri ifade için: *اثَّاقَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ* *Yere çakılıp kaldınız.*"⁴³⁰ ifâdesi kullanılır. Ayetteki *اثَّاقَلْتُمْ* kelimesi *تثاقلتم* kelimesine bedel olarak gelmiştir. Harfleri iç içe girmiş böyle bir kelimenin fonetik yapısı, bize, korkudan yere yığılmış bir kimsenin perîşan hâlini gayet güzel bir şekilde sunmaktadır.

c. Münafığın içinde bulunduğu ikilemi, inişlerini çıkışlarını, iki şey arasındaki bocalayışını şu lâfızların telâffuzundaki ritm ne kadar güzel ifade ediyor:

مُذَبِّبِينَ بَيْنَ ذَلِكَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَلَا إِلَى هَؤُلَاءِ "*Bunlar arasında bocalayıp durmaktalar. Ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara.*"⁴³¹ İnişler çıkışlar, bir türlü istikameti yakalayamama.

d. Yerin sarsılmasından bahseden:

إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زُلْزَالَهَا "*Yeryüzü kendine has sarsıntısıyla sarsıldığı zaman.*"⁴³² ayetini dinleyen bir kimse ondaki ses yapısından âdetâ yerin sarsıldığını hisseder.

e. Taşların çatırdayıp içlerinden suların fişkırması:

يَشَقَّقُ "*şak şak parçalanır*"⁴³³ ifadesiyle şakırtı nağmesi içinde sunulur. Bu şakırtı âdetâ hissettirilir.

⁴²⁹ En'âm, 6/125

⁴³⁰ Tevbe, 9/38

⁴³¹ Nisâ, 4/143

⁴³² Zilzâl, 99/1

⁴³³ Bakara, 2/74

f. وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ "Şeytanın adımlarına tâbî olmayınız."⁴³⁴ ayetindeki تتبعوا ve خطوات kelimeleri özel bir hareket düşündürmektedir. Sanki şeytan adım adım hareket ediyor. İnsanlar da onun peşinden gidiyorlar. Ayrıca خطوات kelimesi, atılan adımlardan çıkan sesi sanki kulağa hissettirmektedir.⁴³⁵

g. حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ "Anası onu zayıflık üstüne zayıflık çekerek karnında taşımıştır."⁴³⁶ ayetindeki وهن kelimesinde, hâmile bir kadının iniltilerini duymak mümkündür.

İşte Kur'an-ı Kerim'de maksût olan mânâ ifade edilirken, o manayı dile getirmek için özenle seçilip kullanılan kelimeler, sahip oldukları ses düzeni ile de mânâyı terennüm etmekte ve belli bir âhenk oluşturmaktadır.

2. Bazı söz sanatları

Kur'an-ı Kerim'in sahip olduğu eşsiz âhengi teşkil eden bir diğer husûsiyet de bazı söz sanatlarıdır. Şimdi bunlardan konumuzla ilgili olanları görelim:

a. Seci' السجع

Bedi' tabirlerinden olan seci' nesirde fasılların bir harf üzerinde muvafık olmaları⁴³⁷, başka bir ifadeyle cümle içinde ya da sonunda yapılan kafiyedir. Sekkâki'nin (Ö.626/1228) ifadesiyle nesirde seci' nazımdaki kafiye gibidir.⁴³⁸

خُدُوهُ فَغُلُّوهُ ﴿٤٤﴾ ثُمَّ الْحَجِيمَ صَلُّوهُ "Tutup bağlayın onu, sonra cehenneme sallayın onu."⁴³⁹

إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ ﴿٤٥﴾ وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ "İyiler nimet içindedirler. Allah'ın emrinden çıkanlarsa cehennemdedirler."⁴⁴⁰

⁴³⁴ Bakara, 2/168

⁴³⁵ Kutub Seyyid, et-Tasvîr'u'l-Fennî fi'l-Kur'ân, s.39

⁴³⁶ Lokman, 31/14

⁴³⁷ el-Kazvîni, el-İzah, c.II, s.547

⁴³⁸ es-Sekkâki, Miftâhu'l-Ulûm, s.431

⁴³⁹ Hâkka, 69/30-31

⁴⁴⁰ İnfitar, 82/13-14

Bu söz sanatı âyet sonlarında (fasılalar) görülür. Bilhassa Mekki sûrelerin karakteristik özelliği durumundadır.

b. Mukâbele المقابلة

Aralarında tenasüp bulunan iki veya daha fazla kelimeyi zikrettikten sonra, aynı tertîbe göre mana yönünden onların zıddı olan lâfızları sıralamak⁴⁴¹ demektir.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ ﴿١٠٤﴾ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ ﴿١٠٥﴾

"Kim zerre miktarı bir iyilik yapmışsa onu görür, kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür."⁴⁴²

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى ﴿١٠٦﴾ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَى ﴿١٠٧﴾ فَسَنِيسِرُهُ لِلْيُسْرَى ﴿١٠٨﴾
وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى ﴿١٠٩﴾ وَكَذَّبَ بِالْحُسْنَى ﴿١١٠﴾ فَسَنِيسِرُهُ لِلْعُسْرَى ﴿١١١﴾

"Artık kim verir ve sakınır, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolay hazırlar, (onda başarılı kılarız) kim de cimrilik edip vermez, kendini zengin sayıp en güzeli de yalanlarsa biz de onu en zora hazırlarız."⁴⁴³

c. Tefvîf التفويف

Çeşitli manaları birbirinden ayrı fakat vezin yönüyle birbirine denk cümlelerle ifade etmektir.⁴⁴⁴

الَّذِي خَلَقَنِي فَهُوَ يَهْدِينِ ﴿١١٢﴾ وَالَّذِي هُوَ يُطْعِمُنِي وَيَسْقِينِ ﴿١١٣﴾
وَإِذَا مَرِضْتُ فَهُوَ يَشْفِينِ ﴿١١٤﴾ وَالَّذِي يُمِيتُنِي ثُمَّ يُحْيِينِ ﴿١١٥﴾

"Beni yaratan, bana hidayet yolunu gösteren, beni yediren içiren, hastalandığımda bana şifa veren, beni öldürüp sonra da diriltecek olan O'dur."⁴⁴⁵

تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُؤَلِّجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ

⁴⁴¹ Bekri Şeyh Emin, el-Belâgatü'l-Arabiyye fi Sevbihe'l-Cedid, c.III, s.50-52; el-Merâğî Ahmed Mustafa, Ulûmu'l-Belâğa, s.299-300; el-Hâşimî Ahmed, Cevâhiru'l-Belâğa, s.367-368; İbn. Raşîk Ebû Ali el-Hasan el-Kayravânî el-Ezdi, el-Umde, c.II, s.15-16; el-Kazvîni, el-İzah, c.II, s.485-487; ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.458

⁴⁴² Zilzâl, 99/7-8

⁴⁴³ Leyl, 92/5-10

⁴⁴⁴ es-Suyûtî, el-Mu'teraku'l-Akran fi İcâzi'l-Kur'ân, c.I, s.39

⁴⁴⁵ Şuarâ, 26/78-81

الْحَيِّ مِنَ الْمَيِّتِ وَتُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ

"Geceyi gündüze, gündüzü geceye katarsın. Ölüden diriyi diriden ölüyü çıkarırsın."⁴⁴⁶

d. 'Aks العكس

Bir cümle veya mısranın sonunu başa, başını da sona almak sûretiyle yeni bir cümle veya mısra teşkil etmektir.⁴⁴⁷ 'Aks sanatı yapılacak kelimeler arasında bir mana münasebeti bulunması gerekir. Böylece meydana getirilen cümleler arasında mana bağı olacak ve istenen mesaj daha etkili verilecektir.

وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِّ "Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkaran kimdir?"⁴⁴⁸
"Onlar (hanımlarınız) sizin örtünüz, siz de onların örtülerisiniz."⁴⁴⁹

"(O Allah) geceyi gündüze gündüzü geceye katar."⁴⁵⁰ âyetlerinde bu sanatı görmek mümkündür.

3. Konu ile bütünleşmiş müciz fezlekeler

Fezleke; "hülâsa, özet, netice" gibi anlamlara gelir.⁴⁵¹ Bir fikri vurgulamanın en etkili yollarından biri de, işlenen konuya, onu özetler mahiyetteki kısa ve öz bir cümle ile son vermektir.⁴⁵² Bu durum bir tekrar mahiyetinde olduğundan okuyucunun konuyu yeterince kavramasını ve bu arada zihnen dinlenmesini sağlar.

Kur'an-ı Kerim, ele aldığı bir konuyu, âyet sonlarında dile getirdiği fezlekelerle özetler. Geniş izahların sonunda mücmel özetler yapar. Cüz'iyata ait bahislerden sonra Allah'ın zatı, sıfatları, fiilleri ve isimleri gibi Rubûbiyete dair

⁴⁴⁶ Âl-i İmrân, 3/27

⁴⁴⁷ es-Sekkâki, Miftâhu'l-Ulûm, s.464; es-Suyûtî, el-Mu'teraku'l-Akrân fi İcâzi'l-Kur'ân, c.I, s. 405-406; ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.292-293

⁴⁴⁸ Yunus, 10/31

⁴⁴⁹ Bakara, 2/187

⁴⁵⁰ Hacc, 22/61

⁴⁵¹ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadis, s. 650; Devellioğlu Ferit, Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.316

⁴⁵² Alan Yusuf, Lisan ve İnsan, s. 82

kemal sıfatlarındaki sırları, sonuç mahiyetindeki bu fezlekelerle dile getirir. Bunlar, işlenen konu ile tam bir uyum (âhenk) teşkil eder. Bazen Esmâ-ı Hüsna'yı veya onların manasını ihtiva eder.⁴⁵³ Bazen muhatabı tefekküre sevk ve teşvîk eden ve konuyu akla havale eden bir ibare olur. Bazen de Kur'an'ın ana gayelerinden genel bir kaideyi içerecek biçimde ayeti te'kid ve te'yid eder.

Diğer yandan bu fezlekeler yalnızca sonlarında buldukları ayetlerle alâkadar olmayıp bilakis konunun, kıssamın, sûrenin hatta Kur'ân'ın tamamına müteveccihdir.⁴⁵⁴ Zira Kur'an'ın tevhid, haşir, nübüvvet ve ibadet gibi dört ana gaye etrafında mesajını sunduğu bilinmektedir. Şimdi bu fezlekelerin işlenen konu ile nasıl bir uyum ve âhenk teşkil ettiğini değişik şekilleriyle görelim:

1.Yüce yaratıcının fiil ve eserleri nazara verilip gözler önüne serilir. Sonra bu eser ve fiillerden ilâhi isimler süzülüp çıkarılır. Ya da tevhit ve haşir gibi Kur'ân'ın temel konularından biri ispat edilir.

*"Yerde olanların hepsini sizin için yaratan O'dur. Sonra göğe doğru yönelerek yedi gök olarak onları düzenlemiştir. O herşeyi bilir."*⁴⁵⁵

*"Yeryüzünü bir döşek, dağları birer kazık yapmadık mı? Sizi de çift çift yarattık. Uykunuzu bir dinlenme kıldık. Geceyi bir örtü yaptık. Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık. Üstünüzde yedi kat sağlam göğü bina ettik. (Orada) alev alev yanan bir kandil yarattık. Size tohumlar, bitkiler, (ağaçları) sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler yetiştirmek için üst üste yığılıp sıkışan bulutlardan şarıl şarıl akan sular indirdik. Şüphesiz, hüküm günü vakit olarak belirlenmiştir."*⁴⁵⁶

İlk âyette yüce Allah'ın (c.c) yaratma fiiline yer veriliyor. "Bir şeyi ancak yapan bilir" sırrınca âyet "O her şeyi bilir" fezleke cümlesi ile sona erdiriliyor. İkinci âyette ise Yüce Allah'ın (c.c) çeşitli fiillerine yer veriliyor. Dile getirilen bütün bu efâl ile tevhit ve haşrin ispatı hedefleniyor. Son olarak dile getirilen "Şüphesiz hüküm günü vakit olarak belirlenmiştir" fezleke cümlesi ise konuyu özetler mahiyette son noktayı koyuyor.

⁴⁵³ el-Hatîb Abdülkerîm, İ'câzu'l-Kur'ân, s.251

⁴⁵⁴ Aydın M. Mustafa, el-Esmâu'l-Husnâ ve Münâsebetuhâ li'l-Âyâti'l-letî Hutimet bihâ, s.186

⁴⁵⁵ Bakara, 2/29

⁴⁵⁶ Nebe', 78/6-17

2. Bir vesile ile mahlûkattan söz edilir. Arkasından bunların bir nizam ve intizam içerisinde yaratılışı ve hayatini devam ettirişine dikkat çekilir. Böylece konuya bir şeffaflık kazandırılır. Bu şeffaflık içerisinde, ilgili esmâ-ı ilâhi adeta yansır. Daha sonra mevzûya güzel bir hatime cümlesi ile son verilir:

*"Andolsun ki biz insanı çamurdan (süzülüp çıkarılmış) bir özden yarattık. Sonra onu sağlam bir karargahta nutfe haline getirdik. Sonra nutfeyi alaka (aşılannmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et haline soktuk; bu bir parçacık eti kemiklere çevirdik; bu kemikleri etle kapladık. Sonra onu başka bir yaratılışla insan haline getirdik. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."*⁴⁵⁷ âyetleri, insanın yaratılışı gibi akıllara durgunluk veren bir olayı ve bunun safhalarını gayet güzel bir biçimde dile getirerek konuya bir şeffaflık kazandırıyor. Öyle ki, ayet sonunda gelen: *"Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir."* hulâsa cümlesi bu ibarelerden adeta yansıyor. Cümle, daha zikredilmeden kendini gösteriyor.⁴⁵⁸

3. Değişime mâruz kalabilen değişik keyfiyete sahip bazı maddi cüz'iyât zikredilir. Daha sonra onları sabit hakikatler şekline çevirmek için küllî esmâ ile icmâl edilir. Ya da tefekküre ve ibret almaya teşvîk eden bir fezleke ile son verilir

*"Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları önce meleklerle arz edip: Eğer siz sözünüzde sadık iseniz şunların isimlerini bana bildirin dedi. Melekler: Yâ Rab! Seni noksan sıfatlardan tenzih ederiz. Senin bize öğrettiklerinden başka bizim bilgimiz yoktur. Şüphesiz alim ve hakim olan sensin dediler."*⁴⁵⁹

*"Rabbin bal arısına: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan kendine evler (kovanlar) edin. Sonra meyvelerin her birinden ye ve Rabbinin sana kolaylaştırdığı yaylım yollarına gir diye ilham etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir şerbet (bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır. Elbette bunda düşünen bir kavim için büyük bir ibret vardır."*⁴⁶⁰

4. Kur'an'da Yüce Allah'ın âhirete yönelik efâlini insana kabûl ettirmek,

⁴⁵⁷ Mü'minûn, 23/12-14

⁴⁵⁸ Benzer bir örnek için bkz: A'râf, 7/54

⁴⁵⁹ Bakara, 2/31-32

⁴⁶⁰ Nahl, 16/68-69

zihinleri tasdîke hazır hâle getirmek için O'nun dünyadaki harika efâline yer verilir. Bunların benzerinin âhîret için ne derece imkan dahilinde ve yüce Allah için de ne derece kolay olduğuna işaret edilerek konuya bir fezleke ile son verilir:

*"İnsan görmez mi ki, biz onu meniden yarattık. Bir de bakıyorsun ki apaçık düşman kesilmiş. Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?" diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O her türlü yaratmayı gayet iyi bilir. Yeşil ağaçtan sizin için ateş çıkaran O'dur. İşte siz ateşi ondan yakıyorsunuz. Gökleri ve yeri yaratan, Onların benzerlerini yaratmaya kâdir değil midir? Evet! Elbette kâdirdir. O herşeyi hakkıyla bilen yaratıcıdır."*⁴⁶¹

5.Yaratma filinde, görünüşteki zahirî sebeplerin, yaratma kabiliyetinden ne derece uzak olduğunu göstermek için, yaratılmış olan şeylerin maksat ve neticelerine yer verilir. Bu şekilde sebeplerin zâhirî bir perde olduğu ve sebeple müsebbeb (yaratılan her şey) arasında uzun bir mesafenin bulunduğu gözler önüne serilir. Bu uzun mesafede ise ilâhî isimler bir yıldız gibi parlar.

*"İnsan yiyecekleri (nin kaynağına) bir baksın! Şöyle ki: Biz şarıl şarıl yağmurlar yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yarıdık. Oradan ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırlar bitirdik. (Bütün bunlar) sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir."*⁴⁶²

6.İlâhî sanatın mensûcatı insanların gözleri önüne serilip gösterilir. Bu mensûcat daha sonra isimler içine yerleştirilir ya da akla havale edilir:

*"(Resûlüm) de ki: Size gökten ve yerden kim rızık veriyor? Ya da kulaklara ve gözlere kim mâlik (ve hâkim) bulunuyor? Ölüden diriye kim çıkarıyor, diriden ölüyü kim çıkarıyor? (Her türlü) işi kim idare ediyor? "Allah" diyecekler. De ki: Öyle ise (O'na âsi olmaktan) sakınmıyor musunuz? İşte O, sizin gerçek Rabbiniz olan Allah'tır. Artık haktan (ayrıldıktan) sonra sapıklıktan başka ne kalır? O halde nasıl (sapıklığa) döndürülüyorsunuz?"*⁴⁶³

⁴⁶¹ Yâsîn, 36/77-81; Benzer örnekler için bkz: Kıyâme, 75/36-40; İnşikâk ve Tekvîr sûreleri

⁴⁶² Abese, 80/24/32; Benzer bir örnek için bkz: Nûr, 24/43-45

⁴⁶³ Yunus, 10/31-32; Benzer bir örnek için bkz: Bakara, 2/164

7.Allah'ın fiilleri açık bir şekilde dile getirilir. Daha sonra bir fezleke ile icmal edilip özetlenir:

"(Resûlüm) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kâdirsin."⁴⁶⁴

8.İâhî rubûbiyete ilişkin çeşitli hükümler dile getirilir. Daha sonra bu hükümler bir vahdet rabitası ile birleştirilir ya da küllî bir kaide içine yerleştirilir.

"(O öyle lütüfkâr) Allah'tır ki gökleri ve yeri yarattı, gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı. İzni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi. Nehirleri de sizin (yararlanmanız) için akıttı. Düzenli seyreden güneşi ve ayı size faydalı kıldı. Geceyi ve gündüzü de istifadenize verdi. O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah'ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim, çok nankördür."⁴⁶⁵

9. İşlenen konu hakkında bazı cüz'î maksatlara yer verilir. Daha sonra bunlardan hareketle konu, küllî birer kaide hükmünde olan esma-ı hüsnâ ile irtibatlandırılır ve bu şekilde mevzuya son verilir.

"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, görendir."⁴⁶⁶

10.İnsanın isyankârane amelleri zikredilir. Daha sonra insan bu fiilleri işlememeye dâvet edilir. Arkasından bu kulların ümitsizliğe düşmemeleri için Allah'ın engin rahmetine işaret eden bazı isimleri ile âyet noktalanır.

"De ki: Eğer söyledikleri gibi Allah ile birlikte başka ilâhlar da bulunsaydı, o takdirde bu ilahlar Arş'ın sahibi olan Allah'a ulaşmak için çareler arayacaklardı. Allah onların söyledikleri şeylerden münezzehtir. Son derece yücedir ve uludur. Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O'nu tesbih eder. O'nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz onların tesbihini anlamazsınız. O halîmdir, bağışlayıcıdır."⁴⁶⁷

⁴⁶⁴ Âl-i İmran, 3/26

⁴⁶⁵ İbrahim, 14/32-34; Benzer bir örnek için bkz.: Bakara, 2/255

⁴⁶⁶ Mücâdele, 58/1

⁴⁶⁷ İsrâ, 17/42-44

Bütün bu örneklerde görüldüğü gibi Kur'ân âyetleri, işlenen konu ile tam bir uyum ve âhenk teşkil eden fezlekelerle sona ermektedir. Bu durum onun eşsiz âhenginin bir yönünü teşkil eder.

4. Fâsılalardaki özel yapı

İki ayeti birbirinden ayırması dolayısıyla ayetin son kelimesine "*fâsıla*" (ayırın), kelimenin son harfine ise "*harfu'l-fâsıla*" adı verilir. Çoğulu "*fevâsıl*" dır.⁴⁶⁸ Fâsılalarda dinleyenin ve okuyanın kulağına hoş gelen bir ses düzeni ve âhenk söz konusudur. Şiirde nazım gereği nasıl bazı fedakârlıklar yapılıyorsa Kur'ân-ı Kerim'de de ayet sonlarında fonetik bir âhenk teşkil etme amacına yönelik olarak birtakım fedakârlıklar ve müsamahakârlıklar yapıldığı görülür. Suyûtî (Ö.911/1505), gramer açısından yapılan bu tür fedakârlıkların sayısını kırk kadar tesbît etmiştir.⁴⁶⁹ Şimdi, böyle bir âhenk teşkil etme amacına yönelik olarak fâsılalarda yapılan başlıca değişiklik şekillerini ve sonuçta meydana gelen fonetik âhengi görelim:

Fâsılalarda, âhenk teşkiline yönelik olarak yapılan değişiklikler

a. Bir harf ilâve etmekle

يَا لَيْتَنَا أَطَعْنَا اللَّهَ وَأَطَعْنَا الرَّسُولَا "Keşke Allah'a itaat etseydik ve peygambere de itaat etseydik."⁴⁷⁰ âyetinde geçen "*resûl*" kelimesi böyle fonetik âhenk teşkil etmek gayesine bağlı olarak sonuna elif harfi"ni ziyade olarak almıştır. Kur'ân-ı Kerim de bu şeklin örnekleri çoktur.⁴⁷¹

b. Zaman bakımından müteahhir olanın öne alınması

فَلِلَّهِ الْأَخِرَّةُ وَالْأُولَى "Ahiret ve dünya Allah'ındır."⁴⁷² âyetinde, dünyayı ifade eden *الأولى* kelimesi her ne kadar "ilk" anlamına gelip dünya için kullanılsa bile fâsıladaki ses düzeni göz önüne alınarak takdim ve te'hîr yönüne gidilmiş ve bu kelimeye *الأخيرة* kelimesinden sonra yer verilmiştir.

⁴⁶⁸ el-Bâkullâni, İcâzu'l-Kur'ân, s.340; es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân c.II, s.940

⁴⁶⁹ a.g.e., s.946

⁴⁷⁰ Ahzâb, 33/66

⁴⁷¹ Ahzâb, 33/10, 67

⁴⁷² Necm, 53/25

c. Mütakellim zamîri olan ي harfinin hazfi

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرٍ "Benim azabım ve uyarılarım nasılmış?"⁴⁷³ ayetinde نُذْرٍ kelimesinin sonunda, عَذَابِي kelimesinde olduğu gibi "mütakellim yâsı" bulunması gerekirken bu harf düşürülmüştür.

d. Meczûm olmayan fiilin sonundaki ي harfinin hazfi

وَاللَّيْلِ إِذَا يَسِرٌ "Gelip geçen geceye yemin ederim."⁴⁷⁴ Burada ise aynı gaye ile يسرى yerine يسر kullanılmıştır.

e. Aynı manayı ifade eden kelimeler arasından garip ve nâdir olanın seçilip kullanılması

كَلَّا لَيُنْبَذَنَّ فِي الْحُطَمَةِ "Hayır! Andolsun ki o, Hutame'ye atılacaktır."⁴⁷⁵ Burada fâsıla gereği الْحُطَمَةِ kelimesi; جهنم - سقر - نار kelimeleri yerinde kullanılmıştır.

f. Kelime bünyesinin değiştirilmesi

طور سينين⁴⁷⁶ kelimesinin aslı سيناء dir. Burada da kelimenin, fâsıladaki âhenk gereği bu şekilde geldiği görülmektedir.

g. Cümlelerin bir kısmının diğer kısmıyla mutâbık olarak gelmemesi

فَلْيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلْيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ "Elbette Allah, doğruları bilecek, yalancıları da bilecektir."⁴⁷⁷ âyetinde, âyetin ikinci kısmı yine aynı gaye ile الَّذِينَ كَذَبُوا şeklinde gelmemiş ve الْكَاذِبِينَ şeklinde gelmiştir.

Fâsılalarda, âhenk gereği başvurulmuş bu tür değişikliklerin örneklerini daha da artırmamız mümkündür.⁴⁷⁸ Ancak bu örneklerin konumuza yeterli delil teşkil ettiğini düşünerek bu kadarla yetiniyoruz.

⁴⁷³ Kamer, 54/16

⁴⁷⁴ Fecr, 89/4

⁴⁷⁵ Hümeze, 104/4

⁴⁷⁶ Tin, 95/2

⁴⁷⁷ Ankebût, 29/3

⁴⁷⁸ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.946

Görüldüğü gibi Kur'an-ı Kerim'de âyet sonlarında yapılan bu tür değişikliklerle bir âhenk teşkil edilmekte, okuyana okuma zevki verilirken dinleyenin de kulak zevki okşanmaktadır. İşte Kur'an; sahip olduğu iç mûsikîsi, lâfız ve mana arasındaki fonetik uyumu, konu ile bütünleşmiş muciz fezlekeleri, âyet sonlarındaki ses düzeni ve bazı söz sanatları ile, üzerinde ilâhîlik mührü bulunan eşsiz bir âhenge sâhiptir. Onun nazmında yapılacak en ufak bir değişiklik ya da bir takdîm-te'hîr, derhal bu âhengi bozar.⁴⁷⁹

III. HER SEVİYEDEN İNSANA AYNI ANDA

HİTAP ETMESİ

İnsanlar farklı bilgi kültür ve anlayış düzeyine sahiptir. Bu farklılıktan dolayı da kültür düzeyi yüksek bir kimseye hitap şekli ile kültür düzeyi düşük bir kimseye yönelik hitap şekli bir değildir. Verilecek mesajın yerine ulaşmasının bir şartı da bu düzeyi göz önünde bulundurmadır. Zira bir sözün niçin söylendiği kadar kime söylendiği de önemlidir.⁴⁸⁰ Bir çocukla konuşurken konferans verir gibi konuşmak ne kadar yanlış ise, bir konferansda da sanki bir çocuğa hitap ediyormuş gibi bir üslup belirlemek o derece yanlıştır.

Kur'an'a gelince o, mesajını her yaşta her düzeyde, bütün zamanlarda ve mekânlardaki insanlara ulaştırmak durumundadır.⁴⁸¹ Dolayısıyla o, öyle bir yol takip etmelidir ki mesaj her kesimden insan tarafından algılanabilsin. İşte bu noktada Kur'an mesajını her kesimden insana ulaştırabilecek câmiyyette, kendine has bir üslup ve keyfiyet içerisinde karşımıza çıkar. Bu üslup özelliğinden dolayı her seviyeden insan ondan kendi payına düşeni alır.

Hitabın temel unsurları

Kur'anın her seviyeden insana aynı anda hitap etmedeki başarısının sırlarını şu noktalarda görürüz:

1. Tenezzülâtı İlâhiyye

⁴⁷⁹ Kutub Seyyid, et-Tasvîrül-Fennî fi'l-Kur'an, s.87

⁴⁸⁰ B.S.Nursî, Muhâkemât, s.100

⁴⁸¹ Hamîdullah Muhammed, Kur'an-ı Kerim Tarihi, s.26, (Çev. Sâlih Tuğ)

Kur'ân, anlaşılması zor gibi görünen ilâhî hakikatleri ve rabbâni sırları: *تنزلات الہیة الی عقول البشر "insanın akıl ve idrak düzeyine inerek hitap etme"* temel prensibi ile insanlara sunar. Yani Allah, muhatabı olan insanın akıl ve idrak düzeyini ön plânda tutar.⁴⁸²

Yetişkin bir kimse çocukla konuşurken, ancak çocukça bir edâ ve tavır içerisinde bulunursa o çocukla iletişim kurabilir. Yoksa aralarında bir iletişim sözü konusu olamaz. İşte Kur'ân'ın hareket noktası burasıdır. O, ifadeleri ile insanların akıl ve idrak düzeyine iner. Şöyle ki:

*أَفَلَا يَنْظُرُونَ إِلَى الْإِبِلِ كَيْفَ خُلِقَتْ "Onlar devenin nasıl yaratıldığına bakmazlar mı?"*⁴⁸³ gibi bir ilâhî fermana muhatap olan bedevinin idrâki, bir anda, sürekli birlikte olduğu devesi üzerinde yoğunlaşır. Bu defa ona, yaratan namına bakmaya başlar. Buradan hareketle yaratanın büyüklüğüne yol bulur. Aynı âyet bir bilim adamını çok derin araştırmalara sevk eder. Hilkattaki ilâhî sırları çözmeye çalışır. İmanı, yakîn derecesine ulaşır. Her ikisi de ayetten kendi paylarına düşeni alır.

2. Kullanılan kelime ve terkiplerin, herkese hitap edecek tarzda olması

Kur'ân'ın gayesi herkes tarafından okunup anlaşılmasıdır. Böyle olunca o, bir konuyu ele alıp işlerken her seviyeden insanın rahatlıkla anlayabileceği ortak bir dil kullanma yönüne gitmiştir. Kur'ân, bunu başarı ile gerçekleştirmiş tek kitaptır. Şimdi konumuza örnek teşkil edecek bazı ayetlere değinelim: Örnek. 1

*أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا "Arzı toplanma yeri yapmadık mı?"*⁴⁸⁴

âyetinde yeryüzü *كفت* kelimesi ile vasıflandırılıyor. *Keft*; toplamak ve katmak demektir. Avamdan bir kimsenin bu nitelemeden anladığı, yeryüzünün bir anne gibi içindeki ve dışındakileri kucaklaması, koruması ve muhafazasıdır. Canlılar üzerinde, ölümler ise karnındadır. Bu tarzdaki bir anlayış doğrudur.

⁴⁸² B.S.Nursî, Sözlük, s.362

⁴⁸³ Gâşîye, 88/17

⁴⁸⁴ Mürselât, 77/25

Diğer taraftan aynı âyet, jeoloji ve astronomi ile meşgul bir bilim adamının nazarında daha değişik bir anlam kazanmaktadır. Yer, kendi bünyesinde ne varsa kendi yüzeyine çıkarmakta, insanoğlu her ne şekilde fezalara yükselirse yükselsin tekrar dönüp karar kılacağı yer, yeryüzünün kendisi olmaktadır. Sabit b. Kurra'da (Ö.288/900) "İnsan yeryüzünde kendisini çeken gizli bir kuvvet sayesinde istikrar sağlayabilir."⁴⁸⁵ diyor. Bu kuvvet "yerçekimi kanunu" diye ifade ettiğimiz şeyin aynıdır.

Bir bedevinin anlayışı ile başlayıp, asrın bilginlerinin anlayışına kadar uzanan bu mana basamaklarını كَفَاتًا kelimesine bedel olarak ifade edebilecek ikinci bir kelime bulmak mümkün görülmemektedir. Örnek: 2

"Güneşi bir ışık ayı bir nûr yapan O'dur."⁴⁸⁶ هُوَ الَّذِي جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً وَالْقَمَرَ نُورًا

Âyet-i kerîmede güneş: ضِيَاءً ay ise; نُورًا kelimeleri ile vasıflandırılmaktadır. Yine diğer bazı ayetlerde ay "nur", güneş ise; "sirac" olarak nitelenmiştir.⁴⁸⁷ Buna göre güneş, "ışık saçan bir şey" ya da "ışık kaynağı", ay ise "nûr" ya da "aydınlatan bir şey" dir. Bu, çok incelikleri olan bir anlatımdır. Farklı seviyelere, anlayış ve kapasitelere göre insan sınıflarına dağılarak çeşitli anlamları ihtiva etmektedir. Bunların hepsi de ay ve güneş için geçerli anlamlardır. Avam kesimi bu iki vasıftan, güneş ve ay arasında müşterek olan en geniş manayı yani mutlak ışığı anlar. Ayette geçen "sirâc" ve "nûr" kelimeleri bu müşterek anlamda birleşirler. Belli bir kültür düzeyine sahip kimseler bu müşterek anlama ilâve olarak şu manaya da ulaşırlar: Güneş, ışık ile birlikte ısı da verir. Çünkü bir şey ısı vermek suretiyle aydınlattıyorsa ona "sirac" denmez. Güneş ve ayın yapılarını bilen, aynı zamanda Arapça'nın inceliklerine vâkıf astronomi ilmi ile meşgul kimseler ise bu iki vasıftan ayetin şunları da ifade ettiğini tespît ederler: Güneşin ışığı kendi içinden çıkarak yayılmakta, ayın ışığı ise karşısındaki başka bir cisimden yansımaktadır. İki kelime arasındaki lûgat farkı budur. Odayı ışıklı yahut aydınlık olarak niteleyebiliriz ama sirac (ışık saçan şey)

⁴⁸⁵ el-Bûtî Saîd Ramazan, Menhec Terbeviyy Ferîd, s.28; er-Râfîi M.Sadık, İ'câzu'l-Kur'ân, s.236

⁴⁸⁶ Yunus, 10/5

⁴⁸⁷ Furkân, 25/6; Nuh, 71/16

olarak niteleyemeyiz. Zira odanın ışığı oda içinde yanan bir *sirac* dan yansımaktadır. *Sirac* ın ışığı ise kendi içinden yayılmaktadır.⁴⁸⁸

Beydavi (Ö.691/1292) konu ile ilgili olarak şunları söylüyor: “Allah (c.c) bu ayetle güneşi, kendiliğinden aydınlatan, ayı ise güneşe karşı olma özelliğinden dolayı aydınlanan ve ışığını güneşten alan bir gök cismi olarak yarattığına dikkat çekmiştir.”⁴⁸⁹ Örnek: 3

لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ ﴿﴾ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ "O doğurmamış ve doğmamıştır. O'nun hiçbir dengi yoktur."⁴⁹⁰

Geniş kitlenin (avam) bu ayetten anladığı, yüce Allah'ın babası ve çocuğu olmaktan, eşi ve benzeri bulunmaktan münezzehe oluşudur. Nispeten orta seviyede bir kültür ve dikkate sahip olanların ise bu anlayışa ilâve olarak anladığı; meleklerin, Hz. İsa'nın ya da doğan herhangi bir varlığın tanrı olabilme ihtimalini rettir. Zira muhal olan bir şeyi nefyetmek faydasız olduğundan belâğatta, faydaya medar olacak bir lâzım-ı hükm gerekli görülür. Yani zaten bilinen bir hükmün, zımnen gerektirdiği mana kastedilir. Daha ileri bir tabaka ise ayetten şunları anlar: Cenâb-ı Allah mevcûdâta karşı, doğurmayı veya doğmayı hatıra getirebilecek her türlü ilgiden, şerikten, yardımcıdan hemcinsten münezzehtir. Varlıklarla ilgisi, sadece onların yaratıcısı olmaktan ibarettir. Onları var edişi, ezeli iradesiyle sadece “ol” demek sûretiyledir.⁴⁹¹

3. Müteşâbihât

Kur'ân-ı Kerîm'in her seviyeden insana mesajını en güzel şekilde ulaştırabilmesindeki bir başka âmil, dile getirdiği yüce hakikatleri bazen müteşâbihat tarzındaki temsil ve benzetmelerle sunmasından kaynaklanır.

الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى "Rahman arşa istiva etmiştir."⁴⁹² gibi bir temsile kulak veren âmi bir zat, ilâhî rubûbiyeti, kendince en yüksek makam olarak tahayyül ettiği bir sultanın, tahtındaki ihtişamlı hali gibi anlar.

⁴⁸⁸ el-Bûtî Saîd Ramazan, Menhec Terbeviyy Ferîd fi'l-Kur'ân, s.27; er-Râfî M.Sadık, İcâzu'l-Kur'ân, s.236

⁴⁸⁹ el-Beydâvî, Envâru't-Tenzîl, c.I, s. 428; Ebu's-Suûd, İrşâd, c.IV, s.120

⁴⁹⁰ İhlâs, 112/3-4

⁴⁹¹ Yâsîn, 36/82

⁴⁹² Tâ-hâ, 20/5

Öyle değerlendirir. Böyle bir müteşabihatta bile muhatabın idrak ve fehmine nüzûl vardır. Ayetin gerçek anlamını ise ancak Allah ve ilimde râsih olanlar bilir.⁴⁹³ İşte bu ilim sahipleri de aynı ayetten kendi paylarına düşeni alır.

4.İbhâm

Kur'ân'ın aynı anda her seviyeden insana hitap edebilmesindeki bir başka etken de, onun, iyilik ve kötülük kavramlarını çoğu zaman müphem bırakmış olmasıdır.

İnsanlar zevkleri, temâyülleri, güzellik anlayışları vb. pek çok konuda birbirinden farklı düşünürler. Birinin hoşlandığı bir şeyden diğerinin hoşlanmadığı görülür. Estetik ve güzellik, kişiden kişiye, devirden devire değişir. İşte bu sırra binâen Kur'an, iyilik, ve kötülük gibi kavramları dile getirirken tahsisat yapmaz, belirleyici olmaz, konuyu genel ve müphem bırakır ki herkes kendi zevki ve seviyesi nispetince nasîbini alsın. Şimdi Kur'ân'ın sâlihattan (iyi ve güzel işler) söz ederken bunu ne şekilde dile getirdiğini görelim: Kur'ân-ı Kerîm'de:

الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ "İman edip sâlih amel işleyenler..."⁴⁹⁴ ayeti ve benzerî pek çok âyette⁴⁹⁵ "sâlihât" kavramı müphem bırakılıyor. Yapılacak hangi işlerin "sâlih amel" kapsamına gireceği tek tek belirtilmiyor. Dolayısıyla herkes, kendi seviyesi ve temayülleri doğrultusunda iyi işler yapmaya sevk ediliyor. Böyle bir mübhemiyetle, aynı anda her seviyeden insana hitap edilmesi ve âyetten herkesin kendi payına düşeni alması hedefleniyor. Dağdaki bir çoban bu kavramdan; koyunlarını en güzel bir şekilde yetiştirmeyi, emanete hıyanet etmemeyi anlarken aynı ayetten bir bilim adamı, kendi sahasında en güzel eserleri ortaya koymayı ve bu yönüyle insanlığa hizmet etmeyi anlıyor. Böylece âyet aynı anda her seviyeden insana kendi seviyesine göre hitap ediyor.

"Sâlih amel" kavramı gibi "Seyyiât" (kötü işler) kavramının da çoğu zaman böyle bir mübhemiyete hâiz olduğu görülür:

⁴⁹³ Âl-i İmran, 3/7

⁴⁹⁴ Asr, 103/3

⁴⁹⁵ Konuya örnek teşkil eden pek çok âyetten bazıları şunlardır: Bakara, 2/62; Mâide, 5/69; Tevbe, 9/102; Nahl, 16/97; Kehf, 18/88, 110; Meryem, 19/20; Tâ-hâ, 20/82; Mü'minûn, 23/51,100

أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا "Yoksa kötülükleri yapanlar bizden kaçabileceklerini mi sandılar?.."496 ayeti ve benzeri pek çok ayette497 kötü ve çirkin fiiller tek tek sayılıp dökülmüyor ki herkes, kötülüğün her türüsünden kaçsın.

Bütün bu yaklaşımlardan, bir ayetten mütenâkız manalar çıktığı, ayeti ne tarafa çekersen o tarafa gittiği gibi bir durum anlaşılmalıdır. Zira bu eşsiz kitap her seviyeden insan tarafından kolaylıkla anlaşılma ile birlikte ifadesinde herhangi bir zaaf, mefhumları arasında herhangi bir çelişki söz konusu değildir.498 "*Eğer O, Allah'tan başkası tarafından gelseydi onda birçok aykırılıklar bulurlardı.*"499 âyeti Kur'ân'ın çelişki ve tenakuzlardan ne derece uzak olduğunun bir delilidir.

Kur'ân âyetlerinden, geniş bir kitleyi oluşturan avam kesimi zâhirî görünüşteki ilk sathî manayı, belli bir kültür düzeyindeki kimseler muayyen bir manayı, ihtisas ehli kimseler ise ayetteki mana köklerinin çoğunu anlar. Hatta sonradan gelecek nesillere de yeni vecihler kalır. Deylemî'nin naklettiği bir hadis-i şerif bu noktaya ışık tutar:

لكل آية ظهر وبطن وحد ومطلع "Her bir ayetin bir zâhiri bir bätını, bir haddi (sınırı), bir muttala'ı (aslına erilecek noktası) vardır."500

Konuya bu açıdan bakıldığında böyle bir yanlış anlamaya meydan verilmeyecektir.

Görüldüğü gibi Kur'an, üslûbundaki bu özellik ile her seviyeden insana hitap etmeyi ve mesajını her kesime ulaştırmayı başarmıştır. Çok farklı zamanlarda ve mekânlarda her kesimden insan, ondan kendi payına düşeni almış ve almaya devam edecektir. Zira onun mesajı bütün zamanlara ve mekânlaradır. Kur'ân'ı okuyan herkes ondan bir şeyler öğrenir ve manevi bir haz duyar. Vâkıalar göstermektedir ki Kur'ân, hem yüksek tabaka ilim sahiplerine, hem orta seviyedekilere, hem de

496 Ankebût, 29/4

497 Nisâ, 4/18; A'râf, 7/153; Yûnus, 10/27; Nahl, 16/34; Kasas, 28/84; Fâtır, 35/10; Zümer, 39/48; Gâfir, 40/9 ayetleri gibi.

498 el-Bûtî Saîd Ramazan, Menhec Terbeviyy Ferîd fi'l-Kur'ân, s.27

499 Nisâ, 4/82

500 el-İsfehânî Ebû Nuaym Ahmed, Hilyetü'l-Evliya, c.I, s.65; ez-Zehbî Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, s.18

bütün halk tabakalarına te'sir eden bir kitaptır. Bu durum yalnızca, üzerinde ilâhîlik mührü bulunan Kur'ân'a ait temel bir espridir.

IV. LÂFİZ VE MANA DENGESİ

Kur'ân-ı Ker'im'in edebî üslûp özelliklerinden biri de maksût olan mânayı "muktezay-ı hâl"⁵⁰¹ en uygun ve yeterli lâfızla ifade edebilmek, diğer bir deyimle lâfız ve mana dengesini kurabilmektir. Bu durum belâğatta meânî ilminin konusunu teşkil eder.⁵⁰²

Lâfız bir bedense mânâ onun rûhudur. Bunların birbiri ile olan irtibatları, rûhun bedenle olan irtibatı gibidir. Onun zayıflamasıyla zayıflar, güçlenmesiyle güçlenir.⁵⁰³ Her ikisi arasında gerekli dengeyi kurabilmek, çoğu edebiyatçının zorlandığı bir husustur. Zira sözü kısa tutmak çoğu zaman anlaşılmazlığı, uzatmak da muhâtabın şevk ve dikkatini kırmayı netice verir. Bu durum hedefe varmayı geciktirir. Bu açıdan, söz sahibinin maksadını, "muktezay-ı hâl" e en uygun bir biçimde ifade etmesi gerekir. Ayrıca kullandığı kelimeleri özenle seçmesi ve dili, kuralları çerçevesinde en güzel bir şekilde kullanması bu dengenin kurulmasında önem arz eder.

İşte bu noktada Kur'an, kelime ve terkiplerinin, bütün yönleriyle maksût olan mananın yardımına koştuğu ve her halinde ilâhîlik mührü bulunan müciz bir kelâm olarak karşımıza çıkar. Kur'an'dan herhangi bir cümle ele alınıp üzerinde düşünüldüğünde, lafız manadan fazla olmamakla beraber mananın da, başka lâfızlara ihtiyaç duymaksızın, beşerin ihtiyacı olan açıklamayı son derece güzel bir şekilde ortaya koyduğu görülür.⁵⁰⁴ Çünkü Kur'an; "Ayetleri, hikmet sahibi ve her

⁵⁰¹ Bu terim "sözün makamı" olarak da isimlendirilir. Sözün, "durum neyi gerektiriyorsa ona uygun olmasıdır" şeklinde ifade edilebilir. Örneğin bir kimseyi övmek söz konusu olduğunda, sözün uzun tutulması gerekir. Muhatabın kültürlü ve zeki olması, ek açıklama ve yorumlara ihtiyaç duyulmaması nedeniyle sözün kısa tutulmasını gerektirir. Böyle bir ihtiyaca binâen sözü, birinci halde itnab, ikinci halde ise icaz sûretinde fasîh kelimelerle ifade etmek kelâmın belâğatıdır. (Cevâhiru'l-Belâğa, s.33)

⁵⁰² Kazvîni Muhammed b. Abdurrahman, Telhisu'l-Miftâh, s.618-619

⁵⁰³ Draz Muhammed Abdullah, en-Nebeu'l-Azîm, s.132

⁵⁰⁴ ez-Zerkânî Muhammed Abdulazîm, Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.254

şeyden haberdar olan Allah tarafından sağlamaştırılmış ve sonra da açıklanmış bir kitaptır.”⁵⁰⁵

Kur’andan başka bir kitapta böylesine mûciz ve bu ölçüde açık bir beyanı yan yana bulmak mümkün değildir. Birinin ağır bastığı yerde diğeri hafif kalır. Denilebilir ki, lâfız ve mana dengesinin en üst düzeyde korunduğu yegâne kaynak Kur’ân-ı Kerîm'dir. Her ne kadar bir yazar ya da konuşmacı sözlerinin bir kısmında bu noktayı yakalasa da sözün veya eserinin tamamında bu zirveye ulaşması mümkün değildir. Bu noktada İbn. Atıyye (Ö.564/1164) şöyle der : “Şayet bu durumu net bir şekilde görmek istersen şöyle bir kıyaslama yapabilirsin : Kur’an-ı Kerim’den herhangi bir cümleyi alıp kelimelerini say, bir de aynı kelime sayısındaki herhangi bir cümleyi başka bir eserden al ve yan yana getirip bu iki cümleyi karşılaştır. Hangisinin lâfızları daha çok anlam taşımakta ve hangisinin lâfızları mananın ihtiyacı kadar kullanılmış olduğunu görmeye çalış. O zaman göreceksin ki insana ait sözde değiştirilebilecek ya da atılabilecek kelimeler bulunmasına karşılık ilâhi sözde değiştirilebilecek veya atılabilecek bir tek kelime bile bulunmayacaktır. Şayet, yerine daha iyisini koymak üzere Kur’ân’dan bir lâfız çıkarsan ve bunun için de bütün Arap dilini tarasan, o lâfızdan daha iyisini bulman mümkün değildir.”⁵⁰⁶

Lâfız ve mana dengesinin unsurları

Lafız ve mana dengesinin unsurları olarak şu iki hususu görürüz:

1. Kullanılan kelimelerin umûmî manayı destekler mahiyette olması

Kur’ân-ı Kerîm’in kelimeleri, âyetin ifade ettiği umûmî manaya kendi özel yapılarıyla da destek olur. Kelimelerdeki bu özel yapı:

1.Gramer,

2.Ses düzeni,

3.Mahreç yönüyle olmak üzere üç ayrı şekilde kendini gösterir.

Konuyu örnekleriyle görelim:

Örnek: 1

وَلَكِنَّ مَسْتَهُمْ نَفْحَةً مِنْ عَذَابِ رَبِّكَ لِيَقُولَنَّ يَا وَيْلَنَا اِنَّا كُنَّا ظَالِمِينَ

⁵⁰⁵ Hûd, 11/1

⁵⁰⁶ ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’an, c.II, s.97

“Andolsun ki onlara Rabbinin azâbından ufak bir esinti dokunsa, hiç şüphesiz, “Vah bize! Hakikaten biz zâlim kimselermişiz derler.”⁵⁰⁷

Ayetin umûmi manası nasıl azlık ifade ediyorsa, ayette geçen kelimelerden her biri aynı şekilde azlığa delâlet etmekte, genel manaya payanda ve destek olmaktadır. Hatta harfler dahi bu manayı sesiyle, mahreciyle, edasıyla beslemekte ve te'yîd etmektedir. Ayetteki kelimeleri tek tek ele alıp incelediğimizde bu durum daha açık ve net bir şekilde ortaya çıkmaktadır:

ان edâtı "şek" ifade eder, şek ise azlığa delâlet eder. مس fiili “azıcık dokunmak, elinin ucuyla hafifçe değivermek” demektir. O da azlık ifade eder. نفحة kelimesi “esinti, kokucuk” manasına gelir ve azlığı ifade eder, masdar-ı merredir. Yani bir defa oluşu gösterir. Kelimedeki tenvin, tenkir tenvididir. O da azlık içindir. O derece az bir kokudur ki neredeyse fark edilmez. من harf-i ceri teb'îz içindir. Yani, bütünden bir bölüm, bir parça manasınadır ki yine azlığı ifade eder. عذاب kelimesine gelince عقاب ve نكال gibi kelimelere göre az bir cezâ demektir. Tercih edilen bu kelime, ceza anlamına gelen en yumuşak kelimedir. Bu yönüyle bu kelime de azlığı ifade eder. ربك lâfzı, “terbiye eden, yetiştiren, rahmetle imdada koşan” demektir. Bu kelime جبار . منتقم . مميّت gibi isimlere nazaran şefkati hissettirir. Bu ise azâba, ayrı bir hafiflik manası kazandırmaktadır.⁵⁰⁸ İşte cümledeki bütün bu küçük cüzler, esas maksadı, kendi lisanıyla takviye eder, ona payanda ve destek olur. Âyetin umumu, azlık ifade ederken ayetteki her kelime hatta her harf dahî aynı manayı kuvvetlendirir. Kuşkusuz insan sözünün, bu derece üstün bir beyan tarzını yakalaması mümkün değildir.

Örnek: 2

﴿ ذٰلِكَ الْكِتٰبُ لَا رَيْبَ فِيْهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِيْنَ ۝۱۰۱﴾

⁵⁰⁷ Enbiya, 21/46

⁵⁰⁸ B.S.Nursî, İşarâtu'l-İ'caz, s.56; Sözler, s.343

“Elif Lâm mîm. Kendisinde hiçbir şekilde şüphe olmayan bu kitap müttakiler için bir hidayet kaynağı ve yol göstericidir.”⁵⁰⁹

Ayette, asıl maksat Kur'an'ın yüceliğini göstermektir. Bu maksadı takviye eden, **الم - ذلك - الكتاب - لا ريب فيه** kayıtlarıdır ki her biri Kur'an'ın ifade ettiği pek ince nükteleri göstermektedir. Şöyle ki:

الم yemin olması cihetiyle⁵¹⁰ Kur'an'ın azametine, altında gizli işaretler cihetiyle de davanın ispatına işaret eder. Yani, bu harflerle kendisine yemin edilen Kur'an çok yücedir denilmektedir.

ذلك zat ile sıfatı gösteren bir işaret olması cihetiyle, hem Kur'an'ın yüceliğine hem de o yüceliği ispat eden kemal sıfatlarına işaret eder. Yine **ذلك** nin hissî işarete mahsus iken akli işarete kullanılması ta'zim ve ehemmiyeti ifade ettiği gibi, mâ'kul olan Kur'anı, mahsus (hissedilebilen) şeklinde göstermesi Kur'anı zihinlerin ve nazarların dikkatine arz etmekle gizlenmesi gerekli olan hîle, kusur ve zayıflık gibi çirkin şeylerden münezzehe olduğunu izhar ve itiraf etmektir. Aynı zamanda **ذلك** nin “lâm” harfi vasıtasıyla ifade ettiği uzaklık, Kur'an'ın kemalini gösteren mertebesinin ve kendisinin yüceliğine işarettir.

الكتاب daki harf-i tarif, tahsîs ifade ettiğinden Kur'an'ın azametine ve başka kitapların güzelliklerini de cem etmekle onların üstünde olduğuna işarettir. **كتاب** tabiri aynı zamanda okuma yazma bilmeyen ümmî bir zatın ilmî mahsûlü olmadığına işarettir.

لا ريب فيه deki zamir her iki ihtimaline (hükme veya kitaba) binaen Kur'an'ın kemalini ispat veya te'kîd eder. İstiğrak manasına gelen **لا** harfi, akla gelebilecek şek ve şüpheleri defedip Kur'an'ın o gibi lekelerden uzak ve münezzehe olduğunu ilân eder. Zarfiyeti ifade eden **في** tabiri Kur'an'ın sathına ve zahirine konan şek ve şüphe varsa, içerisindeki hakikatler ile

⁵⁰⁹ Bakara, 2/1-2

⁵¹⁰ Huruf-u Mukattaaların yemin olduğu görüşüne göre.

defedilebileceğine işarettir.⁵¹¹ Kısacası ayetin her bir cüz'ü Kur'an'ın yüceliğine şahitlik etmekte ve genel manayı desteklemektedir.

2. Kastedilen manaya destek olacak şekilde, gramer kurallarının dışına çıkma

Kur'an, manayı kuvvetlendirme amacına yönelik olarak zaman zaman gramer kurallarının dışına çıkar. Lâfızdaki bu değişikliklerle manayı takviye eder.

“Eğer mü'minlerden iki grup birbirleriyle vuruşurlarsa aralarını düzeltin.”⁵¹² ayetinde bu durum açıkça görülür.

Âyette geçen طَائِفَتَانِ kelimesi tesniye olmasına rağmen fiil اِقْتَتَلُوا şeklinde çoğul olarak gelmiş بَيْنَهُمَا ile de tekrar tesniye sîgasına dönülmüştür. Fiilin çoğul olarak gelmesi, savaş sırasında iki grubun birbirine girerek âdetâ bir bütün görüntüsü vermesindedir. Bu sırta binaen fiil çoğul gelmiştir. Sulh gerçekleştirilip gruplar ayrıldığında, iki ayrı tarafın tekrar oluşması nedeniyle de tekrar tesniyeye dönülmüştür.⁵¹³ Gramer yönüyle yapılan böyle bir değişiklikle de manaya destek olunmaktadır. Yine:

“Şehirdeki bazı kadınlar dediler ki..”⁵¹⁴ وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ ayetinde de benzer bir durum göze çarpar. Fâil müennes olduğu halde, kadınların birlikteliklerinden doğan kuvveti ifade amacına yönelik olarak fiil müzekker gelmiştir.⁵¹⁵ Bu şekilde bir değişiklikle manaya kuvvet kazandırıldığı görülmektedir.

Konumuza delil teşkil eden bir başka ayet de: قَالَتِ الْأَعْرَابُ آمَنَّا

⁵¹¹ B.S.Nursi, İshârâtü'l-İ'câz, s.56-57; ez-Zemahşeri, el-Keşşâf, c.I, s.78-80

⁵¹² Hucurât, 49/9

⁵¹³ Tabl Hasan, Üslûbu'l-İltifat fi'l-Belâğati'l-Kur'âniyye, s.127

⁵¹⁴ Yusuf, 12/30

⁵¹⁵ B.S.Nursi, Lem'alar, s. 157

"Bedeviler inandık dediler..."⁵¹⁶ ayetidir. Ayette zikri geçen bedevilerin içinde buldukları za'fiyete bir işaret olmak üzere fiil, *قَالَتْ* şeklinde müennes olarak gelmiştir.

İşte Kur'ân, lâfızda yaptığı bu tür değişikliklerle de manaya kuvvet kazandırma yönüne gitmiştir. Lâfız ve manadaki bu harikulâde denge yalnızca ona mahsustur. İnsan sözünün bu noktayı yakalaması mümkün değildir. Bu imkansızlığa güzel bir örnek teşkil etmesi açısından kadın şair Hansa'nın, meşhur Arap şairlerinden Hassan b. Sabit'e ait şu beyte getirmiş olduğu tenkidi burada dile getirmek ve Kur'ân'ın bu noktadaki mükemmeliyetini ortaya koymak yerinde olacaktır. Hansa, Hassan b. Sabit'in:

لنا الجففات الغر يلمعن بالضحي واسيفنا يقطن من نجدة دما

"Bizim kuşluk vakti parıldayan beyaz leğenlerimiz vardır. Kılıçlarımızdan da galibiyetten dolayı kan damlamaktadır." beytini tenkit ederken şunları söylüyor:

"Sen, cömertliğiniz ve kahramanlığınızla öğünmek istiyorsun ancak, sekiz yerde öğünmene gölge düşürmüşsün. Şöyle ki:

جففات on adetten az olan çokluğu ifade eder. Fazlalığı göstermen için الجفان demeliydin. الغر canlıların alnındaki beyazlığa denir. Daha kapsamlı olması için البيض demeliydin. لمعان azar azar, peşpeşe gelen parıltıları ifade eder, يشرقن "ışıldadı" deseydin daha kuvvetli olurdu. Zira "işrâk" (ışıldamak) daha devamlıdır. بالضحي "kuşluk vakti" yerine "ikinci vakti" deseydin daha güçlü bir övgü olurdu. Zira misafir sabahtan ziyade akşam üstü gelir. اسيفنا "Kılıçlar" kelimesi on adetten az olan çokluk için kullanılır. Oysa سيفونا deseydin daha doğru olurdu. Kanın damladığını يقطن ile ifade ettin. Bu, onların az öldürdüklerini gösterir يحرين demeliydin ki kanın boşanırcasına aktığını tasvîr edebilsin. Yine دما kelimesi yerine الدماء kelimesini

⁵¹⁶Hucurât, 49/14

kullanmalıydım ki çokluğu ifade edebilsin."⁵¹⁷

Görüldüğü gibi Arap Dili ve Belâğatına vâkîf meşhûr bir şâir dahi yalnızca bir beytinden dolayı bu kadar çok tenkit alıyor. Kur'ân-ı Kerîm'e gelince o, belâğatın zirvesini oluşturur. Bu noktada hiç bir beşer sözü ona yetişememiştir. Müseylemetü'l Kezzâb gibi bâzıları buna cür'et etmişlerse de sonuçta komik duruma düşmekten öteye geçememişlerdir.⁵¹⁸ Ona düşmanlık ve kin besleyenler Yüce Allah'ın meydan okumasına karşılık⁵¹⁹ onun benzerini meydana getirmek yerine, Kur'ân'a ve peygambere karşı mücadele yolunu tercih etmişlerdir. Bu da, bir beşer sözünün hiçbir zaman ona yetişemeyeceğinin en açık delilidir.

Kur'ân'daki lâfız ve mana dengesi konusunda son olarak diyebiliriz ki onun lâfızları her haliyle manayı desteklemekte, mana da ek bir lâfza ihtiyaç duymamaktadır. Lâfız ve mananın bu derece uyum içerisinde olduğu ikinci bir kitap gösterilemez. Bu dengeyi Kur'an'ın bütününde görmek mümkündür. Tek başına bu üslûp özelliği dahi onun ne derece mu'ciz bir kelâm olduğunu göstermeye yeter.

V. TEKRARLAR

Bir kelimenin, bir fikrin ya da bir davranışın yeniden söylenmesi, ifade edilmesi veya yapılmasına tekrar denir.⁵²⁰ Kur'ân-ı Kerîm'in üslûp özelliklerinden biri de tekrarlara yer vermiş olmasıdır.

Belâğat unsurları arasında en çok kullanılanı tekrarlardır. Fikirler tekrar edilebildiği gibi kelime ve cümleler de tekrar edilebilir. Fikirlerin yeterince tekrarlanması, zaman içinde o fikirlerin muhataplar tarafından benimsenmesini kolaylaştırır. Bir taşın belirli bir noktasına sürekli olarak damlayan su damlacıkları o taş üzerinde iz bırakır. Öyle olunca sürekli tekrar edilen fikirlerin de muhatap

⁵¹⁷ er-Râfî M.Sadık, İ'cazu'l-Kur'an, s.255; İbn. Kuteybe, eş-Şi'r ve'ş-Şuarâ', c.I, s.26

⁵¹⁸ er-Râfî M. Sâdık, Târîhu'l-Âdâbi'l-Arab, c.II, s.175

⁵¹⁹ Allah (c.c), inkâr edenlere, onun bir benzerini meydana getirmeleri konusunda meydan okurken ilk olarak; Kur'ân'ın bir mislini getirmelerini istemiştir. (İsrâ, 17/88) Bu konuda söz söyleyemediklerini görünce bu defa onun benzeri on süre meydana getirmelerini istemiştir. (Hüd, 11/13) Bu meydan okuma da cevapsız kalınca onun misli bir süre meydana getirmelerini istemiş (Bakara, 2/23-24) fakat bu meydan okuma karşısında da inkâr edenler yine âciz ve çaresiz kalmışlardır.

⁵²⁰ Foulquie, Pedagoji Sözlüğü, Tekrar md, s.494

üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Günümüzde tüketiciye yönelik olarak yapılan reklâmların sürekli tekrar prensibi ile başarıya ulaştığı da bir gerçektir. Muhatpların dikkatini celp etmek, onların hislerini canlı tutmak ve fikirleri vurgulamak amaçlarına yönelik olarak tekrarlara başvurulur.⁵²¹ Bu sayede mesajın muhatplara en etkin bir biçimde iletilmesi sağlanmış olur. Bir ifadenin ya da fikrin tekrarı, dikkati, daha önce belirtilmiş bir hususa çevirir, muhatplara düşünme ve konuyu hazmetme fırsatı verir. Zira kişinin dikkatini bir konu üzerinde yoğunlaştırma süresi sınırlıdır. İnsanın unutkan bir varlık olması da tekrarı gerektiren bir başka âmildir.

Araplar, hitaplarında müphem bir nokta kaldığında onu tahkik etmek ya da beddua kast olduğunda manayı kuvvetlendirmek için tekrara başvurlardı.⁵²² Kur'an da onların diliyle nâzil olduğundan hitap tarzının onların aralarında câri olan üslûplara göre olması tabiidir.

Kur'ân-ı Kerîm'deki tekrarları, onun belâğat ve i'cazının bir parçası olarak görürüz. Bu tekrarlar daha çok mekkî sûrelerde göze çarpar.⁵²³ O, tevhit, haşir, nübüvvet ve bazı peygamber kıssaları ile akîdevî mevzûlarda tekrara başvurmuş, bunun dışında kalan muâmelât ve ahkâma dâir hususlarda ise bu üslûbu tercih etmemiştir.

İnsan eğitiminin söz konusu olduğu bir yerde tekrar bir zarurettir. Kur'ân'ın asıl maksadının insana ilâhî bir terbiye vermek olduğu düşünüldüğünde tekrarın ne derece önem taşıdığı kendiliğinden ortaya çıkar. Ayrıca âhenkli bir tekrar muhatbın edebî zevkini de okşar.

Kur'ân'ın muhatpları her devirde ve her seviyeden, yapıları ve karakterleri çok farklı insanlardır. Bunlar içerisinde yüksek bir idrak ve anlayış kabiliyetine sahip bulunanlar olduğu gibi, bir konuyu defalarca tekrardan sonra anlayanlar da bulunacaktır. Onun amacı, okunup anlaşılma⁵²⁴ ve her seviyeden insana mesajını ulaştırmak olduğuna göre yer yer tekrarlara başvuracaktır.⁵²⁵ Ancak

⁵²¹ Abbas Fadl Hasan, "Kadıyyetu't-Tekrâr fi Kitâbi'llâh", s.14

⁵²² es-Suyûtî, el-İtkân fi-Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.224

⁵²³ Kutub Muhammed, Kur'an Araştırmaları, c.I, s.461 (Çev. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy)

⁵²⁴ Hadîd, 57/17

⁵²⁵ Zümer, 39/23

o. bu üslûp ile aynı hakîkati muhtelif makamlarda ve yeni elbiseler içerisinde bizlere sunar. Onda aynı amaç ve üslûp ile tekrarlanan bir yer bulmak mümkün değildir.⁵²⁶ Aynı ifade kalıbı ile vârit olan birden fazla âyet ve ibare ise pek azdır ve bunlar da bir maksada mebnîdir.⁵²⁷ Bu açıdan bakıldığında tekrar gibi görünen yerlerin klâsik manada bir tekrar olmadığı, tam aksine, bir şifrede tekrar edilen sayılar, buldukları yer ve konum itibariyle ne ifade ediyorsa, bunların da aynı mesabede olduğu anlaşılır. Bu nedenle ondaki tekrarlara, onun mesajındaki zenginlik ve çeşitlilik gözüyle bakmak daha doğru olacaktır.

A.Tekrarlardaki temel amaçlar

Kur'ân-ı Kerîm'in bir üslûp özelliği olarak başlıca şu amaçlar doğrultusunda tekrara başvurduğu görülür.⁵²⁸

1.Manayı pekiştirme

كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ "Hayır! Yakında bileceksiniz!"

Elbette yakında bileceksiniz."⁵²⁹

2.Tenbihte ısrar

وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ

⁵²⁶ Örneğin Hz. Âdem'in kıssası, Bakara, A'raf, Hicr, İsrâ, Kehf ve Tâ-hâ sûrelerinde tekrarlanır. Bu kıssa, Bakara sûresinde Allah'ın nimetlerini; A'raf sûresinde Allah'ın nimetlerine karşı insanların şükürlerinin azlığını; Hicr sûresinde Allah'ın insanı topraktan, cinleri ise ateşten yaratıp bu iki maddenin birbirinden üstün olmadığı ve iblisin kendisini Hz. Âdem'den daha üstün telâkki etmesinin de bir aldanma ve cehalet eseri sayılması lâzım geldiğini; İsrâ sûresinde insanların fitnelerini; Kehf sûresinde insanın düşmanı olan iblis ve onun cinsinden olanlarla dostluk kurmanın kötülüğünü; Tâhâ sûresinde ise insanın zaaf hallerini ve bundan dolayı her zaman Allah'ın yardımına muhtaç olduğunu belirtme amaçlarına yönelik olarak tekrar edildiği görülür.

⁵²⁷ "Ey Peygamber! Kâfir ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran". (Tevbe, 9/73) âyeti, aynı ibare ile Tahrîm sûresi 9. âyetinde tekrar edilir. Bu tekrardan maksat; konunun ehemmiyetini vurgulamaktır. Yine kâfirlerin inananlara karşı bir itham olarak ileri sürdükleri:

وَيَقُولُونَ مَتَى هَذَا الْوَعْدِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ "Eğer doğru söylüyorsanız bu va'd

ettiğiniz azap ne zamandır?" (Neml, 27/71) âyeti; Yâsin sûresi 48, Mülk Sûresi 25, ve Secde sûresi 28. âyetlerinde tekrar edilir. Bu tekrarlardan maksat inkâr edenlerin bu konuda ne derece ısrarcı olduklarını göstermektir.

⁵²⁸ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi-Ulûmi'l-Kur'ân, c.III, s.11-32

⁵²⁹ Tekâsür, 102/3-4

انَّمَا هَذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا مَتَاعٌ وَإِنَّ الْآخِرَةَ هِيَ دَارُ الْقَرَارِ

"İman eden kişi dedi ki: "Ey benim halkım! Gelin bana uyun ki size doğru yolu göstereyim. Ey benim halkım! Bu dünya hayatı geçici bir faydalanmadan ibarettir. Âhret ise, işte asıl yerleşecek yer orasıdır."⁵³⁰

3. Azamet ve korkutma için

الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ وَمَا أَذْرِيكَ مَا الْقَارِعَةُ "Kâria... nedir o kâria...

kârianın ne olduğunu bilir misin?"⁵³¹

4. Tehdît için

لَتَرَوُنَّ الْجَحِيمَ ثُمَّ لَتَرَوُنَّهَا عَيْنَ الْيَقِينِ "Siz cehennemi göreceksiniz.

Evet, onu mutlaka gözlerinizle göreceksiniz."⁵³²

5. Hayrette bırakmak için

فَقَتِلَ كَيْفَ قَدَرَ ثُمَّ قُتِلَ كَيْفَ قَدَرَ "Kahrolası nasıl da ölçtü biçti!

Hay kahrolası nasıl da ölçtü biçti!"⁵³³

6. Sözün uzamasından dolayı, konunun baş tarafının unutulma ihtimalini ortadan kaldırmak için

إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ

"Ben (rüyamda) on bir yıldızı güneşi ve ayı gördüm; onları bana secde ederken gördüm."⁵³⁴

7. Teşvîk için

Muhatapı güzel şeylere teşvîk amacıyla bu mefhumları ifade eden lâfızlar tekrarlanır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ مِنْ أَزْوَاجِكُمْ وَأَوْلَادِكُمْ عَدُوًّا لَكُمْ فَاحْذَرُوهُمْ وَإِنْ تَعَفَّوْا وَتَصَفَّحُوا وَتَغْفِرُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ

"Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan size düşman olanlar

⁵³⁰ Mü'min, 40/38-39

⁵³¹ Kâria, 101/1-3

⁵³² Tekâsür, 102/6-7

⁵³³ Müddessir, 74/19-20

⁵³⁴ Yusuf, 12/4

vardır. Onlardan sakının. Şayet affeder, suçlarını örter ve bağışlarsanız (bilin ki) Allah Gafûr'dur, Rahîm'dir."⁵³⁵ âyetinde geçen تصفحوا ve تعفوا kelimeleri bağışlamak anlamına gelen تغفروا kelimesi ile eş anlamlıdır. Affi teşvîk için böyle bir tekrara yer verilmiştir.

8.İrşat ve nasîhatta etkili bir yöntem teşkil etmesi dolayısıyla

Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça yer verilen kıssa ve mesellerin değişik makamlarda tekrarı bu amaca yöneliktir.

B. Kur'ân-ı Kerîm'de tekrar şekilleri

Kur'ân-ı Kerîm'deki tekrarlar incelendiğinde bunların mahiyetinin üç ayrı şekil arz ettiği görülür:

1. Merkezî bir fikrin tekrarı

Kur'an, kıyamet, haşr, mükâfat ve ceza gibi âhîret hayatına müteallık meselelerle, ulûhiyet ve nübüvvet gibi inanç esaslarını, tekrar tekrar ele alarak zihinlere yerleştirir. O, bu tekrarlara değişik makamlarda değişik üslûp ve şekillerde ve bir çeşitlilik içerisinde yer verir.⁵³⁶ Dile getirdiği bütün mevzûlar bu merkezî fikirler etrafında cereyan eder. Dolayısıyla bu fikirlerin de değişik makam ve şekillerde tekrar tekrar ele alınmış olduğu görülür. Kur'ân'ın neresine bakılırsa bakılsın, ele alınan mevzû ne olursa olsun temelde, bu merkezî fikirlerin işlendiği göze çarpar. Eğer Kur'ân-ı Kerîm'de peygamberlerin tevhît mücadelesine sık sık yer veriliyor, bu uğurda başlarına gelenler birer kıssa halinde bizlere sunuluyor ve bütün bu kıssalardan tevhide bir yol bulunuyorsa, bu durum merkezî bir fikrin (Tevhit inancı) değişik üslûp ve makamlarda tekrar tekrar ele alınışından başka bir şey değildir. Nübüvvet ve haşir noktasında da aynı durumun söz konusu olduğu görülür.

Örneğin Hûd sûresinde peygamberlerin, kendi kavimlerini, tevhide ve bir olan Allah'a ibadete davetleri, bizzat onların dilinden انبى لكم نذير *İnbi l-kum nâzîr* "...Ben sizin için apaçık bir uyarıcıyım. Allah'tan başkasına tapmayın..."⁵³⁷ şeklinde dört defa tekrar edilmektedir.

⁵³⁵ Teğâbun, 64/14

⁵³⁶ es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.911

⁵³⁷ Hûd, 11/2, 12, 25, 26

Diğer taraftan, Hûd, Sâlih ve Şuayb (A.S) in, kavimlerini Hak'ka davet ederken kullandığı ifadeler aynı sûrede üç defa tekrarlanmaktadır.⁵³⁸

Aynı şekilde, "يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ" *"Ey kavimim! Allah'a kulluk edin, O'ndan başka bir tanrınız yoktur."* ifadesinin Mu'minûn sûresinin 23 ve 32. âyetlerinde de tekrar edildiği görülür. Yine Neml sûresinde beş defa tekrar edilen, "ثَالِقٌ مَعَ اللَّهِ" *"Allah ile beraber başka bir tanrı mı var?"*⁵³⁹ ibaresine de tevhidin gerçek manada kalplere yerleşebilmesi amacıyla yönelik olarak tekrar tekrar yer verildiği göze çarpar.

2. Aynı âyetin tekrarı

Kur'ân-ı Kerîm'de yukarıda belirttiğimiz değişik amaçlara bağlı olarak bir ayete tekrar tekrar yer verildiği görülür. Şimdi tekrar edilen bu ayetler üzerinde duralım:

1. Rahmân sûresinde geçen:

"فَبِأَيِّ آيَاتِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ" *"Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz"* ayeti aynı sûrede 31 defa tekrar edilmiştir. Bu yönüyle Kur'ân'da en çok tekrar edilen âyettir. Sûrede ilâhî kudret dile getirilirken dünya nimetleri yanında cennet nimetlerinden de söz edilir. İnsan, küfrân-ı nimet olmaktan sakındırılır. Manayı pekiştirme, ruhları uyanık ve diri tutma amacıyla bağlı olarak ayete tekrar tekrar yer verilir.⁵⁴⁰

2. Şuarâ sûresinde geçen:

"إِنِّي لَكُمْ رَسُولٌ أَمِينٌ ﴿١﴾ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا" *"Ben sizin için güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin"* âyetleri aynı sûrede beş defa tekrar edilmiştir.⁵⁴¹ Bu âyetlerin tekrarı, peygamberlerin

⁵³⁸ Hûd, 11/50, 61, 84

⁵³⁹ Neml, 27/60-65

⁵⁴⁰ Yazır M.Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, c.V, s.1393-1394

⁵⁴¹ Şuarâ, 26/107-108, 125-126, 143-144, 162-163, 178-179

risâletini tasdîke yönelik olmakla birlikte hepsinin getirmiş olduğu mesajın aynı kaynaklı ve aynı temel prensipleri içerdiğini göstermesi açısından önem arz etmektedir.⁵⁴²

3.Yine Şuarâ sûresinde geçen:

وَإِنَّ رَبَّكَ لَهوَ الْعَزِيزُ الرَّحِيمُ "Rabbin gerçekten mutlak Azîz, mutlak Rahîmdir." âyeti sekiz defa tekrâr edilmiştir.⁵⁴³ Sûre, islâmî tebliğin ilk yıllarında Mekke'de nâzil olmuştur. Bilindiği gibi bu dönem, inananların pek çok sıkıntılara göğüs gerdikleri, dolayısıyla tesellîye her zamankinden daha çok muhtaç oldukları bir dönemdi. İşte tekrar tekrar dile getirilen bu ayetle Resûlullah ve ashâbı teselli edilmekte, yine aynı durumlarla yüz yüze kalabilecek tüm inananlar da bu tesellî'den nasîbini almaktadır.⁵⁴⁴

4. Mürselât sûresinde on defa, Tûr sûresinde ise bir defa tekrâr edilen: وَيَلَّ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ "O gün (Hakki) yalan sayanların vay haline"⁵⁴⁵ âyeti, münkirleri tehdît amacına yönelik olarak gelmekte ve her tekrarında yeni bazı mülâhazaları da beraberinde getirmektedir.⁵⁴⁶ Sure, Allah'ın nimetleri ile birlikte azabını konu edinmektedir. Bahsedilen her cezadan sonra tekrar edilen bu âyet, muhatapları aynı âkıbete uğramaktan sakındırmaktadır.⁵⁴⁷

5.Sâffât sûresinde geçen:

إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ "İşte biz güzel davrananları böyle mükâfatlandırırız" âyeti beş defa tekrâr edilmiştir.⁵⁴⁸ Âyet, önceki âyetlerin manasını tamamlar mahiyettedir. Bu nedenle tekrarına ihtiyaç duyulmakta, ve ifadelerin akışı içerisinde âdetâ kendiliğinden yansımaktadır.

6.Kamer sûresinde geçen

⁵⁴² ez-Zuhaylî Vehbe, et-Tefsîru'l-Munîr, c.XIX-XX, s.185; Kutub Seyyid, fi Zilâlî'l-Kur'ân, c.XI s.72 (Çev. İ.Hakkı Şengüler- M.Emin Saraç-Bekir Karlığa)

⁵⁴³ Şuarâ. 26/9, 68, 104, 122, 140, 159, 175, 191

⁵⁴⁴ Kutub Seyyid, a.g.e., c.XI, s.16

⁵⁴⁵ Mürselât, 77/15, 19, 24, 28, 34, 37, 40, 45, 47, 49

⁵⁴⁶ ez-Zuhaylî Vehbe, et-Tefsîru'l-Munîr, c.XXIX-XXX, s.328

⁵⁴⁷ Yazır M.Hamdi, Hak Dini Kur'ân Dili, c.VIII, s.480

⁵⁴⁸ Sâffât, 37/80, 105, 110, 121, 131

فَكَيْفَ كَانَ عَذَابِي وَنُذْرٍ "Benim azabım ve uyarılarım nasılmış?"
âyeti dört defa tekrar edilmiştir.⁵⁴⁹ Yine aynı sûrede geçen:

وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَكِّرٍ "Andolsun biz Kur'ân'ı öğüt
alınsın diye kolaylaştırdık. (Ondan) öğüt alan yok mu?" âyetinin de dört
defa tekrâr edildiği görülür.⁵⁵⁰

3. Anahtar bir kelimenin tekrarı

Kur'ân-ı Kerim'de bazen anahtar bir kelimenin tekrar edildiği
görülmür.⁵⁵¹ Bunlar daha çok "Ey iman edenler!"⁵⁵², "Ey inkâr edenler!"⁵⁵³,
"Oğulcuğum!"⁵⁵⁴, "Babacığım!" gibi hitap söz konusu olan yerlerde göze
çarpar. Hz. İbrahim'in, babasını iknâ etmeye çalışırken ona olan sevgisinin
bir tezâhürü olarak tekrar tekrar ağzından dökülen يا اَبْتِ "babacığım"
ifadesi konumuza güzel bir örnek teşkil etmektedir:

وَأذْكَرُ فِي الْكِتَابِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّهُ كَانَ صَدِيقًا نَبِيًّا ﴿١١١﴾ إِذْ قَالَ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ
لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا ﴿١١٢﴾ يَا أَبَتِ إِنَّي قَدْ
جَاءَنِي مِنَ الْعِلْمِ مَا لَمْ يَأْتِكَ فَاتَّبِعْنِي أَهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا ﴿١١٣﴾ يَا أَبَتِ لَا
تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا ﴿١١٤﴾ يَا أَبَتِ إِنَّي أَخَافُ
أَنْ يَمَسَّكَ عَذَابٌ مِنَ الرَّحْمَنِ فَتَكُونَ لِلشَّيْطَانِ وَلِيًّا

"Kitap'ta İbrâhim'i (de) an. Zira o, sıdkı bütüm bir peygamberdi. Bir
zaman o babasına dedi ki: **Babacığım!** Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir
fayda sağlamayan bir şeye niçin tapıyorsun? **Babacığım!** Hakikaten sana
gelmeyen bir ilim bana geldi. Öyle ise bana uy ki seni düz yola çıkarayım.
Babacığım! Şeytana kulluk etme! Çünkü şeytan, çok merhametli olan Allah'a
âsi oldu. **Babacığım!** Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını

⁵⁴⁹ Kamer, 54/16, 18, 21, 30

⁵⁵⁰ Kamer, 54/17, 22, 32, 40

⁵⁵¹ Çelik Muhammed, Kur'ân'ın İkna Husûsiyeti, s.253

⁵⁵² Bakara, 2/183

⁵⁵³ Tahrîm, 66/7

⁵⁵⁴ Lokman, 31/16-17

olmandan korkuyorum."⁵⁵⁵

Konumuzla ilgili son olarak şunları söyleyebiliriz: Tekrarlar, Kur'ân-ı Kerim'de onun edebî üslûbunun bir yönü olarak karşımıza çıkar. Değişik maksatlarla tekrara başvurulur ve bu tekrarlar daha çok Mekkî sûrelerde görülür. Tekrar edilen bir şey zamanla muhataba bıkkınlık ve usanç vermesine rağmen Kur'ân, ana gayesi olan temel fikirleri öyle değişik şekillerde ve tekrar tekrar ele alıp işler ki, değil okuyanın sıkılması, bilâkis onu okudukça okuyası gelir. Asırlar boyu en çok okunan kitap olma özelliği de bunun en açık delilidir.

VI. KONULARINDAKİ GİRİFTLİK

Kur'ân'ın hitâbı, bütün zamanlara, mekânlara ve her seviyeden tüm insanlardır. Belli bir zaman dilimini kapsamadığı gibi belli bir zümreye hitap da söz konusu değildir. O, kendine has bir üslûp çerçevesinde mesajını tüm insanlığa sunar. Konularını girift bir tarzda ele alıp işler ve buna bağlı olarak da üslubu sürekli bir değişiklik arz eder.⁵⁵⁶

Kur'ân, insanlığın dün, bugün veya ileri bir zamanda benimsediği ya da benimseyeceği telîf ve tanzîm usullerinin tamamen dışında, kendine özgü bir telîf ve tanzîm şekli ile karşımıza çıkar. Bu da Kur'ân'a mahsus bir husûsiyettir.⁵⁵⁷ Onda klâsik manada (mevzûya giriş, gelişme ve sonuç gibi) sistematik bir telîf ve tanzîm aramak yanlış olur. Zira edebiyat sahasında, bir dönem ideal kabûl edilen bir telîf ve tanzîm şekli, bir başka zaman diliminde yerini daha değişik bir tarza bırakabilmektedir. Oysa Kur'ân, bütün zamanlara ve mekânlara hitap etmesi dolayısıyla böyle bir telîf şeklinden uzak ve tamamen kendine özgü bir yapıya sahiptir.

Kur'ân-ı Kerim'de ayet ve sûrelerin tevkîfi olduğu, yani buldukları yerlerin bizzat Allah tarafından belirlendiği ve Hz. Peygamber vasıtasıyla da hayata geçirildiği

⁵⁵⁵ Meryem, 19/41-45

⁵⁵⁶ el-Bûtî, Saîd Ramazan, min-Ravâii'l-Kur'ân, s.111

⁵⁵⁷ ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm, Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.248

bilinmektedir Zerkeşi bu hususu şöyle belirtir: "Her sûredeki ayetler ve bu sûre başlarındaki besmelenin tertibine gelince, bunlar hakkında hiçbir ihtilâf ve şüphe vâki olmamıştır. Çünkü tevkîfidir, vahye müstenittir. Bunun aksini iddia etmek ve savunmak mümkün değildir."⁵⁵⁸

Öncelikle, Kur'an'ın böyle bir telîf ve tanzîm şekline sâhip olmasının nedeni bizzat Allah (c.c.) ın iradesinin bu şekilde tecellî etmiş olmasıdır.⁵⁵⁹ Vahiy meleği Cebrail (a.s), getirdiği herhangi bir ayetin Kur'ân-ı Kerîm'in neresine ait olduğunu Hz. Muhammed'e (s.a.v) bildiriyor, Hz. Peygamber de müteâkîben ashabına okuyor, kaydedileceği sûreyi ve bu sûre içindeki yerini tayin ederek vahiy kâtiplerine yazdırıyordu. Ayrıca Hz. Peygamber her yıl ramazan ayında Cebrâil ile mukabele okuyordu. Mevcut tertîp üzere yapılan bu mukabele Hz. Peygamberin vefat senesinde iki kez gerçekleşmişti. Dolayısıyla onun tertîp ve tanzîmi, doğrudan doğruya Allah'a ait olup beşerî telîf ve tanzîmlerin çok ötesindedir.

Yaratmış olduğu her şeyde bir çeşitlilik ve giriftlik murat eden Allah, kelâmı olan Kur'ân-ı Kerîm'e de aynı mührü vurmuştur. Mevzûların girift bir tarzda ele alınışı, biteviyelik ve tekdüzelikten uzak oluşu ve buna bağlı olarak da üslûbundaki sürekli değişim, Allah'ın yaratma ve eser meydana getirmedeki üslûbunun Kur'ân'a da yansıdığı, dolayısıyla onun da aynı yaratıcının eseri olduğunun bir delili durumundadır.

Konularındaki girift yapının amaçları

Kur'ân-ı Kerîm'in konularını girift bir şekilde ele almasındaki amaçları iki şekilde açıklamak mümkündür:

1. Merkezî gayenin gerçekleştirilmesi

Her cüz, bütünün bir parçasıdır. Bu bütün, bir sistem olması halinde parçalardan her biri değişik yapı özelliklerine sahip olacak ve bunlar ayrı ayrı fonksiyonlar icrâ edecektir. Arzulanan hedefe ise bu şekilde ulaşılabacaktır. Örneğin: bir araba, her biri değişik özelliklere sâhip ve ayrı ayrı fonksiyonlar icra eden, çok çeşitli parçalardan müteşekkildir. Her bir parçanın, görevini tam olarak îfa etmesiyle

⁵⁵⁸ ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.256

⁵⁵⁹ Cerrahoğlu İsmail, Tefsir Usûlü, s.58

arzu edilen hareket elde edilir. Bütün bu parçaların tek bir amacı vardır ki o da arabanın hareketini sağlamaktır. Parçalar, tek başlarına hiçbir anlam ifade etmezler.

Kur'ân'ın ihtiva ettiği çeşitli mevzûlar ve cüz'î manalar da tek bir küllî mananın etrafında cereyan eder. O da: *insanları, kendi fikir ve iradeleriyle Allah'a kulluğa çağırma*.⁵⁶⁰ O, bütün kâinatın merkezini teşkîl eden bu genel manayı, teşrî, kıssa, tarih, cedel, tasvîr, va'd ve vaîd gibi çok değişik mevzûların hepsine bir ruh kılmıştır. Nasıl ki, insana hayat verme noktasında göz, kulak, beyin, kalp vs. bütün organlar el ele verip birlikte hareket ediyorsa Kur'ân-ı Kerim'in de her bir mevzûsu böyle küllî bir manayı gerçekleştirme gayesi etrafında akıp gider. Eğer Kur'ân, konuları ele alışında beşerî te'lif usullerine göre hareket etmiş olsa, örneğin akâid esaslarını bir bölümde, cennet ve cehennem hallerini bir bölümde, teşrîî hükümleri bir bölümde, tarih ve kıssaları bir bölümde vs. toplasaydı merkezî gayeyi gerçekleştiremeyecek, bu bölümlerin herbiri ruhsuz kalacak ve arzu edilen küllî mana gerçekleşmeyecekti. Okuyucu, aradığını bir yerde görecekti, diğer bölümlere geçince unutacaktı. Oysa Kur'ân, işlediği hangi konu olursa olsun okuyucunun ona dalıp merkezî gayeyi unutmamasına fırsat vermez. Merkezî gayeyi onun içerisine ustaca yerleştirir ve asıldan hiçbir zaman uzaklaşmaz.

Burada Bakara Sûresi'nden bir bölüm⁵⁶¹ alarak, Kur'ân'ın, konuları itibariyle nasıl bir girift yapıya sahip olduğu ve bunların merkezî gayeye nasıl hizmet ettiği üzerinde duralım:

Yirmi âyetlik bu bölümde sırasıyla: *tasvîr, mev'ize, teşri'* (hüküm koyma), *vaîd-i ilâhî* (ilâhî korkutma), *zühd* ve *ahlâk*, ile *teşri'* ve *ibadet* gibi konulara yer verilmektedir.

İlk olarak Allah (c.c.) kâinatta cereyan eden pek çok hikmetli hâdiseyi gözler önüne serer ve bunlardan ibret alınmasını ister. "*Bir tek olan Allah'a kul olma*" merkezî gayesi etrafında insanları tefekküre sevk eder. Bu bölümde *tasvîr* tarzında bir anlatıma yer verir.⁵⁶² Ayrıca, ele alınan konu itibariyle, âlî bir üslûp göze çarpar.

⁵⁶⁰ Yıldırım Suat, Kur'ân-ı Kerim ve Kur'ân İlimlerine Giriş, s.147

⁵⁶¹ Bakara, 2/164-184

⁵⁶² Kutub Seyyid, fi-Zılâli'l-Kur'ân, c.I, s.315

"Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün birbiri peşinden gelmesinde, insanlara fayda veren şeylerle yüklü olarak denizde yüziip giden gemilerde, Allah'ın gökten indirip de ölü haldeki toprağı canlandırdığı suda, yeryüzünde çeşit canlıyı yaymasında, rüzgârları ve yer ile gök arasında emre hazır bekleyen bulutları yönlendirmesinde düşünen bir toplum için (Allah'ın varlığını ve birliğini ispatlayan) birçok deliller vardır."

Buradan sonra bir *mev'ızaya* yer verilir. Aynı merkezî gaye burada da açıkça görülür. Zâlimleri, bilgisizce rehber edinen kimselerin nasıl bir gaflet içinde buldukları, âhiretteki pişmanlıklarının onlara fayda vermeyeceği dile getirilerek insanlar uyarılır.

"İnsanlardan bazıları Allah'tan başkasını Allah'a denk tanrılar edinir de onları Allah'ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah'a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. Keşke zâlimler azabı gördükleri zaman, (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah'a ait olduğunu ve Allah'ın azabının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi."

İşte o zaman (görecekler ki) kendilerine uyulup arkalarından gidilenler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve (o anda her iki taraf da) azabı görmüş, nihayet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.

(Kötülere) uyanlar şöyle derler: Ah, Keşke bir daha dünyaya geri gitmemiz mümkün olsaydı da, şimdi onların bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzaklaşsaydık! Böylece Allah onlara, işlerini, pişmanlık ve üzüntü kaynağı olarak gösterir ve onlar artık ateşten çıkamazlar.

Ey insanlar! Yeryüzünde bulunanların helâl ve temiz olanlarından yiyin, şeytanın peşine düşmeyin; zira şeytan sizin açık bir düşmanınızdır. O size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.

Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun denildiği zaman onlar, "Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız" dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseleler?

(Hidayet çağrısına kulak vermeyen) kâfirlerin durumu, sadece çobanın bağırıp çağırmasını işiten hayvanların durumuna benzer. Çünkü onlar sağır, dilsizler ve körlerdir. Bu sebeple düşünmezler."

Daha sonra Allah (c.c.) hitâbını mü'minlere yöneltir. Bir hüküm koyma (teşri') hazırlığı içerisinde "Ey iman edenler!" hitabı ile konuyu değiştirir ve inananların kalplerini ilgili mesajı almaya hazır hâle getirir. Bu hazırlık safhasından sonra asıl hüküm dile getirilir ve konu, bu hükmü tamamlayan bir fezleke (hâtıme, özet) ile sona erdirir.

"Ey iman edenler! Size verdiğimiz rızıkların temiz olanlarından yiyin, eğer siz yalnız Allah'a kulluk ediyorsanız O'na şükredin.

Allah size ancak ölüyü (leşi), kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası adına kesileni haram kıldı. Her kim bunlardan yemeye mecbur kalırsa, başkasının hakkına saldırmadan ve haddi aşmadan bir miktar yemesinde günah yoktur. Şüphe yok ki Allah çokça bağışlayan çokça esirgeyendir."

Buradan itibaren de "*va'id-i ilâhî*" (ilâhî tehdît) devreye girer. Allah, insanları iyiliğe sevk etmek, kötülükten sakındırmak için, inkâr edenlerin ileride başlarına gelecek olayları haber vererek insanları böyle bir âkıbetten sakındırır:

"Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (âhir zaman peygamberinin vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır.

Onlar doğru yol karşılığında sapıklığı, mağfirete bedel olarak da azabı satın almış kimselerdir. Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdırlar!

O azabın sebebi, Allah'ın, kitabı hak olarak indirmiş olmasıdır. (Buna rağmen farklı yorum yapıp) kitapta ayrılığa düşenler, elbette derin bir anlaşmazlığın içine düşmüşlerdir."

Âyetlerin devamında *zühd* ve *takvaya* dâir bazı hususlar dile getirilerek insanlara ilâhî ahlâk dersi verilir:

"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, Âhiret gününe, meleklere, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlara, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Anlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş

zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır!"

Yine, "Ey iman edenler!" ilâhî fermanı ile mü'minler uyarılır ve kalpler, Rabbinden gelecek her türlü emre karşı "Emret Allah'ım" demeye hazır hâle getirilir. Arkasından **ilâhî hükümler** vaz' edilir:

"Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.

Ey akıl sahipleri! Kısasda sizin için hayat vardır. Umulur ki suç işlemekten sakınırsınız.

Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir hayır bırakacaksa anaya, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur. Her kim bunu işittikten ve kabullendikten sonra vasiyeti değiştirirse, günahı onu değiştirenleredir. Şüphesiz Allah (her şeyi) işitir ve (her şeyi) bilir.

Her kim, vasiyet edenin haksızlığa yahut günaha meyletmesinden endişe eder de (alâkahıların) aralarını bulursa kendisine günah yoktur. Şüphesiz Allah çok bağışlayan hem de esirgeyendir."

Son olarak da insanlar, **Allah'a kulluğa dâvet** edilir ve bu kulluğun yapılış şekillerinden biri olan oruca ilişkin bâzı hükümler konulur:

"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korumursunuz.

Sayıli günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere, bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir. Eğer bilerseniz (güçlüğüne rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır."

İşte Kur'ân böyle bir giriftlik içerisinde mevzûlarını ele alır. Ele alınan bütün bu mevzûlarda, direk ya da dolaylı olarak insanları, kendi iradeleri ile "gerçek ma'bûd olan Allah'a kulluğa davet" gayesi rahatlıkla görülebilir.

Öte yandan Kur'ân-ı Kerîm'in âyet ve sûreleri birbirlerinden bağımsız olmayıp, siyak ve sibak yönüyle birbirleri ile münasebet hâlinindedir. Bu, hem buldukları yer hem de ifade ettikleri mana yönüyledir. Öyle ki; bir zincirin halkaları, buldukları yer itibarıyla ne ifade ediyorsa Kur'ân âyetleri de aynı mesabede, birbirleri ile münasebet halinde ve birbirleriyle kenetlenmiş durumdadır. Peş peşe gelen mevzûlar her ne kadar birbirinden ayrı ve bağımsız gibi görünse de her biri öncesi ve sonrası ile münasebet hâlinindedir. Bu husus Kur'ân ilimleri sahasında "Münasebet İlmi" olarak nitelendirilir.⁵⁶³

2. Muhatabın dikkatini canlı tutma

Ele alınan bir konuyu aynı üslûpla ve bir süreklilik içerisinde sunmak okuyucu ve dinleyici durumundaki dikkatini dağıtır. Yazar, eğer muhatap kitlenin dikkatini canlı tutmak istiyorsa monotonluktan kaçınmalı ve yazısını bu doğrultuda kaleme almalıdır.

Kur'ân, sürekli yenilenen, değişim arz eden konuları ve buna bağlı olarak sürekli değişen üslûbu ile muhatabın dikkatini canlı tutmasını bilmiş, onları sıkmadan, yormadan sürekli olarak okunmasını sağlamıştır. Onun konularını girift bir şekilde ele almasının bir amacı da budur.

Son olarak diyebiliriz ki: Kur'ân, beşerî te'lîf ve tanzîm usullerinden çok farklı, mevzûlarının giriftliği ve tamamen kendine özgü tertîp, tanzîm, ve te'lîf şekli ile insanlığa hitap etmiş ve aradan geçen bunca asırlara rağmen ilk günkü tazeliğini korumuştur.

VII. ANLATIM YOLLARINDAKİ ZENGİNLİK VE

ÇEŞİTLİLİK

Bir dilin kendi zevk ve kurallarına uygun bir şekilde yazılıp söylenmesine

⁵⁶³ ez-Zerkeşi, el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân c.I, s.35

anlatım (ifade) adı verilir.⁵⁶⁴ Hem şiirde hem de nesirde anlatım güzelliği ve doğruluğu göz önünde bulundurulur. Bu da **anlatım yolları** ya da **ifade şekilleri** adını verdiğimiz değişik şekillerde gerçekleştirilir.

Anlatım yolları denildiğinde; **tasvîr, kıssa, temsîl, muhavere** (diyalog) ve **hitap** olarak bildiğimiz değişik ifade şekilleri akla gelir. Yazar, aynı eserin hatta aynı yazının örgüsü içinde bunların hepsini kullanabileceği gibi konuya ve makama göre bunlar arasından yapacağı en uygun tercihleri kullanmak suretiyle de maksadını ifade edebilir.⁵⁶⁵ Tasvirden kıssaya, kıssadan hitaba geçmek, tekrar tasvîre dönmek vb. bütün anlatım yollarını değişik şekillerde kullanabilir. Bu noktada yapılan tercihler de üslûbu belirler.

Kur'ân-ı Kerîm'in bütün bu anlatım yollarını en güzel bir biçimde ve yerli yerinde kullandığı görülür. Şimdi bunlar üzerinde duralım:

A. TASVİR

Tasvîr lugatta; " zihinde canlandırma, resim yapma, yazıyla tarif etme, tavsîf etme" gibi anlamlara gelir.⁵⁶⁶

Istilahta ise; "iç ve dış âlemdeki her türlü nesnenin yazı, çizgi, ses, madde ya da söz vasıtasıyla tanıtılması (resmedilmesi)" demektir.⁵⁶⁷ Merhum Seyyid Kutub (1906-1966) tasvîri, Kur'ân üslûbunun üstün ifade vasıtası olarak görür:

"Tasvîr, Kur'ân üslûbunun en önemli anlatım yollarından biridir. Kur'ân, müşahade edilen bir olayı, görülen bir manzarayı, zihinsel bir manayı, psikolojik bir durumu olduğu kadar, insan tiplerini de somut bir biçimde canlandıran tablolarla ifade eder. Çizdiği bu tablolara canlı bir hayat ya da taze bir hareketlilik kazandırır. Böylece zihinsel manalar şekillere veya hareketlere dönüşür. Psikolojik durumlar tablolarla veya sahnelerle, insan tipleri canlı somut bir şekle veya insan tabiatında gözle görülen bir cisme dönüşür. Olayları,

⁵⁶⁴ Kabaklı Ahmet, Türk Edebiyatı, c.I, s.117

⁵⁶⁵ a.g.e., s.117

⁵⁶⁶ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.VI, s.143

⁵⁶⁷ Kutub Seyyid, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, s.30-31

sahneleri kıssaları ve manzaraları örnek verirken, onları, meydana gelen canlı ve somut olgular halinde sunar, onlara hayat verir hareketlilik kazandırır. Bu sunuşta, araya bir de konuşmalar ilâve edince sahnelerin zihinde canlandırılma unsurları tamamlanmış olur. Böylece Kur'ân anlatıma başlar başlamaz dinleyicilere yepyeni bir bakış açısı kazandırır ve onları olayın ilk meydana geldiği veya meydana geleceği sahneye çeker. Orada manzaralar birbirini izler, hareketler tazelenir. Dinleyici, bunun okunan bir söz ve meselenin kavranmasını kolaylaştıran bir örnek olduğunu unutmaz, kendisini, sahneye gelip giden şahıslar arasında bulur. Olayların getirdiği durumlardan etkilenen insanların jest ve mimikleri, ruhlarındaki hisleri açığa vurur. Artık o kıssalar, hayatın hikâyesi değil ta kendisi olur."⁵⁶⁸

Tasvîr konuları

Kur'ân-ı Kerîm'in hemen her konuda tasvîr yoluyla anlatımı tercih ettiği görülür. Şimdi Kur'ân'ın, bir üslûp özelliği olarak tasvîrî anlatıma başvurduğu konuları örnekleriyle görelim:

1. Zihnî manaların hissî bir şekle dönüştürülmesi

Kur'ân, zihnî manaları yaptığı tasvirlerle adeta bir tablo gibi gözler önüne serer:

*"El açıp yalvarmaya lâyık olan ancak O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri onların isteklerini hiçbir şekilde karşılamazlar. Onlar ancak ağzına gelsin diye suya doğru iki avucumu açan kimse gibidir. Halbuki (suyu ağzına götürmedikçe) su onun ağzına girecek değildir. Kâfirlerin duası kuşkusuz hedefini şaşırıştır."*⁵⁶⁹

Âyet, his ve vicdana ısrarla hitap eden bir tablo çizmektedir. Ellerini suya uzatmış ayakta duran bir kimse. Su da kendisine yakın. Suyun ağzına ulaşmasını istiyor fakat olmuyor. İşte Kur'an böyle bir tasvirle zihnî bir manayı âdeta tablolaştırıyor. Bu kabil örnekleri Kur'ân-ı Kerîm'de sıkça görmek mümkündür.⁵⁷⁰

⁵⁶⁸ a.g.e., s.30-31

⁵⁶⁹ Ra'd, 13/14

⁵⁷⁰ Bakara, 2/17, 264, 265; Âl-i İmrân, 3/77, 117; A'râf, 7/40; İbrâhim, 14/18; Hac, 22/31; Furkân, 25/23; Ankebût, 29/41

2.Rûhî ve manevî durumların tasvîri

Kur'ân tasvîrinde rûhî ve manevî durumların da yer aldığı görülür.

"De ki: Allah'ı bırakıp da bize fayda ve zarar vermeyecek olan şeylere mi tapalım? Allah bizi doğru yola ilettikten sonra şeytanların saptırıp şaşkın olarak çöle düşürmek istedikleri, arkadaşlarının ise: "Bize gel" diye doğru yola çağırdukları şaşkın kimse gibi gerisin geri (inkârcılığa) mı döndürüleceğiz? De ki: Allah'ın hidayeti doğru yolun ta kendisidir. Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir."⁵⁷¹

Ayet; tevhitten sonra şirke sapan, hislerini hidayet ve sapıklık arasında dağıtan kimsenin şaşkınlığını gayet güzel resmediyor. Arkadaşları ona "bize gel" diye sesleniyor. O da kendi heva ve hevesi ile bu davet arasında şaşkın, karmakarışık duygular içerisinde. Hangi tarafa gideceğini bilememenin şaşkınlığını yaşıyor.⁵⁷²

3.Kıyâmet ahvâlinin tasvîri

Kur'ân-ı Kerîm, kıyametin dehşet anına, o anda meydana gelecek olaylara geniş yer verir.⁵⁷³ Bunları adeta bir film sahnesi gibi canlandırır. Onun ifadelerine kulak veren bir kimse sanki o anı yaşıyormuş hissine kapılır.

"Güneş katlanıp dürüldüğünde, yıldızlar (kararıp) döküldüğünde, dağlar (sallanıp) yürütüldüğünde, gebe develer salıverildiğinde, vahşi hayvanlar toplanıp bir araya getirildiğinde, denizler kaynatıldığında, ruhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde, diri diri toprağa gömülen kıza, hangi günah sebebiyle öldürüldüğü sorulduğunda, (amellerin yazılı olduğu) defterler açıldığında, gökyüzü sıyrılıp alındığında, cehennem tutuşturulduğunda ve cennet yaklaştırıldığında kişi, neler getirdiğini öğrenmiş olacaktır."⁵⁷⁴

Kıyamet anında meydana gelecek olayları dile getiren bu ifadeler, kıyametin o dehşet verici hallerini ve insanın gerçeklerle yüz yüze geldiği zamanki durumunu canlı bir şekilde gözler önüne seriyor.

⁵⁷¹ En'âm, 6/71

⁵⁷² Benzer örnekler için bak: Âl-i İmrân, 3/103; A'râf, 7/174; Tevbe, 9/174; Hac, 22/11

⁵⁷³ Kutub Seyyid, Meşâhidü'l-Kıyame fi'l-Kur'ân, s. 3; Kur'ân-ı Kerîm'de tasvîr edilen pek çok kıyamet sahnesi içerisinde şu âyetleri zikredebiliriz: İbrahim, 14/42-43; Hac, 22/1-2; Yâsîn, 36/49-54; Sâd, 38/59-64; Kamer, 54/6-8; Meâric, 70/10; Abese, 80/37

⁵⁷⁴ Tekvîr, 81/1-14

4.Âhiretteki mükâfat ve ceza sahnelerinin tasviri

Kur'ân, iyilerin mükâfatlandırılışını kötülerin de cezalandırılışını birer tablo gibi gözler önüne serer. Bu tablolar çoğu zaman birbiri peşi sıra gelir.⁵⁷⁵ İyilerin mükâfatlandırılma sahneleri teşvîk unsurları içerirken, kötülerin cezalandırılışı, böyle bir akıbetten uzak kalma hissini uyandırır. Bu sahnelerin canlandırılmasındaki temel amaç da zaten budur.

"Şüphesiz, azgınlara barınağı olacak cehennem pusuda beklemektedir. Azgınlara orada çağlar boyu kalırlar. Orada bir serinlik ya da (susuzluk gideren) bir içecek tatmazlar, ancak (dünyada yaptıklarına) uygun karşılık olarak kaynar su ve irin tadarlar. Çünkü onlar hesap gününü (geleceğini) ummazlardı. Bizim ayetlerimizi yalancılara yalanlamışlardı. Biz ise her şeyi bir kitapta sayıp yazmışızdır. Tadın! Bundan sonra yalnızca azabınızı artıracamız.

Şüphesiz takva sahipleri için umulanı buldukları yer, bahçeler, üzüm bağları, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızlar, içki dolu kâseler vardır. Onlar orada ne boş bir lâkırdı ne de yalan işitirler. Bunlar Rabbinin yeterli bir bağıışı, mükâfatıdır."⁵⁷⁶

Bir tarafta kötülerin azap gördüğü o dehşetli cehennem sahneleri, diğer tarafta iyilerin mükâfatlandırıldığı cennet görüntüleri... Biri, bütün dehşetiyle ürperti verirken, diğeri bütün güzellikleriyle adeta inananları davet ediyor. Kur'ân-ı Kerim'de bu gibi mükâfat ve ceza sahnelerini sıklıkla görmek mümkündür.⁵⁷⁷

5. Mü'min, münâfık ve inkâr ehlinin tasviri

İman bakımından insanlar; mü'min, münâfık ve kâfir olmak üzere üç guruba ayrılır. Kur'ân-ı Kerim'in, bu üç gurubu değişik vasıflarıyla tasvîr ettiği görülür. Şimdi bu tasvir örneklerini görelim:

a. Mü'min tasviri

⁵⁷⁵ Süleyman Ateş, Zümer sûresi 23. ayetinin açıklamasında, konu ile ilgili olarak şu açıklamaya yer vermektedir: "Gerçekten Kur'ân'ın ifade üslûbu karşılıklı zıtlığa dayanır. Daima iyi huylar karşılığında kötü huylar; mü'minler karşısında kâfirler; cennet karşısında cehennem anlatılır. Böylece iyi ile kötü, karşılıklı mukayese sûretiyle daha iyi öğretilmiş olur." (Ateş Süleyman, Kur'ân-ı Kerim ve Yüce Meâlî, s.460)

⁵⁷⁶ Nebe', 78/21-36

⁵⁷⁷ A'râf, 7/44-50; Zümer, 39/71-75; Duhân; 44/43-56

Kur'ân-ı Kerîm'in mü'mini; cesur, sabırlı, mert, olumlu, aktif, sebat eden tevekkül sahibi vb. belirgin vasıflarla tasvîr ettiği görülür:

*"Onlar, Rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır."*⁵⁷⁸

Mü'minin sahip olduğu vasıflar bir bir dile getirilerek zihin bu vasıfları tasavvura sevk ediliyor.

b. Münafık tasvîri

Kur'ân-ı Kerîm'de tasvîr edilen münafık insan tipleri, nitelikleri ve karakterleri en açık örneklerdendir. Bunlar münafığın ikiyüzlülüğünü, kararsızlık ve ızdıraplarını, tutarsızlık ve bocalamalarını açık bir şekilde ortaya koyar.

"Şüphesiz münafıklar Allah'a oyun etmeye kalkışıyorlar. Halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir. Onlar namaza kalktıkları zaman üşenerek kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar. Allah'ı da pek az anarlar.

*Bunların arasında bocalayıp durmaktalar. Ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara. Allah'ın şaşırttığı kimseye asla bir (çıkart) yol bulamazsın."*⁵⁷⁹

İki şey arasında kararsızca bocalayıp duran, ne tarafa gideceğine, ne yapacağına, nasıl davranacağına bir türlü karar veremeyen bir insan tipi.

Âyetteki *لَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَلَا إِلَىٰ هَٰؤُلَاءِ* "ne onlara (bağlanıyorlar) ne bunlara" lâfzı da fonetik yapısıyla bu manaya destek olmaktadır. Telâffuzdaki inişler çıkışlar münafığın içinde bulunduğu bu ruh hâlini gayet güzel yansıtmaktadır.

c. İnkâr ehlinin tasvîri

Kur'ân-ı Kerîm kâfir insan tipini de son derece canlı ve somut bir tasvîr üslûbu ile takdîm eder.

"Âyetlerimiz açık açık kendilerine okunduğunda, kâfirlerin suratlarında hoşnutsuzluk sezersin. Onlar, kendilerine ayetlerimizi okuyanların neredeyse

⁵⁷⁸ Ra'd, 13/22

⁵⁷⁹ Nisa, 4/142-143

üzerlerine saldırırlar. De ki: size bundan (bu öfke ve huzursuzluğumuzdan) daha kötüsünü bildireyim mi? Cehennem! Allah onu kâfirlere (ceza olarak) bildirdi. O ne kötü sondur!"⁵⁸⁰

Hakka tahammülü olmayan, hoşnut olmadığı bir şeyden dolayı suratını asan, imandan nasibini alamamış ve hiddetle sağa sola çatan bir insan portresi.

6. Kıssalardaki tasvîr

Kur'ân kıssalarına, peygamberler ve onların hak davetleri konu olmuştur. Kıssalarda; bu hak daveti kabul eden ve etmeyenlerle, bunlar arasında geçen mücadelelerin seyri ve neticesi öz olarak anlatılır. Bu mücadeleler yer yer bir tablo gibi tasvîr edilir. Şimdi Kur'ân kıssalarının pek çoğunda, bir anlatım biçimi olarak yer alan tasvîr gerçeğinden bir örnek sunalım:

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَأَسْمِعِلْ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٦﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمِينَ لَكَ وَمَنْ ذُرِّيَّتَنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"Hani İbrahim ile İsmâil Beyt-i Şerif'in temellerini yükseltirken: (şöyle dua ediyorlardı)

"Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur. Şüphesiz sen işitensin bilensin.

"Ey Rabbimiz! Bizi sana boyun eğenlerden kıl. Neslimizden de sana itaat eden bir ümmet çıkar. Bize ibadet usullerimizi göster. Tevbemizi kabul et. Zira sen, tevbeleri çokça kabul eden ve çok merhametli olansın.

Ey Rabbimiz! Onlara, içlerinden senin ayetlerini kendilerine okuyacak, onlara kitap ve hikmeti öğretecek, onları temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü üstün gelen, her şeyi yerli yerince yapan yalnız sensin."⁵⁸¹

Tasvir o derece canlı ki; insan, âyetleri okurken ya da dinlerken sanki hâdise, asırlar öncesinde meydana gelmiş bir olay değil de şu an meydana

⁵⁸⁰ Hac, 22/72

⁵⁸¹ Bakara, 2/127-129

geliyor ve sanki İbrahim ve İsmâil (A.S) karşımızda dua ve niyazlar arasında Kâbe'yi şu an birlikte inşa ediyormuş hissine kapılıyor.⁵⁸² İşte Kur'ân tasvîrinde bu canlılığı görüyoruz. Olay her ne kadar geçmişte yaşansa da o, konuyu, mazi fiille değil geniş zaman ve şimdiki zaman manası ifade eden يرفع "yükseltiyor" kelimesi ile dile getiriyor. Böylece sahne gözlerimizin önüne taşınıyor. Ayrıca âyette "temeller üzerine bina ediyordu" gibi yalın bir ifadeye yer verilmediği, bilâkis "temellerini yükseltiyordu" gibi mecâzî bir anlatımın söz konusu olduğunu görüyoruz. Böylelikle muhatap üzerinde gerekli etkinin en güzel bir şekilde sağlandığını müşâhede ediyoruz. Zira; "Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et."⁵⁸³ diyen Kur'ân'ın kendisinin bu kuraldan hâlî olması düşünülemez.

B. KISSA

Anlatım yollarından biri de dini terminolojideki ifadesiyle **kıssa**, edebî literatürdeki ifadesiyle **tahkiye** (hikâye etme) dir.

Kıssa lugatta: "bir kimsenin izini sürüp gitmek, bir söz veya haberi başkasına bildirmek, bir şeyi makasla kesmek ya da kırmak, göğüs, göğsün başı, göğüs kemiği, bir şeyin önemli bir kısmı" gibi anlamlara gelir.⁵⁸⁴

İstılahta ise: "Tarihte vuku' bulmuş hâdiselerin, muhatabın bu hâdiselerden ibret almasını temin amacıyla, yeni bir canlılık içerisinde anlatılması" anlamını taşır.⁵⁸⁵

Kıssa, insanları Hakka davet ve irşatta etkili bir yoldur. İnsan fitratı, anlayış ve kavrama yönünden kuru fikirleri dinlemekten daha çok müşahhas fikirlere mütemayildir. Yalın manalar akli yorar, dikkatleri dağıtır. Kıssa üslûbu ile, hâdiseler tasvîr edildiği, fikirler müşahhaslaştırıldığı, şahıslar canlandırıldığı için muhatabın konuyu en güzel bir şekilde kavraması temin edilmiş olur. Okuyucu, olayın sonucunu merak ettiğinden onu soluk soluğa okur ve bitinceye kadar bütün dikkat ve ihtimamını kıssa üzerinde yoğunlaştırır.

⁵⁸² Kutub Seyyid, et-Tasvîrül-Fennî fi'l-Kur'ân, s.57

⁵⁸³ Nahl, 16/125

⁵⁸⁴ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.III, s. 101; el-İsfehâni er-Râğib, el-Müfredât, s.404; ez-Zebîdî, Tâcu'l-Arûs, c.IV, s.432

⁵⁸⁵ el-Hatîb Abdülkerîm, el-Kasasul-Kur'ânî fi Mantûkhî ve Mefhûmihi, s.49

İnsanın fitratını göz önünde bulunduran Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâlâ'nın insanlara bildirmek istediği yüksek hakikatleri kıssalar diliyle akl-ı selîm'in idrâkine sunar. En güzel kıssaları, şu anda gözler önünde cereyan ediyormuşcasına anlatır. Nazarları ibret alınacak noktalara çevirir. Bu anlatımda, olayların teferruatı değil onun asıl gayesine uygun ve insanların müşterek dertleri olan yönler seçilir.

1.Kıssaların gayeleri

Kur'ân kıssaları, ilâhî kanunların ne şekilde cereyan ettiğini sebep-sonuç ilişkisi içerisinde gösteren tarih sahneleridir. Temel gayesi; yaşanan hadiseye dikkat çekerek, ondan ibret alınmasını sağlamak olduğundan üslûbunda, bu amaca gölge düşürebilecek ayrıntılara yer vermez. Bu doğrultuda, zaman ve mekân unsurlarını zikre değer bulmaz. Kıssada geçen şahısları kıssanın mihveri olarak görmez. Onda, sebep-sonuç ilişkisi içerisindeki ilâhî hakikatler ön plâna çıkar. Örneğin Hz. Musa kıssasında, her ne kadar Hz. Musa öne çıkıyor gibi görünse de, asıl olan tevhit ve şirk mücadelesidir. Hz. Yusuf kıssasında ise Hz. Yusuf'daki iffet ve emanet ile kadındaki şehvet ve hıyanettir.

Kıssaların gayesi, Kur'ân'ın indiriliş maksatlarını gerçekleştirmek olarak özetlenebilirse de bu gayelerin daha geniş bir şekilde ele alınması yerinde olacaktır. Bu gayeleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Hz. Muhammed (s.a.v.) in risaletini ispat

Peygamberimiz gibi kavmi de geçmiş peygamberlerin ve ümmetlerinin durumlarına vakıf değildi.⁵⁸⁶ Böyle olduğu halde Resûlullah'ın onlara ait haberleri Kur'ân vasıtasıyla doğru bir şekilde anlatması, onun, Allah'ın vahyine mazhar olduğunun ispatıdır.

b. Muhatapların ibret almalarını temin

İnsanın yaratılışında bazı şahsiyetleri kendisine model kabûl etme duygusu vardır. Bu, hem müsbet manada hem de menfi manada böyledir. İnsan, kıssalarda anlatılan iyi kişileri takdîr edip onlara benzemek istediği gibi kötülerden de nefret edip bu huylardan sakınma lüzumunu hisseder.

⁵⁸⁶ Yusuf, 12/3, 102; Kasas, 28/44-46

c. Resûlullah'ın ve mü'minlerin kalplerini takviye etme

İslâmı tebliğ sırasında Allah resûlü Hz. Muhammed (s.a.v.) ve ona inananlar pek çok sıkıntılara göğüs germek zorunda kalmış ve zaman zaman da bunaldıkları olmuştur. İşte böyle zamanlarda, benzer sıkıntıların, önceki peygamber ve ümmetlerin başına da geldiği hatırlatılmak sûretiyle onların imanlarının takviyesi yönüne gidilmiştir. "*Peygamberlerin haberlerinden, senin kalbini sağlamlaştıracak her şeyi sana anlatıyoruz (ki kavminden gördüğün haksız davranışlara karşı kalbin kuvvet bulsun, ruhun açılsın). Bunda sana hak, inananlar için de bir öğüt ve bir ibret gelmiştir.*"⁵⁸⁷ Bu amaca yönelik olarak peygamber kıssaları toplu olarak ve kendilerini yalanlayanların acı akıbetleri ile son bulmuş olarak gelir. Ankebût sûresi 14-40. ayetleri konumuza örnek olarak verilebilir.

d. Münferit olayların arkasındaki genel prensipleri ortaya koyma

Kur'ân-ı Kerim'de tarihî bir olay görünümü veren bazı münferit hâdiseler bazen birtakım genel prensiplerin ipuçları durumundadır. Örneğin Kur'ân, Hz. Âdem'in meleklerle üstün gelişini, "*Allah, ona bütün isimleri öğretti*"⁵⁸⁸ cüz'î hadisesine dayandırır. Fakat bu olay aslında genel bir kanunun habercisidir. Yüce yaratıcı bununla insanoğluna sınırsız yetenekler verdiğini, böylece onun, Allah'ın halifesi olmaya hak kazandığını bildirmiş olmaktadır.

e. Dinlerin esasta bir olduğunu ve hepsinin bir tek ilâhtan geldiğini beyan etme

Bu maksatla pek çok peygamber kıssası toplu olarak zikredilir. Onlardaki temel akîde tekrarlanır. O da tek olan Allah'a imandır. A'raf sûresi 59-85. ayetler buna örnek olarak verilebilir.

f. Dinlerin tek bir temel üzerine bina edildiğini, bütün peygamberlerin dâvet vesilelerinin bir olduğunu ve kavimlerinin istikbalinin de benzer olduğunu beyan etme

Bundan dolayı peygamberlerin kıssaları toplu olarak zikredilir ve onların davet metodu tekrarlanır. Hûd sûresi 25-62. ayetleri konumuza örnek olarak

⁵⁸⁷ Hûd, 11/120

⁵⁸⁸ Bakara, 2/31

verilebilir.

g. Allah'ın, peygamberlerine ve seçkin kullarına ihsan ettiği nimetleri bildirip hatırlatma Hz. İbrahim, Yunus, Musa, Dâvûd, Süleyman, Zekeriyya, Yahya, İsa (A.S) kıssalarında olduğu gibi.

h. Şeytanın hile ve tuzaklarını tanıtmak ve insanların bunlara karşı uyanık olmalarını temin etme

Bu amaca bağlı olarak, Hz. Âdem ile iblis kıssasının müteaddit defalar değişik üslûplar içerisinde tekrar edildiği görülür.

i.Yegâne kuvvet ve kudret sahibinin yalnızca Allah (c.c) olduğunu gösterme⁵⁸⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan kıssaların başlıca amaçlarını bu şekilde dile getirmek mümkündür.

2. Kıssaların üslûp özellikleri

Kur'ân ifadeleri dînî gaye ile edebî gayeyi birleştirir ve insan ruhuna bu şekilde seslenir. Kıssalar, edebî yönden sahip oldukları özelliklerle de dînî gayeye hizmet ederler. Bu özelliklerin başında ise onların üslûp güzelliği gelir. Şimdi Kur'ân kıssalarındaki bu edebî üslûp özelliklerini görelim:

a. Sâdelik ve akıcılık

Kur'ân kıssalarında her seviyeden insanın idrak ve anlayışına hitap eden, muhatabın edebî zevkini okşayıcı sade ve akıcı bir üslûp hâkimdir. İfadelerde lâfız ve mana dengesi ön plândadır. Örneğin Hz. Yusufun başından geçenleri anlatan ayetlerden bir bölümüne kulak verelim:

وَجَآؤْ أَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿٥٨٩﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا إِنَّا ذَهَبْنَا نَسْتَبِقُ
وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَأَكَلَهُ الذَّنْبُ وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا
وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿٥٩٠﴾ وَجَآؤْ عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ
لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ ﴿٥٩١﴾
وَجَآءَتْ سَيَّارَةٌ فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَى دَلْوَهُ قَالَ يَا بُشْرَى هَذَا
غُلَامٌ وَأَسْرُوهُ بَضَاعَةٌ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٥٩٢﴾ وَشَرَّوهُ بِثَمَنٍ بَخْسٍ

⁵⁸⁹ Kutub Seyyid, et-Tasvîrül-Fennî fi'l-Kur'ân, s.144-154

دَرَاهِمَ مَعْدُودَةً وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِلِينَ

"Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.

Dediler ki: Ey babamız! Biz gittik yarıştıyorduk; Yusuf'u yiyeceğimizin yanında bırakmıştık. Omu kurt yemiş! Ama biz doğru söylesek de sen bize inanmazsın!

Gömleğinin üstünde yalancı bir kan ile geldiler. (Ya'kûb) dedi ki: Belki de nefisleriniz size (kötü) bir işi güzel gösterdi. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin anlattığıma göre, yardımına sığınacak ancak Allah'tır.

Bir kervan geldi ve sucularını (kuyuya) gönderdiler, (o da gidip) kovasını saldı, (Yusuf'u görünce) "müjde! işte bir oğlan" dedi. Omu bir ticaret malı olarak sakladılar. Halbuki Allah onların yaptıklarını çok iyi bilir.

(Kafîle Mısır'a vardığında) onu değersiz bir pahaya, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onlar zaten ona karşı rağbetsiz idiler..."⁵⁹⁰

Olaylar, sanki şu an yaşanıyormuşcasına sade ve akıcı bir üslûp ile takdîm ediliyor. Gereksiz ayrıntılara girilmiyor. Önemli sahneler gösterilip pek çok teferruât muhatabın muhayyilesine bırakılıyor. Hatta kelimeler bile kendi fonetik yapılarıyla olayı canlandırıyor. Örneğin onuncu ayette geçen الْحُبَّ "onu kuyunun dibine atın" ifadesindeki الْحُبَّ kelimesi, suya düşen bir şeyin çıkardığı "cub" sesini bize aynen yansıtıyor. Diğer taraftan merak unsuru da en güzel bir şekilde devreye sokularak okuyucu soluk soluğa hadisenin aslını öğrenmeye sevk ediliyor.

b. Olayların canlı bir şekilde tasvîri

Tasvîri anlatım, Kur'ân'ın, bütün üslûp çeşitlerinde tercih ettiği bir metot olmakla birlikte kıssalarda daha belirgin bir şekilde kendini gösterir. Kur'ân bu yolla evrensel mahiyetteki pek çok hakîkati canlı ve hareketli bir şekilde muhatabına sunar. Yine aynı metotla birtakım zihnî manaları, psikolojik halleri, insan tabiatındaki duyguları adeta bir tabloda seyrettirir gibi takdîm eder. Konu ettiği olayları kuru ve didaktik ifadelerle sıralamaz, tam tersine canlı ve

⁵⁹⁰ Yusuf, 12/16-20

hareketli tasvîrlerle olayları müşahhas hâle getirir. Yine, olayların önem arz eden taraflarını ele alır ve pek çok teferruatını muhatabın muhayyilesini bırakır. İşte olayların canlı bir şekilde tasvîr edildiği Kur'ân kıssalarından canlı bir sahne:

"Gemi dağlar gibi dalgalar içinde onları götürürken; Nûh (geminin dışında) bir kenarda ayrı kalmış oğluna: "Ey oğulcuğum! bizimle beraber gemiye bin de kâfirlerle beraber olma" diye seslendi.

Oğlu: "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" deyince, Nûh: "Bugün Allah'ın rahmet ettiği kimse müstesna O'nun hükmünden (azabından) kurtaracak (birisi) yoktur" dedi. Aralarına dalga girdi ve o da boğulanlardan oldu."⁵⁹¹

Âyetler, tûfan hâdisesinden bir sahneyi, muhataba ürperti veren canlı ve çarpıcı bir tablo halinde sunuyor. En başta, geminin dağlar gibi dalgalar arasında onları alıp götürüşü muzari manası ihtiva eden *تجرى بهم* tabiri ile ifadesini buluyor ve olayı sanki şu âna taşıyor. Bu tablo içerisinde sanki Hz. Nûh ile oğlu şu an gözlerimizin önünde konuşuyorlar. Muhatap, sanki olay geçmişte değil şu an yaşanıyormuş hissi ile olayı takibe koyuluyor.

Kur'ân kıssalarının pek çoğunda olayların böyle bir tasvîr metodu ile canlı bir şekilde tablolaştırıldığı görülür. Olayların bu şekilde çarpıcı ve canlı bir şekilde tasvîrindeki asıl amaç ise dînî irşât ve yönlendirmeye vesile olmasıdır.

c. Tekrar husûsiyeti

Sûrenin genel havası ve siyak münasebetiyle bazı kıssaların, her defasında değişik ayrıntılar ilâve edilmek sûretiyle ve farklı üslûplarla tekrar edildiği görülür. Tekrar, esas dînî maksadın farklı üslûplarla tebliği durumunda görülür ve her defasında değişik ibretlere medar olur. Örneğin Hz. Âdem kıssası; Bakara, A'râf, Hicr, İsrâ, Kehf ve Tâhâ sûrelerinde tekrarlanır. Kıssa, Bakara sûresinde Allah'ın nimetlerini, A'râf sûresinde Allah'ın nimetlerine karşı insanların şükürlerinin azlığını, Hicr sûresinde Allah'ın insanı topraktan cinleri ise

⁵⁹¹ Hûd, 11/42-43

ateşten yaratıp bu iki maddenin birbirinden üstün olmadığı ve iblisin kendisini Hz. Âdem'den daha hayırlı telâkkî etmesinin de bir aldatma ve cehâlet eseri sayılması lâzım geldiğini, İsrâ sûresinde insanların fitnelerini, Kehf sûresinde insanın düşmanı olan iblis ve onun cinsinden olanlarla dostluk kurmanın kötülüğünü, Tâ-hâ sûresinde ise insanın zaaf hallerini ve bundan dolayı her zaman Allah'ın yardımına muhtaç olduğunu belirtme gibi değişik amaçlara bağlı olarak tekrar edilir. Ancak bu tekrarlarda söz konusu olan, kıssanın aynen tekrarı değil işlenen konuya bakan yönünün farklı bir üslûpla sunulmasıdır. Bu durum, yani aynı kıssanın, değişik yerlerde, farklı üslûplarla dile getirilmesi ve bu üslûpların hepsinin en yüksek fesâhat ve belâgat mertebesinde oluşu Kur'ânın icâz yönlerinden biri olarak telâkkî edilmiştir.⁵⁹² Ayrıca bu tekrarlarda mü'minleri Allah'a itaate teşvik ve O'na âsî olmaktan sakındırma amacının ön plânda olduğu görülür.

Diğer taraftan Kur'ân kıssalarında, esas maksadın dışında kalan sıradan hâdiselere tekrar yer verilmez. Örneğin Hz. Mûsâ'nın doğduğu dönemin şartları, gençliği, evlenmesi tekrar edilmez. Ancak risâletin hedefi yönüyle önem arz etmesi dolayısıyla; Firavunla karşılaşması, sihirbazlara söylediği sözler tekrar edilir.

d. Müfâcaat metodu ile anlatım

Kıssa üslûbundaki bir başka özellik de Kur'ân kıssalarının seyircisi durumunda olan muhatabın veya kıssa kahramanlarının, olayın başında mahrum bırakıldıkları bazı durum ve bilgilere bir anda muttâlî kılınmaları şeklinde görülür. Bu metot, kıssalarda siyakta verilmek istenen dînî irşat ve manaya göre birkaç şekilde ortaya çıkar.⁵⁹³

aa.Kıssanın akışında bazen hâdiselerin temel gayesi kıssa kahramanına ve muhataba gizli tutulur. Bu, muhatabın öğrenme isteğini azamî dereceye çıkarır. İşte bu merhalede o sır öyle açıklanır ki muhatabın zihnine nakşolunur. Bu tarz müfacaat türü anlatıma, Kehf sûresindeki Musa (a.s.)'nin

⁵⁹² el-Bakillâni, İcâzu'l-Kur'ân, s.156

⁵⁹³ Kutub Seyyid, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, s.180-183

"Sâlih Kul" la olan kıssası güzel bir örnek teşkil eder.⁵⁹⁴ Burada seyircilerle birlikte kıssa kahramanlarından biri de, hikmetini bilmediği peş peşe gelişen olaylar karşısındadır. İşin içyüzünü bilmemek, her iki tarafın da hayretini artırmakta, meselenin aslını öğrenmek için onları zihnî seferberliğe sevk etmektedir. Bilâhare bu olaylara her iki taraf da bir anda muttalî kılınmaktadır. Böyle bir üslûp ile sunulan kıssanın muhatapın zihninde son derece kalıcı izler bırakacağı bir gerçektir.

bb.Bazen kıssadaki sır muhataplara açıklanır, ancak kıssa kahramanlarından gizli tutulur. Burada, takındıkları yanlış tavırdan ötürü bahsi geçen kimseleri acı bir sürpriz beklemektedir. Kalem sûresinde geçen "*Bahçe Sahipleri*" nin kıssası konumuza güzel bir örnek teşkil eder:

"Hani onlar sabah olunca bahçeyi mutlaka devşireceklerine yemin etmişlerdi. İstisna da etmiyorlardı. Fakat onlar uyurlarken hemen gönderilen bir belâ onu sardı da, bahçe simsiyah kesiliverdi. Sabahleyin birbirlerine seslendiler: "Haydi devşirecekseniz erkenden ekininize gidin" diye. Derken yürüdüler; fısıldaşıyorlardı: "Sakin bugün hiçbir yoksul bahçeye girip yanınıza sokulmasın" diye. Devşirebileceklerini umarak erkenden gittiler. Fakat bahçeyi görünce: "Herhalde biz yolu şaşırдық" dediler. "Yok, mahrum bırakıldık!" İçlerinden en vasat, ılımlı olanları: "Ben size demedim mi? Rabbinizi tesbih etmeniz gerekmez miydi?" dedi. "Rabbimizi tesbih ederiz, doğrusu biz zulmedenlermişiz!" dediler. Dönüp birbirlerini kınamağa başladılar: "Yazık bize", dediler, "biz azgınlarımız! İhtimâl Rabbimiz bize onun yerine ondan daha iyisini verir. Biz Rabbimize yönelir, O'ndan umarız." İşte azâb böyledir. Âhiret azabı ise daha büyüktür, keşke bilselerdi."⁵⁹⁵

Burada muhatap, kıssada bahse konu olan kişileri bekleyen acı sürprizden haberdardır, kıssa kahramanlarının ise haberi yoktur. Ancak muhataplar da sürprizden tamamen mahrum değildiler. Çünkü esas sürpriz, bahsi geçen kimselerin, bahçenin yok olmasını anladıkları anda yaşanacaktır. Muhataplar bu

⁵⁹⁴ Kehf, 18/60-82

⁵⁹⁵ Kalem, 68/17-33

manzarayı müşahede etmek için teşvîk edilmiş, heyecanlandırılmıştır. İşte Kur'ân kıssalarında bu tür bir anlatımı yer yer görmek mümkündür.

cc.Bazen de kıssanın bir bölümünde sırrın bir kısmı seyircilere açılır, kahramana ise gizli tutulur. Bazı yerlerde de hem kahramana hem seyircilere gizli tutulur, bilâhare gizlenen bu sır, aniden her iki tarafa birden açılır. Bu metodun farklı iki örneğini Süleyman (A.S.) kıssasında görmekteyiz. İlki, "*Belkıs'ın tahtı*"nın bir anda Süleyman (A.S.)'ın huzuruna gelmesi olayıdır ki muhatap hadisenin akışından olaya muttalî olmaktadır. Yine muhatap, kıssa kahramanlarından Yemen Melikesi Belkıs hakkında, Hz. Süleyman'ın yanına gelinceye kadar bilgi sahibi değildir.

İkincisi ise: yine aynı kıssadaki Süleyman (A.S.)'ın sarayına gelen Belkıs'ın orada gördüğü "*sırçadan mâmul, düzeltilmiş ve şeffaf bir açıklık meydan*" olayıdır ki Belkıs bu şeffaf salonu parlaklığından dolayı su zannedip iki ayağını sıvamıştır. Muhatapların olayın aslına vâkif oluşu ise: Belkıs'la birlikte Süleyman (a.s.)'ın "*O, dedi, hakikaten sırçadan mâmul, düzeltilmiş (ve şeffaf) bir açıklık meydandır.*"⁵⁹⁶ sözü ile dir.

dd. Bazen de kıssada herhangi bir gizli yön bulunmaz. Olay bir anda muhatap ve kıssa kahramanlarının karşısına çıkarılır. Örneğin Hz. Meryem kıssasında anlatılan olaylar bu tür müfacaat metoduyla peş peşe anlatılmaktadır. Olaylar her iki tarafa da aynı anda aniden açıklanmaktadır.

C. TEMSİLİ ANLATIM

Mesel lugatta; "örnek, misal, benzer, eş (nazîr), numûne, ibret, delil, ölçü, sıfat, dokunaklı ve anlamlı söz" gibi anlamlara gelir.⁵⁹⁷ Çoğulu "emsâl" dir. Temsîl ise; "bir şeyi bir başka şeye benzetmek, yazı ya da başka bir yolla tasvîr etmek" demektir.⁵⁹⁸ Bu anlamdan dolayı, bir senaryonun sahneye konulması *temsîl*, heykel ise *timsâl* kelimeleri ile ifade edilir.

⁵⁹⁶ Neml, 27/44

⁵⁹⁷ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XIV, s.135; el-Feyrûzâbâdi, el-Kâmûsu'l-Muhît, s.1342; "*Mesel*" kelimesinin, Zührûf sûresi 56. âyetinde *ibret* ve *örnek*, 59. âyetinde *delil*, Ra'd sûresi 35. âyette *sıfat*, yine Rûm sûresi 27. âyette ise *anamlı söz* anlamında kullanıldığı görülür.

⁵⁹⁸ İbn. Manzûr, Lisânu'l-Arab, c.XIV, s.135

İstilahta mesel; "tezkîr, teşvîk, va'z, zecr (zorlama), ibret, bir hareketi tasvîp, kastedilen mananın akla yakınlaştırılmasını temin ve mananın hissedilir şekilde tasvîrini sağlamak gibi çeşitli amaçlara bağlı olarak bir konuya misallerle açıklık getirmek"⁵⁹⁹ anlamına gelir. Darb-ı mesel ise "bir olay ya da bir tecrübe sonucu söylenmiş hikmetli güzel söz" demektir.⁶⁰⁰ Mesel ve temsîl kelimelerinden her biri diğerinin yerine kullanılabilir.

1. Temsîlî anlatımın önemi

Anlatımın başarılı olması, duyu organlarına hitap edebilmedeki başarısı ile doğru orantılıdır. Bir şeyin tadını anlatabilmenin en kestirme yolu, onu tattırmaktır. Ancak söz sahibi, her zaman duyulara hitap edecek şeyleri konu edinmez. Hakkında bilgi vermek istediği şey, tamamıyla ya da kısmen soyut bir şey olabilir. O zaman anlatımcı benzetmeler yapar. Yani duyu organlarına, anlatmak istediği şeyin model ya da modellerini sunar. "Şeker gibi tatlı", "'göl gibi kokuyor", "taş gibi sert", "bir ceylân kadar zarif ve kıvrak" vs. der. Bunu yapmadan okuyucunun ya da dinleyicinin dikkatini çekebilme, ona vermek istediği mesajı verebilme konusunda ne kadar zorlanacağı açıktır. Zira çoğu kez insanlar, birtakım kuruntuların müdahale ve baskısı altında bulunurlar. Bu yüzden de soyut fikirleri gereği gibi anlayamazlar. İşte bu noktada, aslında bir çeşit benzetme (teşbîh) olan temsîlin önemi ortaya çıkar. Zira temsîl, akla hakim olan bir takım ön yargıları, yabancı fikir ve kuruntuları ortadan kaldırarak bilgisiz, hatta anlayışı kıt kimselerin bile gerçeği kavramasını sağlar.

"Temsiller fiillerin ölçekleridir. Temsil yapan kimse, işini ölçüp biçerek yapan sanatkâr gibidir. Her şeyin bir kalıp ve ölçüsü vardır. Sözün kalıp ve ölçüğü de mesellerdir."⁶⁰¹ Kısaca söylemek gerekirse mesellerden maksat, bir şeyi yalnız başına nitelemenin meydana getiremeyeceği tesiri meydana getirmektir. Böylece o şeyin mahiyetine daha sağlam bir şekilde vâkıf olunur ve hisler akla mutabık kalır.

⁵⁹⁹ es-Suyûfî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kurân, c.II, s.1042; ez-Zerkeşî, el-Burhân fi Ulûmil-Kur'ân c.I, s.486-487; el-Hafîb Abdulkerîm, el-Kasasu'l-Kur'ânî, fi Mantûkîhî ve Mefhûmîhî, s. 76

⁶⁰⁰ Devellioglu Ferit, Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat, s.199

⁶⁰¹ ez-Zerkeşî, el-Burhân fi-Ulûmi'l-Kur'ân, c.I, s.486

Kuvvetli bir edebî geleneğe sahip olan Arap Dilinde anlatım gücü, belli oranda, sık sık başvurulan temsil unsuruna dayanır. İbnu'l-Mukaffâ: (Ö.759/1357) "Söz temsil şeklinde söylenirse daha açık olur, kulağa daha hoş gelir"⁶⁰² derken temsilin hem fikrî, hem de edebî yönden etkinliğini vurgulamaktadır. İbrahim en-Nazzâm (Ö.230/845) temsîlî anlatımda, diğer anlatım şekillerinde bulunmayan; az sözle çok anlam ifade etme, anlamı doğru olarak ortaya koyma, güzel bir benzetme ve kinaye unsurlarının bulunduğunu belirtir.⁶⁰³

Kur'an'da yer alan meseller Arapların öteden beri kullandıkları meseller değildir. Onlar, ilk defa Kur'an tarafından kullanılan orijinal mesellerdir. Verilen örnekler; söz konusu obje, durum ya da fikre en uygun örneklerdir. Konu, önemli ve yüce ise, örnek de o manayı temsil edecek en güzel şeylerden seçilmiştir. Eğer konu önemsiz ve basit ise örnek de aynı kabildendir. Örneğin:

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ
وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ
لِلْشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى

"Müttakiler için va'd olunan cennetin misali şöyledir: İçinde, bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen süttten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır..⁶⁰⁴ âyetinde cennet; su, süt, şarap (içecek) ve baldan oluşan ırmaklarla temsil edilmiştir.

مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَمَثَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ
بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ

"Allah'tan başka veliler (dost, koruyucu) edinenlerin sıfatı kendine bir yuva edinen örümceğin sıfatı gibidir. Halbuki -eğer bilselerdi- evlerin en çürüğü herhalde örümcek yuvasıdır."⁶⁰⁵ âyetinde ise müşrikler ve putları, bir örümcek ve onun yuvasıyla temsil edilmiştir. Yine müşrikler:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضُرِبَ مَثَلٌ فَاستَمِعُوا لَهُ إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ

⁶⁰² el-Meydâni, Mecmau'l-Emsâl, c.I, s.5

⁶⁰³ a.g.e., c.I, s.5

⁶⁰⁴ Muhammed, 47/15

⁶⁰⁵ Ankebût, 29/41

لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَأَنْ يَسْلُبَهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا
لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعْفَ الطَّالِبِ وَالْمَطْلُوبِ

"Ey insanlar! Size şöyle bir misal getirildi. Şimdi onu dinleyin. Sizin Allah'ı bırakıp da taptığınız (putlar), bir sinek bile yaratamazlar. Hepsi bu iş için bir araya gelseler bile... Hatta sinek onlardan bir şey kapsa, onu bile geri alamazlar. İsteyen de âciz, istenen de..."⁶⁰⁶ âyetinde sinekle temsil edilmiştir.

Müşrikler, Kur'an'ın, alışık olmadıkları bu temsil üslûbuna itiraz ederek: "Bu mesel değil ki... Bizim bildiğimiz mesellere benzemiyor"⁶⁰⁷, "Allah böyle bir mesel ile neyi kastediyor?"⁶⁰⁸, "Göklerin ve yerin yaratıcısı olan Allah, sinek ve örümcek gibi hayvanlarla nasıl temsil yapar"⁶⁰⁹ dediler.

Müşriklerin her itirazında onları aciz ve çaresiz bırakan Kur'an: "Şüphesiz Allah sivrisinek ve ondan daha aşağı bir şeyle temsil yapmaktan çekinmez..."⁶¹⁰ diyerek onları susturmuştur. Zira Kur'an'ın gayesi, insanları verilen mesellere bağlayıp bırakmak değil onların ardındaki gerçeklere ulaştırmaktır.

2. Temsili anlatımın fayda ve gayesi

Kur'an'daki meseller; tezkîr, teşvîk, yasaklama, ibret alma, kabullenme, murat edilen manayı anlama, tasvîr edileni gözle görülür hâle getirme gibi çeşitli faydalar sağlar. Bir şeyi bizzat vasf etmekle mümkün olmayan te'siri kalbe yerleştirir. Manayı müşahhas hale getirir. Mücerret manalar üzerindeki perdeleri ortadan kaldırır. Beş duyunun yardımı ile mana zihinde daha iyi yerleşir ve manalar gözle görülür hale gelir. Bu noktada Araplar: *ليس الخبر كالمعينة* "Haber almak, gözle görmek gibi olmaz" demişlerdir. Yine bir haberin doğruluğunu bilmekle birlikte onu bizzat müşahede etmek, kişi üzerinde daha etkili olur. Nitekim Hz. İbrahim (a.s.)'ın; "Hayır (inandım), fakat kalbim kırvet bulsun diye (görmek istiyorum)"⁶¹¹ ifadeleri de bu duruma işaret eder.

⁶⁰⁶ Hâc, 22/73

⁶⁰⁷ es-Suyûfî, ed-Durru'l-Mensûr, c.I, s.103

⁶⁰⁸ Bakara, 2/26

⁶⁰⁹ er-Râzî, Mefâtihu'l-Gayb, c.XV, s.70

⁶¹⁰ Bakara, 2/26

⁶¹¹ Bakara, 2/260

Diğer taraftan meselde, hasmı susturucu bir özellik de vardır. Kısaca söylemek gerekirse emsâlin gayesi; bilinmeyi bilinene, görülmeyeni görülene teşbîh etmektir. Kur'ân'daki meseller, mükâfat, medh, zemm, sevap, bir şeyin ta'zîm ya da tahkîri, bir şeyin kabûlü veya iptali gibi birbirinden farklı gayeler taşır.⁶¹²

Ebû Hilâl el-Askerî konu ile ilgili olarak şunları dile getirir: "Meseller, sözleri az, manaları çok, konuşanın ifade etmesi kolay olduğu için sözlerin en asili ve en şerefliisidir. Kısa olmasına rağmen uzun sözlerin yapamadığı tesiri yapar."⁶¹³ Mesel hitabette kullanıldığı zaman çok parlak bir te'sîr icra eder.

3. Temsîlî anlatımda üslûp özellikleri

a. Örneklerin konu ile mutabık olması

Kur'ân, temsîlî anlatım yönüne gittiği konulardan medh, zemm, tahkîr, vb. hangi konu olursa olsun konuya en uygun temsîli getirmiştir. Örneğin: insanların "Allah'ı bırakıp başka ilâhlara kulluk etme" olayında ilâh olarak kabul edilen bu nesnelere hiçbir güç ve kuvvetlerinin bulunmadığını, her iki tarafın da acz içinde olduğunu ifade için aşağıdaki örnek ne kadar yerindedir:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ ضَرْبَ مَثَلٍ فَاسْتَمِعُوا إِنَّ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
لَنْ يَخْلُقُوا ذُبَابًا وَلَوْ اجْتَمَعُوا لَهُ وَأَنْ يَسْلُبَهُمُ الذُّبَابُ شَيْئًا
لَا يَسْتَنْقِذُوهُ مِنْهُ ضَعُفَ الطَّالِبُ وَالْمَطْلُوبُ

"Ey insanlar! (Size) bir misal verildi; şimdi onu dinleyin: Allah'ı bırakıp da yalvardıklarınız (taptıklarınız) bunun için bir araya gelseler bile bir sineği dahi yaratamazlar. Sinek onlardan bir şey kapsa, bunu ondan geri de alamazlar. İsteyen de âciz, kendinden istenen de!"⁶¹⁴

Kur'ân, bu örnekte olduğu gibi bütün konularda, konuya en muvâfik örneği sunmuş ve bu noktada bir sivrisineği dahi misal getirmekten çekinmemiştir.⁶¹⁵

b. Örneklerin, herkesin kavrayabileceği türden olması

⁶¹² es-Suyûtî, el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân, c.II, s.1042

⁶¹³ el-Askerî Ebû Hilâl, Cemheretü'l-Emsâl, c.I, s.4-5

⁶¹⁴ Hacc, 22/73

⁶¹⁵ "Şüphesiz Allah (hakka açıklamak için) sivrisinek ve onunda ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez." (Bakara, 2/26)

Kur'ân, pek yüce hakikatleri dahi herkesin anlayabileceği türden misallerle açıklar. Örneğin Allah (c.c), kendi nuru için verdiği misâlde bunu birtakım benzetmelerle gayet güzel dile getirir:

اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ مِثْلُ نُورِهِ كَمِشْكُوتٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضِيءُ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

"Allah, göklerin ve yerin nûrudur. O'nun nûrunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, doğuya da, batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Omun yağı, neredeyse, kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu,) nûr üstüne nûrdur. Allah dilediği kimseyi nûruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir."⁶¹⁶

c. Örneklerin, yaşanan hayatın içinden verilmesi

Kur'ân, örnek olarak verdiği nesne ve durumları bizzat yaşanan hayatın içinden seçer.

مِثْلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمِثْلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سُنْبُلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

"Allah yolunda mallarını harcayanların örneği, yedi başak bitiren bir dane gibidir ki, her başakta yüz dane vardır. Allah dilediğine kat kat fazlasını verir. Allah'ın lütfü geniştir, O her şeyi bilir."⁶¹⁷

Âyette, infak hasletinin ne derece yüksek bir manevi kazanç sağladığı bire yedi yüz veren bir dâneye benzetilerek dile getiriliyor. Bizzat yaşanan hayatın içinden verilen böyle bir misal herkesin rahatlıkla anlayabileceği bir

⁶¹⁶ Nûr, 24/35

⁶¹⁷ Bakara, 2/261

özellik arz etmektedir.

d. Tasvîr husûsiyeti

Kur'ân mesellerinde olayların ve nesnelere canlı bir tasvîr ile sunulduğu göze çarpar.⁶¹⁸ O, verdiği misalleri gayet güzel bir şekilde tasvîr eder. Verilen örnekler gözümüz önünde âdeta tablolaşır.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا كَسَبُوا عَلَى شَيْءٍ ذَلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ

"Rablerini inkâr edenlerin durumu (şudur): Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgârın, şiddetle savurduğu küle benzer. Kazandıklarından hiçbir şeyi elde edemezler. İyiden iyiye sapıtma işte budur."⁶¹⁹

Âyette, amelleri boşa gidenlerin hâli rüzgârın savurduğu bir küle benzetilirken fırtınalı bir gündeki o toz duman ortamı gayet güzel tasvir ediliyor.

D. DİYALOG

Kur'ân-ı Kerîm'in üslûbu içerisinde yer alan anlatım yollarından biri de diyalogdur. Diyalog; roman, hikâye, kissa ve benzeri yapıtlarda iki ya da daha çok kimsenin konuşurulması demektir.⁶²⁰ Diyalog yoluyla çizilen sahneler metne canlılık ve hareketlilik kazandırır. Muhatap her ne kadar okuyucu durumunda olsa bile kendisini, konuşan tarafların yanı başında imiş gibi onlara yakın hisseder.

Kur'an, diyalog yoluyla anlatıma oldukça sık yer verir. Onda peygamberler ve kavimleri,⁶²¹ hakkı kabul edenlerle bâtil taraftarları,⁶²² cennet ve cehennem ehli arasında geçen tartışmalara şahit oluruz.⁶²³

Diyalog üslûbunun özellikleri

1. İnsanların kendi aralarındaki diyalog tarzına benzemesi

Kur'ân'daki diyalog sahnelerine bakıldığında konuşmaların çoğunlukla

⁶¹⁸ Kutub Seyyid, et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân, s.39

⁶¹⁹ İbrahim, 14/18

⁶²⁰ Cerîşe Ali, Edebu'l-Hivâr ve'l-Münâzara, s.137

⁶²¹ Hûd, 11/26-31, 45-47; 19/42-48

⁶²² Bakara, 2/26, 257; Hûd, 11/24; Nahl, 16/75-76

⁶²³ A'râf, 7/50

قال ve قالوا filleri ile takdîm edildiği görülür. Bu tür bir takdîm şekli insanlar arasında geçerli olan bir anlatım tarzıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in de, insanlar arasında geçerli olan böyle bir üslûbu tercih ettiği görülür. Zira onun muhatabı beşerdir. Maksudı ise anlaşılmasıdır. Hal böyle olunca belâğatın gereği olarak Kur'ân, insanın hisleriyle bütünleşmiş olan üslûplarına bürünür, onların şivesi ve ifade şekli ile mesajını sunar.⁶²⁴ Böylece insan kendisine ulaşan mesajı en güzel bir biçimde algılar. Nitekim yetişkin bir kimse çocukla konuşurken çocukça bir eda ve şive ile konuşursa onun zihnini okşamış; aklına, kalbine ve ruhuna hitap etmiş olacağından maksadına ulaşmış olur. Bunun aksi ise iletişimsizliği sonuç verir. İşte Allah (c.c) ile kulu arasındaki iletişim de aynı kabildendir.

2. Tarafların farklılık arzemesi

Kur'ân-ı Kerîm'in diyalog üslûbu içerisinde konuşan taraflar genelde insan olmakla birlikte,⁶²⁵ kimi zaman Allah (c.c) ve melekler,⁶²⁶ kimi zaman Allah (c.c) ile insan,⁶²⁷ kimi zaman Allah ile şeytan,⁶²⁸ kimi zaman insan ile melek⁶²⁹ kimi zaman da insan ile hayvan⁶³⁰ olduğu görülür. Şimdi bir örnek olarak Hz. Meryem ile Cibrîl arasında geçen konuşmayı Kur'ân'ın takdîmi içerisinde görelim:

قَالَتْ اِنِّيْ اَعُوْذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا ﴿٦٢٥﴾ قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُوْلُ رَبِّكَ
لَا هَبَ لَكَ غُلَامًا زَكِيًّا ﴿٦٢٦﴾ قَالَتْ اَنِّيْ يَكُوْنُ لِيْ غُلَامٌ وَّلَمْ يَمَسَّسْنِيْ بِشَرٍ وَّلَمْ
اَكُ بَغِيًّا ﴿٦٢٧﴾ قَالَ كَذٰلِكَ قَالَ رَبُّكَ هُوَ عَلٰى هَيِّئٍ وَّلِنَجْعَلُهٗ اٰيَةً لِّلنَّاسِ
وَرَحْمَةً مِّنَّا وَاَمْرًا مَّقْضِيًّا

"Meryem dedi ki: Senden, çok esirgeyici olan Allah'a sığınırım! Eğer Allah'tan sakınan bir kimse isen (bana dokunma)

⁶²⁴ B.S. Nursî, Mektûbât, s.288

⁶²⁵ Şuarâ, 26/18-51

⁶²⁶ Bakara, 2/29-32

⁶²⁷ Bakara, 2/260

⁶²⁸ A'râf, 7/11-18

⁶²⁹ Meryem, 19/18-21

⁶³⁰ Neml, 27/20-28

Melek: Ben yalnızca sana bir erkek çocuk bağışlamak için Rabbinin bir elçisiyim dedi.

Meryem: Bana bir insan eli değmediği, iffetsiz de olmadığı halde benim nasıl çocuğum olabilir? dedi.

Melek: Öyledir, dedi; (Zira) Rabbin buyurdu ki: Bu bana kolaydır. Çünkü biz onu insanlara bir delil ve kendimizden bir rahmet kılacağız. Bu, hüküm ve karara bağlanmış (ezelde olup bitmiş) bir iş idi."⁶³¹

3. İstifhâm sûretinde diyaloga girme

Kur'ân, muhataplarına birtakım sorular yönelterek onlarla diyalog içine girer. Özellikle, muhatapların muâriz kimseler olması durumunda onlardan bir dizi "evet" cevâbı alacak şekilde söze başlar. Bu yolla, muhatapın o konudaki ısrarcı inadı kırılmış olur. Muhatap, içinde gizli tuttuğu birtakım duygu ve düşünceleri açığa vurma durumunda kalır. Bu arada böyle bir diyalog zemini oluştururken muhatap firavun dahi olsa ona yaklaşım çok önemlidir. Zira onun vereceği bir "hayır" cevabı aradaki iletişimi sona erdirebilir. Örnek:

﴿٦١﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ فَأَنَّى يُؤْفَكُونَ ﴿٦٢﴾ وَلَئِن سَأَلْتَهُمْ مَنْ نَزَّلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهَا لَيَقُولُنَّ اللَّهُ قُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ

"Andolsun ki onlara: "Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?" diye sorsan, mutlaka "Allah" derler. O halde nasıl (haktan) çevrilip döndürülüyorlar?"

"Andolsun ki onlara "gökten su indirip onunla ölümünün ardından yeryüzünü canlandıran kimdir?" diye sorsan, mutlaka "Allah" derler. De ki (öyleyse) hamd da Allah'a mahsustur. Fakat onların çoğu (söyledikleri üzerinde) düşünmezler."⁶³²

Âyetlerde, Allah'ı inkâr etmedikleri halde ona kullukta zaaf gösterenlere; yer, gök ve içindekileri yaratanın Allah olduğu itiraf ettirildikten sonra, artık,

⁶³¹ Meryem, 19/18-21

⁶³² Ankebüt, 29/61,63

Allah'ın dışındaki varlıklara itaat ve kulluk etmenin anlamsızlığı kendiliğinden ortaya çıkmakta ve muhatap bu şekilde ikna edilmektedir.

Bu bahiste son olarak Kur'an'ın; Allah ile kulu arasındaki bir diyalogdan ibaret olduğunu söylemek sanırım yanlış olmayacaktır. Zira Allah (c.c), kelâmı olan Kur'an ile insanlarla diyaloga girmekte, insanlar da, duâ ve niyaz ile O'na seslenmektedir. Bu konudaki derslerini, yani Allah'a nasıl duâ ve niyazda bulunacaklarını ise yine O'nun kelâmından öğrenmektedirler.⁶³³ Zâten O da: "*Bana duâ edin ki size icâbet edeyim.*"⁶³⁴ buyuruyor. Böyle olunca, Kur'an'ın bizzat kendisi, Allah ile kul arasındaki diyalogun en güzel örneğidir demek yanlış olmayacaktır.

E. HİTAP

Oldukça sık başvurulan anlatım yollarından biri de **hitap**'tır. Hitap, kişinin muhatapları ile konuşması, onlara seslenmesi demektir. Diğer anlatım yolları gibi hitap da; roman, hikâye, makale, fıkra gibi her edebiyat türünde görülebilir. Ayrıca nutuk, konferans, masal vb. sözlü verimler de yalnızca hitaba dayalı edebiyat türleridir. Hitap, nesirde olduğu gibi nazımda da önemli bir yer tutar.

Bir anlatım yolu olarak hitabı, daha geniş bir çerçeve içerisinde düşünecek olursak, okuyucu veya dinleyicisine hitap etme durumundaki bütün eserleri bu kategoriye dahil etmek mümkündür. İşte bu noktada Kur'an hitabının, hitabın zirvesini oluşturduğu görülür. Hitap eden Allah, muhatapsa insandır. Allah, Kur'an yoluyla insanlara hitap ederken insanların anlayış ve idrak düzeyine nüzûl eder ve kullarına böyle bir üslûp dahilinde seslenir. Zira Kur'an'ın amacı okunmak ve anlaşılmasıdır.⁶³⁵

Hitap şekilleri

Hitap, nida edatları olarak bilinen **هِيَآ . أَي . أَيَهَا . أَيْتَهَا . أَيآ . يَا** edatları ile yapılır. Kur'an-ı Kerim'deki hitap şekillerinin oldukça zengin olduğu ve bir çeşitlilik arz ettiği görülür.⁶³⁶ Şimdi bu hitap

⁶³³ A'râf, 7/55

⁶³⁴ Mü'min, 40/60

⁶³⁵ Yusuf, 12/2

⁶³⁶ es-Suyûti fî, el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an, c.II, s.744-749

şekillerini örnekleriyle görelim:

1. Umûmî hitap

"Şüphesiz ki Allah la yẓlm̄ n̄s̄ şȳ'ā w̄lk̄n̄ n̄s̄ ānf̄s̄h̄m̄ yẓlm̄n̄" ⁶³⁷

âyetindeki hitap bütün insanlardır.

2. Husûsî hitâp

"Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et." ⁶³⁸ âyetindeki hitap Resûlullah'adır.

3. Husûsîlik ifade eden umûmî hitap

"Ey insanlar! Rabbinizden korkun..!" ⁶³⁹

Âyetin manasında çocuklara ve delilere hitap yoktur.

4. Umum ifade eden husûsî hitap

"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınızda, onları iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın.." ⁶⁴⁰

5. Cinse hitap

"Ey Peygamber!" hitabı gibi.

6. Nev'e hitap

"Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın.." ⁶⁴¹ Hitap İsrâiloğullarınadır.

7. İsim belirtilerek yapılan hitap

hitapları gibi. Ancak Kur'an-ı

Kerîm'de ya Muhammed şeklinde doğrudan hitap vaki olmamıştır. Bunun yerine ya Resûl ve ya Resûlullah şeklinde hitaplar görülür. Bu hitapla Resûlullah ta'zîm edilmekte, diğer peygamberler arasındaki yüksek mevkii

⁶³⁷ Yunus, 10/44

⁶³⁸ Maide, 5/67

⁶³⁹ Hac, 22/1

⁶⁴⁰ Talak, 65/1

⁶⁴¹ Bakara, 2/40

gösterilmekte, mü'minlerin, peygamberlerine adıyla hitap etmemeleri öğretilmektedir.

8. Övgü (medh) hitabı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا "Ey iman edenler!" hitabı gibi. Bu hitap tarzını Kur'an-ı Kerim'de çokça görmek mümkündür. Allah (c.c) inananlara teklif getirirken çoğunlukla söze böyle bir övgü hitabı ile başlamaktadır.

9. Yerme (zemm) hitabı

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ "Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin!"⁶⁴² âyeti ile قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ "De ki: Ey kâfirler!.." ⁶⁴³ âyetleri gibi. Bu çeşit hitap, ihanet manasında olduğundan Kur'an'da sadece iki yerde gelmiştir. Mü'minlere hitap çoğunlukla يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا âyetinde olduğu gibi vicahi yapılırken, kâfirlere ise; ان الَّذِينَ كَفَرُوا "inkâr edenlere gelince.." ⁶⁴⁴ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا "İnkâr edenlere söyle.." ⁶⁴⁵ âyetlerinde olduğu gibi, iltifat etmemek bakımından gaib sigasıyla yapılır.

10. İhânet hitabı

فَاخْرُجْ مِنْهَا فَانْكَرِمْ "Öyle ise oradan çık! Artık kovuldun!" ⁶⁴⁶ قَالَ اخْسَوْا فِيهَا وَلَا تُكَلِّمُوا كَارِئِي كَوْمِشْمَايْنِ اَرْتَاكْ! ⁶⁴⁷ "Buyurur ki: Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık!" âyetlerindeki hitap gibi. İlk âyet şeytanın ihaneti sonucu Allah'ın (c.c) şeytana verdiği cevabı konu almaktadır İkinci âyet ise cehennem ehlinin, ihanetlerinden dolayı söz söylemeye haklarının olmadığını ifade eden bir hitabı içermektedir.

11. Liyâkat hitabı

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ ve يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ hitapları gibi. Allah'ın, Hz. Muhammed (s.a.v.) e, "Resûl" hitabının uygun düştüğü yerlerde resûl, "nebî" hitabının uygun düştüğü yerlerde ise nebî şeklinde hitap ettiği görülür.

⁶⁴² Tahrîm, 66/7

⁶⁴³ Kâfirîn, 109/1

⁶⁴⁴ Bakara, 2/6

⁶⁴⁵ Enfâl, 8/38

⁶⁴⁶ Hicr, 15/34

⁶⁴⁷ Mü'minîn, 23/108

Örneğin: *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ* "Ey Resûl! Rabbinden sana indirilene tebliğ et."⁶⁴⁸ âyetindeki gibi umûmî bir teşrî' ifade eden yerlerde *resûl*, *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ* "Ey Nebî! Allah'ın sana helâl kıldığını niçin kendine haram ediyorsun?"⁶⁴⁹ âyetindeki gibi husûsîlik ifade eden yerlerde ise *nebi* ifadesi ile hitap edilmektedir.

Ancak, *يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ* "Ey nebi! Kadınları boşadığınız zaman.." ⁶⁵⁰ âyetinde olduğu gibi husûsî hitaptan umûmî teşrî' manası anlaşılan bir karîne bulunduğu anda ise hitap umûmîleşir. Zira *طَلَّقْتُمُ* fiili çoğul olarak gelmektedir.

12. Gazab hitabı

ذُقْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْكَرِيمُ "Tat bakalım, hani sen şerefli olan, değerli olan yalnız sendin"⁶⁵¹ Hitap Ebû Cehil'dir. Çünkü o, mevki ve zenginliğine güvenerek, kendisinin çok yüce ve şerefli olduğunu söylüyordu.

13. Bir kelime ile umûma hitap

يَا أَيُّهَا الْإِنْسَانُ مَا غَرَّكَ بِرَبِّكَ الْكَرِيمِ "Ey insan! Seni engin kerem sahibi Rabbine karşı aldatıp isyana sürükleyen nedir?"⁶⁵² âyetinde hitap bütün insan neslinedir.

14. Umûmî bir kelime ile bir kişiye hitap

وَإِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهِ "Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin"⁶⁵³ âyetindeki hitap, *"Sabret! Senin sabrın da ancak Allah'ın yardımı ile dir."*⁶⁵⁴ âyetinin delâletiyle yalnızca Resûlullah'adır.

15. Tesniye bir kelime ile bir kişiye hitap

الْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلِّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ "Haydi her inatçı kâfiri, atın cehennem"⁶⁵⁵ âyetindeki hitap, cehennem'de görevli melek Mâlik'dir.

⁶⁴⁸ Mâide, 5/67

⁶⁴⁹ Tahrîm, 66/1

⁶⁵⁰ Talâk, 65/1

⁶⁵¹ Duhân, 44/49

⁶⁵² İnfîtâr, 82/6

⁶⁵³ Nahl, 16/26

⁶⁵⁴ Hahl, 16/127

⁶⁵⁵ Kaf, 50/24

16. Müfred bir kelime ile tesniyeye hitap

فَمَنْ رَبُّكُمْ يَا مُوسَى (Firavun): Rabbiniz de kimmiş, ey Musa? ⁶⁵⁶

Hitapta "Yâ Hârûn" hitabı mevcut değildir. Ancak "Ey Musa" hitabı, hitabın Hz. Hârûn'a da aidiyetini göstermektedir.

17. Umum ifade eden bir kelime ile tesniyeye yapılan hitap

..Kavminiz için "أَنْ تَبَوَّأَ لِقَوْمِكُمْ بِمِصْرَ بُيُوتًا وَأَجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ قِبْلَةً" ⁶⁵⁷ Mısır'da evler hazırlayın ve evlerinizi de namazgah edinin.. âyetindeki gibi.

18. Bir kişiye hitaptan sonra umûma hitap

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُوا مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ مِنْ عَمَلٍ
"Ne zaman sen bir işte bulunsan, ne zaman Kur'an'dan bir şey okusan ve siz ne zaman bir iş yaparsanız, o işe daldığınız zaman biz mutlaka üstünüzde şahidizdir." ⁶⁵⁸ Âyette üçüncü fiil olarak gelen تَعْمَلُونَ kelimesinin müfret olarak gelen iki fiilden sonra geldiği görülmektedir.

19. Bir kişiye yapılan hitaptan sonra iki kişiye yapılan hitap

قَالُوا أَجِئْتَنَا لِنَلْفِتْنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا وَتَكُونَ لَكُمُ الْكِبْرِيَاءَ
"Onlar dediler ki: Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (dinden) bizi döndüresin ve yeryüzünde ululuk sizin ikinizin olsun diye mi bize geldin?.." ⁶⁵⁹

20. Yapılan hitaptan bir başkasının kast edilmesi

"Ey Peygamber! يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ
Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara boyun eğme.." ⁶⁶⁰ âyetindeki hitap Resûlullahın şahsına olmakla birlikte esasen ümmetine yapılan bir hitaptır. O zaten müttakî olduğundan kâfir ve münafıklara itaati düşünülemez.

21. Bir başkasına yapılan hitaptan belirli birinin kast edilmesi

⁶⁵⁶ Tâ-hâ, 20/49

⁶⁵⁷ Yunus, 10/87

⁶⁵⁸ Yunus, 10/67

⁶⁵⁹ Yunus, 10/78

⁶⁶⁰ Ahzâb, 33/1

لَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ كِتَابًا فِيهِ ذِكْرُكُمْ "Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik"⁶⁶¹

22. Belirli bir muhatap kastedilmeksizin umuma yapılan hitap

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الْمُجْرِمُونَ نَاكِسُوا رُؤُسِهِمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ "O günahkarları Rablerinin huzurunda başlarını öne eğmiş (olarak) bir görsen..⁶⁶² âyetinde muayyen bir kimseye hitap değil, muhatap olabilecek herkese hitap söz konusudur.

23. Bir şahsa hitaptan sonra başkasına çevrilen hitap

فَالِمَّ يَسْتَجِيبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا أَنَّمَا أُنزِلَ بِعِلْمِ اللَّهِ وَأَنَّ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ "Eğer (onlar) size cevap veremiyorsa, bilin ki, o ancak Allah'ın ilmiyle indirilmiştir ve O'ndan başka tanrı yoktur. Artık siz müslüman oldunuz mu?"⁶⁶³ âyetinde "Eğer (onlar) size cevap veremiyorsa.." hitabı Resûlullah'adır. "Artık müslüman oldunuz mu?" ifadesinin delâletiyle: "bilin ki Allah'ın bilgisiyle indirilmiştir." hitabı ise inkâr edenleredir.

24. İltifat sanatıyla yapılan hitap

وَمَا لِي لَا أَعْبُدُ الَّذِي فَطَرَنِي وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ "Ben niçin beni yaratana kulluk etmeyeyim. Oysa hep ona döndürüleceksiniz."⁶⁶⁴ âyetinde mütekellim sîgasından muhataba dönüş vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de iltifat sanatının örnekleri çoktur.

25. Cansız varlıklara hitap

فَقَالَ لَهَا وَلِلْأَرْضِ ائْتِيَا طَوْعًا أَوْ كَرْهًا قَالَتَا أَتَيْنَا طَائِعِينَ "Allah (c.c) ona (göğe) ve yere: İsteyerek veya istemeyerek, gelin! dedi. İkisi de "İsteyerek geldik" dediler."⁶⁶⁵ âyetindeki, Yüce Allah'ın yer ve göğe hitabı gibi.

26. Teşvîk hitabı

⁶⁶¹ Enbiya, 21/10

⁶⁶² Secde, 32/12

⁶⁶³ Hüd, 11/14

⁶⁶⁴ Yâsîn, 36/22

⁶⁶⁵ Fussilet, 41/11

وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ *"Eğer müminler iseniz ancak Allah'a güvenin"*⁶⁶⁶ hitabı teşvîk içindir.

27. Şefkat ve acıma hissiyle yapılan hitap

قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِن رَّحْمَةِ اللَّهِ *"De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin!"*⁶⁶⁷ âyetinde Allah'ın kullarına karşı şefkat ve acıma dolu hitabı gibi.

28. Sevgi ve muhabbet hitabı

يَا أَبَتِ لِمَ تَعْبُدُ مَا لَا يَسْمَعُ وَلَا يُبْصِرُ وَلَا يُغْنِي عَنْكَ شَيْئًا *"Babacığım! Duymayan, görmeyen ve sana hiçbir fayda sağlamayan bir şeye niçin tapıyorsun?..."*⁶⁶⁸ âyetinde Hz. İbrâhim'in, babasına sevgi ve muhabbet dolu duygularla dolu hitabı gibi.

29. Âciz bırakma hitabı

وَإِن كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّن مِّثْلِهِ *"Eğer kulümüza indirdiklerimizden herhangi bir şüpheye düşüyorsanız, haydi onun benzeri bir sûre getirin..."*⁶⁶⁹ hitabı gibi.

30. Yalanlama hitabı

قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ *"De ki: Eğer doğru sözlü iseniz o zaman Tevrat'ı getirip onu okuyun"*⁶⁷⁰ hitabında yahûdileri yalanlama vardır.

31. Şereflendirme hitabı

Kur'ân-ı Kerîm'de قُلْ lâfzıyla gelen bütün hitaplar bu kabildendir. Bu âyetlerde Allah (c.c), Resûlullah'ın ümmetine vasıtasız olarak hitap etmekle onlara üstün bir şeref bahsetmektedir.

32. Mevcût olmayan hitap

⁶⁶⁶ Mâide, 5/23

⁶⁶⁷ Zümer, 39/53

⁶⁶⁸ Meryem, 19/42

⁶⁶⁹ Bakar, 2/23

⁶⁷⁰ Âl-i İmrân, 3/93

Mevcut olan bir şeye tabi olarak yapılan hitaptır. **يَا بَنِي آدَمَ** "Ey *Ádem oğulları*"⁶⁷¹ hitabı gibi. Bu hitap, zamanın insanını olduğu kadar, daha sonra gelecekleri de içine almaktadır.

Görüldüğü gibi Kur'ân üslûbu içerisinde çeşitli anlatım yollarına yer verilmiştir. Tasvîr, kıssa, mesel, diyalog ve hitap olarak bilinen bu anlatım yollarından her birinin Kur'ân-ı Kerîm'de son derece mükemmel bir üslûp dahilinde akıp gittiği görülür. Bu üslûp sayesinde ki onun mesajı her kesimden insanın aklına, kalbine, ruhuna nüfûz etmiş ve etmektedir.

VIII. AKLA VE DUYGUYA BİRLİKTE HİTAP ETMESİ

Akil ve duygu, insanın sahip olduğu iki ayrı olgudur. Akıl, öğrenmek için hakikati, tasdîk etmek için de iyiyi araştırır. Duygu ise eşya ve olayların elem ve lezzet tarzındaki yansımalarına tercüman olur. Bunların her ikisi de doyurulmayı, beslenmeyi, ikna edilmeyi bekler. İlmî bir araştırma yazısı aklın doyurulmasını, şiir ise hisler ve duyguların harekete geçirilmesini hedefler. Bunların her ikisine birden hitap edebilmek oldukça zordur. Oysa Kur'ân, hem akla hem de duygulara birlikte hitap ederek her ikisini birden tatmin edebilmiş yegâne kitaptır.⁶⁷² Her kesimden ve her meşrepten insanın ondan istifade edebilmesinde onun akla, kalbe ve duygulara birlikte hitap edebilmesinin rolü büyüktür. Bu özellik Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında kendini gösterir. Zira o, kalplere azık ve gıda, akıllara kuvvet ve zenginliktir. O, dünya ve âhîret hayatının bütün safhalarını böyle bir üslûp içerisinde takdîm eder. Hem akli hem de kalbi doyurur. Onun kalplere nüfûz edişi, hakikatleri oldukça canlı ve etkileyici bir üslûp ile sunmasında aranmalıdır.

Akla ve duyguya birlikte hitap yolları

1. Âdiyattan gibi görünen varlıkları ve olayları nazara verme

Yaratan, mahlûkâtın her çeşit ihtiyacına vâkıf ve her türlü ruh halini bilendir. İhtiyacı nisbetinde ona herşeyi bahşeden ise yine O'dur. Yarattığı bütün mahlûkatı, birtakım nimetlere ihtiyaç duyacak bir biçimde yarattığı gibi

⁶⁷¹ A'râf, 7/31

⁶⁷² el-Bûtî Saîd Ramazan, min-Ravâii'l-Kur'ân, s.111.

nimetlerini de mahlûkatının ihtiyacını giderecek bir sûrette yaratmıştır. Kâinattaki hâdiselerin böyle bir hikmet dairesinde, mükemmel bir nizam ve intizam içinde akıp gittiği görülür. Ancak insan; her biri birer mûcize hükmündeki bütün bu varlık ve hadiselerle sürekli birlikte olmaktan dolayı onlara karşı bir ülfet peyda eder. Çoğu zaman da bütün bunları sıradan şeyler gibi telâkkî etmeye başlar. Her gün güneşin doğuşu, gece ile gündüzün meydana gelişi, bir yavrunun hayat buluşu vs. ona, sıradan şeyler gibi görünür. İşte Kur'ân keskin ve güçlü beyanıyla bu noktada devreye girer ve insanın hakikatleri görmesine engel teşkil eden bu ülfet perdesini aralar. Kâinat kitabını onun gözleri önüne açar ve okutturur.⁶⁷³ Bununla insanın hem aklını hem de duygularını besler. Bu noktada her türlü delili ortaya koymaktan çekinmez.⁶⁷⁴ Zira kulunun neye ihtiyaç duyduğunu bilen ve ihtiyacı nispetinde ona her şeyi bahşeden yine O'dur. *"O size istediğiniz her şeyi verdi. Allah'ın nimetlerini sayacak olsanız sayamazsınız..."*⁶⁷⁵ ayeti de bu hususu açıkça dile getirir.

Kur'ân'ın bu kılavuzluğu, ona muhabbetle bakan ve ona ihtiyaç duyan gerçek iman sahiplerinedir. O, kendisine inananların nefislerinde, kalplerinde, ruhlarında, akıllarında, şahsî ve içtimâî hayatlarında köklü değişiklikler yaparak onları kendi atmosferine çeker. Akıllarını eğitir, kalplerini temizleyip saflaştırır. Şimdi Kur'ân'ın, muhatabı olan insanın âdiyattanmış gibi gördüğü hususlarda kendine özgü keskin ve güçlü beyanı ile hem akla hem de duygulara birlikte hitap ederek ülfet perdesini nasıl araladığını bizzat kendisinden tâkip edelim:

"Rabbın dilediğini yaratır ve seçer. Onların seçim hakkı yoktur. Allah onların ortak koştuklarından münezzehtir ve şâni yücedir.

Rabbın onların sînelerinde gizlediklerini de açığa vurduklarını da bilir.

⁶⁷³ "Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri peşi sıra gelişinde akal sahipleri için (açık) ibretler vardır." (Âl-i İmrân, 3/190) ayeti konumuza örnek teşkil edecek pek çok ayetten sadece bir tanesidir. Kur'ân-ı Kerim'de bu kabilden ayetlere sıklıkla rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları şunlardır: Bakara, 2/219,266; Mâide, 5/18; En'âm, 6/50; A'râf, 7/176,184; Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Nahl, 16/11,44, 69, 79; Furkan, 25/61; Ankebût, 29/60; Rûm, 30/8,21; Sebe', 34/46; Yâsîn, 36/71-73; Zümer, 39/42; Câsiye, 45/13; Haşr, 59/21; İbrahim, 14/34; Zâriyât, 51/47-49; Kıyame, 75/36; Nûr, 24/42; En'âm, 6/97; Lokman, 31/31; Rahmân, 55/19-21; Yunus, 10/5-6; Tekâsür, 102/8.

⁶⁷⁴ "Şüphesiz Allah, (hakla açıklamak için) sivrisinek ve onun da ötesinde bir varlığı misal getirmekten çekinmez." (Bakara, 2/26)

⁶⁷⁵ İbrahim, 14/34.

İşte O, Allah'tır. O'ndan başka tanrı yoktur. Önünde de sonunda da hamd O'mundur, hüküm O'mundur. Ve ancak O'na döndürüleceksiniz.

(Resûlüm) De ki: Düşündünüz mü hiç, eğer Allah üzerinizde geceyi tâ kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse Allah'tan başka size bir ışık getirecek tanrı kimdir? Hâlâ işitmeyecek misiniz?

De ki: Söyleyin bakalım eğer Allah üzerinizde gündüzü tâ kıyamet gününe kadar aralıksız devam ettirse, Allah'tan başka, istirahat edeceğiniz geceyi size getirecek tanrı kimdir? Hâlâ görmeyecek misiniz?

Rahmetinden ötürü Allah, gece ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun fazl u kereminden (rızkınızı) arayasınız ve şükredesiniz.

O gün Allah onları çağırarak: Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede? diyecektir. (O gün) her ümmetten bir şahit çıkarır, (kâfirlere): Kesin delilinizi getirin! deriz. O zaman bilirler ki hakikat Allah'a aittir ve uydurageldikleri şeyier (putlar) da kendilerinden ayrılıp kaybolmuşlardır."⁶⁷⁶

İşte Kur'ân'ın, keskin ve güçlü beyânatıyla insanın aklına ve duygularına hitap edişi, hakikatleri görmesine engel olan ülfet perdesini aralayışı ve onu, bir olan Allah inancına götürüşü... Kur'ân-ı Kerîm'in tamamında bu ruhu görmek ve hissetmek mümkün olmakla birlikte bunun en bâriz örnekleri olarak Rûm Sûresi 20-30. ayetleriyle Nebe' ve Kâf sûreleri, ba's ve haşr konularında örnek olarak verilebilir.

2. Kişiyi tefekkür ve tedebbüre sevk etme

Tefekkür: "fikir yorma, iyice düşünme, kalbin bir şey üzerinde tekrar tekrar durması"⁶⁷⁷, tedebbür ise; "bir şeyin hakikati üzerinde fikir yorma"⁶⁷⁸ anlamlarına gelir. Tefekkür, tedebbürden daha umûmîdir. Tefekkürde; kalbin, delillerden yola çıkarak sonuca ulaşması, tedebbürde ise; kalbin neticelerden hareketle sonuca varması söz konusudur.

Sonsuz kudret sahibi olan Allah, kelâmı olan Kur'ân'ın kullarının kalp ve rûhunda nasıl ma'kes bulacağını bilen ve bu doğrultuda söz îrad edendir. İnsanın ilâhî hakikatlere ikna edilebilmesi, onun aklının ve duygularının tatmin

⁶⁷⁶ Kasas, 28/68-75

⁶⁷⁷ Mutçalı Serdar, el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-Hadîs, s.671

edilmesi ile mümkündür. İşte bu noktada Kur'ân, insanı, her vesile ile tefekkür ve tedebbüre sevk ederek onun aklını ve duygularını tatmin eder.⁶⁷⁹ Zira tefekkür ve tedebbür, aklın ve duyguların tatminini de beraberinde getirir. Böylece kalpler ilâhi hakikatleri tasdik eder. Şimdi Kur'ân'ın insanı tefekküre sevk edişini örneklerle görelim:

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ وَيَتَفَكَّرُونَ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ
وَالْأَرْضِ رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

"Onlar, ayakta d rurken, otururken, yanları üzerine yatarken (her vakit)

Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni tesbih ederiz.

Bizi cehennem azabından korusun!"⁶⁸⁰

بِالْبَيِّنَاتِ وَالزَّبْرِ ۖ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ
يَتَفَكَّرُونَ

"Apaçık mucizeler ve kitaplarla (gönderildiler). İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'an'ı indirdik"⁶⁸¹ âyetleri ve benzeri pek çok âyette insanlar tefekküre teşvik edilmektedir.

Diğer taraftan âyet sonlarında istifham sûretinde gelen افلا تعقلون "akıl etmiyor musunuz"⁶⁸², افلا يتفكرون "akıl etmiyorlar mı"⁶⁸³ ve افلا تتفكرون "düşünmüyor musunuz"⁶⁸⁴ gibi ifadelerle de tefekkürün teşvik edildiği görülmektedir.

⁶⁷⁸ a.g.e., s.257

⁶⁷⁹ Kur'ân-ı Kerim'de kişiyi tefekküre sevk eden âyetlerin bulunduğu yerler şunlardır: Bakara, 2/44, 73, 75, 76, 164, 170, 171, 242;  l-i İmrân, 3/65, 118; Mâide, 5/58, 100; En' m, 6/32, 126, 151; A'râf, 7/169; Enfâl, 8/22; Yunus, 10/16, 42, 100; H d, 11/51; Yusuf, 12/2, 109; Ra'd, 13/4; Nahl, 16/12, 67; Enbiya, 21/10, 67; Hac, 22/46; M 'min n, 23/80; N r, 24/61; Furkân, 25/44; Şuarâ, 26/28; Kasas, 28/60; Ankebût, 29/35, 43, 63; Rûm, 30/24, 28; Yâsîn, 36/62, 68; Sâffât, 37/138; Zümer, 39/43; Mü'min, 40/67; Zuhuf, 43/3; Câsiye, 45/5; Hucurât, 49/4; Hadîd, 57/17; Haşr, 59/14; Mülk, 67/10

⁶⁸⁰  l-i İmrân, 3/191

⁶⁸¹ Nahl, 16/44

⁶⁸² Bakara, 2/76

⁶⁸³ Yâsîn, 36/68

⁶⁸⁴ En' m, 6/50

Tedebbür kavramının ise, özellikle Kur'ân âyetleri üzerinde düşünmeyi ifade amaçlı olarak kullanıldığı görülür:

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا

"Hâla Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer o, Allah'tan başkası tarafından gelmiş olsaydı onda birçok tutarsızlık bulurlardı."⁶⁸⁵

أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا "Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kâlp kilitli mi?"⁶⁸⁶

أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأَوَّلِينَ

"Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi? Yoksa kendilerine, daha önce geçmişteki atalarına gelmeyen bir şey mi geldi?"⁶⁸⁷

İşte Kur'ân, âdiyattan gibi görünen pek çok varlık ve hadiseyi nazara vermek ve insanları tefekkür ve tedebbüre sevk etmek suretiyle akla ve duygulara birlikte hitap etmiş ve her ikisini de tatmîn etmiştir.

*

⁶⁸⁵ Nisâ, 4/82

⁶⁸⁶ Muhammed, 47/24

⁶⁸⁷ Mü'minûn, 23/68

SONUÇ

Bu çalışmamızda Kur'ân-ı Kerîm'in sahip olduğu edebî üslûbu ortaya koymaya çalıştık. Önce, bu üslûbu teşkil eden unsurlar üzerinde durduk. Daha sonra da onun sahip olduğu edebî üslûp özelliklerini dile getirdik. Gördük ki Kur'ân-ı Kerîm mesajını tamamen kendine has bir üslûp dahilinde sunmaktadır. Bu noktada hiçbir eser veya kişiyi taklit etmediği gibi kendisi de taklit edilememiştir. O, nazım ve nesrin bütün inceliklerini bünyesinde toplaması, kelime ve âyetlerinde ve bilhassa âyet sonlarındaki fâsılalarda ulvî bir âhenk bulunması, bir şiir veya güzel bir seci' kadar dinleyeni etkilemesiyle birlikte, beşerî te'lîf ve tanzîm usullerinin tamamen ötesinde kendine has mükemmel bir nesir olarak mesajını sunmuştur. Onun bu özellikleri yanında şu üslûp, özelliklerine de sahip olduğu görülmektedir:

Kur'ân'da maksût olan mana, monotonluktan uzak, değişik lâfızlar ve olağanüstü beyan tarzıyla ifadesini bulur. Muhatap olan insanın yalnızca aklına değil, kalp ve ruhuna birlikte seslenilir. Her ikisi de hissedar edilir. Onda okuyanı ve dinleyeni derinden etkileyen eşsiz bir âhenk söz konusudur. Seviyesi ne olursa olsun her seviyeden insana aynı anda hitap edilir ve herkes kendi seviyesi nisbetinde ondan kendi payına düşeni alır. Yine lâfız ve mana arasında hiçbir beşer sözünün yetişemeyeceği bir denge vardır. Bu hâliyle Kur'ân, maksadını muktezay-ı hâle en uygun ve yeterli lâfızla ifade eder.

Diğer taraftan onun üslûbu içerisinde tekrarların da yer aldığı görülür. Zira tekrarlar belâğatın bir gereğidir. Yine onun te'lîf ve tanzim şekli de tamamen kendine özgüdür. Konuların girift bir şekilde ele alındığı, insanların dün, bugün, ya da gelecekte benimsediği ya da benimseyeceği te'lîf ve tanzîm şekillerinin çok ötesinde bir te'lîf şekline sahip olduğu dikkat çeker. Anlatım yolları olarak bilinen tasvîr, kıssa, temsîl, diyalog ve hitap konularında da, dilin sunduğu imkânlar içerisinde malzemenin en iyisinin seçilip kullanıldığı görülür. Kendine özgü bütün bu üslûp özellikleri ile Kur'ân, beşer sözünün erişemeyeceği bir noktada ve üzerinde ilâhîlik mührü bulunan yegâne kitaptır.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm.

- ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li-Elfâzı'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yay. İstanbul, 1987.
- ABBAS, Fadl Hasan, "*Kadiyyetü't-Tekrâr fi Kitâbillâh*" Mecelletu's-Şerîa ve'd-Dirâsâtu'l-İslâmiyye, c.VII, Keyfân (Kuveyt), 1987.
- "*Hazf ve Zikr*" Çev. Cüneyd Eren, Yeni Ümit c.IV, sy.30
- ABDULKÂDİR, Hüseyin, *el-Kur'ân ve's-Sûretu'l-Beyâniyye*, Kahire, 1992.
- AKDAĞ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Konya, 1984.
- AKDEMİR, Hikmet, *Belâğat Terimleri Ansiklopedisi*, İzmir, 1999.
- AKTAŞ, Şerif, *Edebiyatta Üslûp ve Problemleri*, Ankara, 1993.
- ALAN, Yusuf, *Lisan ve İnsan*, İzmir, 1994.
- ÂMİR, Fethi Ahmed, *el-Meâni's-Sâniye fi'l-Üslûbi'l-Kur'ânî*, İskenderiyye, 1991.
- el-ASKERÎ, Ebû Hilâl, *Cemheretü'l-Emsâl*, Kahire, 1384/1964.
- ATÂ, Abdulkâdir Ahmed, *Esrâru't-Tekrâr fi'l-Kur'ân*, Kahire, 1973.
- ATEŞ, Süleyman, *İslâma İtirazlar Kur'ân-ı Kerîm'den Cevaplar*, Ankara, 1971.
- AYDIN, Muhammed Mustafa, *el-Esmâu'l-Hüsnâ ve Munâsebetuhâ li'l-Âyâti'l-letî, Hutimet bihâ*, Mekketu'l-Mukerreme, 1409/1989.
- BÂHÂZİK, 'Umer Muhammed 'Umer, *Üslûbu'l-Kur'âni'l-Kerîm beyne'l-Hidayeti ve'l-İ'câzi'l-Beyânî*, Beyrut, 1994.
- el-BAKILLÂNÎ, el-Kâdî Ebû Bekr, Muhammed b. Tayyib, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1990.
- el-İntisâr li'l-Kur'ân*, Frankfurt Üniversitesi İslâmî İlimler Tarihi Enstitüsü Yay. 1407/1986.
- el-BEDEVÎ, A.Ahmed, *min-Belâğati'l-Kur'ân*, Mektebetu'n-Nahda, Mısır, 1370/1950.
- BEKRÎ, Şeyh Emîn, *el-Belâğatu'l-Arabiyye fi Sevbihe'l-Cedîd*, Beyrût, 1990.
- BEREKE, Abdulganî Muhammed Sa'd, *Üslûbu'd-Da'veti'l-Kur'âniyye*, Mektebetu Vehbe, Kahire, 1402/1983.
- BESYÛNÎ, Abdulfettâh Feyûd, *min-Belâğati'n-Nazmi'l-Kur'ânî*, Kahire, 1992.
- el-BEYDÂVÎ, el-Kâdî, Nâsiruddin, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*,

- Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, Beyrut , 1988.
- BOLELLİ, Nusreddin, *Belâğat-Arap Edebiyatı Bilgi ve Teorileri*, İstanbul, 1993.
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ts.
- el-BÛTÎ, *min-Ravâii'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Fârâbî, Dımeşk, 1975.
- Menhec Terbeviyy Ferîd fi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risâle-Mektebetü'l-Fârâbî, Dımeşk, 1987.
- el-CÂRİM, Ali-EMİN, Mustafa, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, Dâru'l-Maârif, Mısır, 1959.
- CELÛ, Mahmûd Huseyn, *Esâlîbu't-Teşvîk ve't-Ta'zîz fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Ulûmi'l-İnsaniyye, Beyrut, 1994.
- CERÎŞE, Ali, *Edebu'l-Hivâr ve'l-Münâzara*, Dâru'l-Vefâ Mısır, 1410/1989.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V.Yay., Ankara, 1991.
- el-CURCÂNÎ, Abdulkâhir, *Esrâru'l-Belâğa*, Şerh ve ta'lîk: Muhammed Abdulmun'im Hafacî, Mektebetu'l-Kahire, Kahire, 1989.
- Delâilu'l-İ'câz*, Thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye, Mektebetu Sa'duddîn, Dımeşk, 1987.
- ÇELİK, Muhammed, *Kur'ân'ın İknâ Husûsiyeti*, İzmir, 1996.
- ed-DAHDÂH, Antuvan, *Mu'cemu Kavâidi'l-Arabiyyeti'l-Âlemiyye*, Beyrût, 1990.
- DEMİRAYAK, Kenan-ÇÖĞENLİ, Sadi, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, Erzurum, 1995.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lugat*, Ankara, 1970.
- DRAZ, Muhammed Abdullah, *en-Nebeu'l-Azîm*, Kahire, 1969.
- DRAZ, Sabbah Ubeyd, *el-Esâlîbu'l-İnşâiyye ve Esrâruhe'l-Belâğyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1986.
- Ebû HAMDE, Muhammed Ali, *min-Esâlîbi'l-Beyân fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu'r-Risâleti'l-Hadîse, Amman, ts.
- Ebû HAYYÂN, el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhît*, Dâru'l-Fikr li't-Tibâati ve'n-Neşri ve't-Tevzî', Beyrut, 1983.
- Ebu'l-FUTÛH, Muhammed Huseyin, *Ûslûbu't-Tevkid fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Mektebetu Lubnan, Beyrut, 1995.

- EBU'S-SUÛD, Muhammed b. el-Amâdî, *İrşâdu'l-Akli's-Selîm...* Dâru'l-Mushaf, Mısır, 1372/1952.
- Ebû NUAYM, Ahmed el-İsfehânî, *Hilyetu'l-Evliya*, Mısır, 1351/1932.
- EHVÂNÎ, Ahmed Fuâd, "*Mûsikıyyetu'l-Kur'ân*" Mecelletu'l-Ezher, c.XXXXI, s.67-72.
- FADL, Salâh, *'İlmu'l-Üslûb*, Menşûrâtu Dâri'l-Âfâkı'l-Cedîde, Beyrut, 1985.
- el-FÂHÛRÎ, Hannâ, *el-Câmi fi Târîhi'l-Edebi'l-Arabî*, Beyrût, 1986
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Mısır, 1952.
- FOULQUIE, P., *Pedagoji Sözlüğü*, (Dictionnaire de la Lanque Pedagoque) Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, 1994.
- GUSTAVE, le Bon, *Kitleler Psikolojisi*, (Çev.) Selâhattin Demirkan, İstanbul, 1976
- el-HAFACÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed Saîd b. Sinan, *Sırru'l-Fesâha*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- HAMÎDULLAH, Muhammed, *Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, Çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1993.
- el-HAŞİMÎ, Ahmed, *Cevâhiru'l-Belâğa fi'l-Meânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Kahraman Yay. İstanbul, 1984.
- el-HATÎB, Abdulkerîm, *İ'câzu'l-Kur'ân*, Dâru'l-Ma'rife, li't-Tıbâati ve'n-Neşr, Beyrût, 1395/1975.
- el-Kasasu'l-Kur'ânî fi Mantûkîhî ve Mefhûmihî*, Kahire, 1964.
- HEYTÛ, Muhammed Hasan, *el-Mu'cizetu'l-Kur'âniyye*, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1409/1989.
- HIFNÎ, Abdulhalîm, *Üslûbu's-Suhriyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1987.
- HİCÂZÎ, Muhammed Mahmûd, *el-Vahdetu'l-Mevdûiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Kutubi'l-Hadîse, Kahire, 1970.
- IYÂD, Şükrî, *İtticâhâtu'l-Bahsi'l-Uslûbî*, Dâru'l-Ulûm li't-Tıbâati ve'n-Neşr, es-Suûdiyye, 1985.
- Medhal ilâ ulmi'l-Üslûb*, Dâru'l-Ulûm li't-Tıbâati ve'n-Neşr, es-Suûdiyye, 1983.
- İbn. Kayyim el-Cevziyye, *Emsâlu'l-Kur'ân*, Nşr. Nâsır b. Sa'd er-Reşîd, Mekke el-Mukerreme, 1402/1982.

- İbn. HİŞAM, *es-Sîretu'n -Nebeviyye*, Thk. Mustafa es-Saka ve ark., Beyrut, Dâru'l-Hayr, 1992.
- İbn. KEMÂL, "*Risâle fi beyâni Üslûbi'l-Hakîm ve Temyîzihi an Sâiri'l-Esâlib*", İstanbul, 1316.
- İbn. KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. 'Umer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Mektebetu'l Menâr, Ürdün, 1990.
- İbn. KUTEYBE, *es-Şi'r ve's-Şuarâ'*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mısır, 1950.
- İbn. MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn M. b. Mukrem b. Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, ed-Dâru'l-Mısıriyyetu li't-Te'lîf ve't-Terceme, Mısır, ts.
- İbn. RAŞİK, Ebû Ali el-Hasan el-Kayravânî el-Ezdî, *el-'Umde fi Mehâsini's-Şi'r ve Âdâbihi ve Nakdih*, Thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, Dâru'l-Cil, Beyrut, 1401/1981.
- İbn. ZEMELKÂNÎ, *et-Tibyân fi ilmi'l-Beyân*, Matbaatu'l-Ânî, Bağdat, 1964.
- el-İSFEHÂNÎ, er-Râğib, *el-Müfredât*, Mısır, 1961.
- KABAKLI, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, İstanbul, 1983.
- KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, *Ansiklopedik Edebiyat Sözlüğü*, İstanbul, 1983.
- KÂTİP ÇELEBÎ, *Kesfu'z-Zunûn*, İstanbul, 1941-1943.
- el-KAZVİNÎ, el-Hatîb, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Îzâh fi Ulûmi'l-Belâğa*, Şerh ve ta'lîk: Dr. Abdulmun'im Hafacî, y.y. 1400/1980.
- Telhîsu'l-Miftâh*, (Mecnûatu'l-Mutûn) Mısır, 1949.
- KUTUB, Muhammed, *Kur'ân Araştırmaları*, Çev. Bekir Karlığa-Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1997.
- KUTUB, Seyyid, *et-Tasvîru'l-Fennî fi'l-Kur'ân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1413/1993.
- fi Zulâli'l-Kur'ân*, Çev. İ.H. Şengüler, M.E.Saraç, B.Karlığa, İstanbul, ts.
- Meşâhidu'l-Kıyâme fi'l-Kurân*, Dâru's-Şurûk, Kahire, 1413/1993.
- LAŞİN, Abdulfettâh, *el-Fâsiletu'l-Kur'âniyye*, Riyad, 1982.
- MASLÛH, Sa'd, *el-Üslûb*, Dâru'l-Buhûsi'l-İlmiyye, y.y., 1980.
- el-MERAĞÎ, Ahmed Mustafa, *Ulûmu'l-Belâğa*, Beyrut, 1984.
- el-MEYDÂNÎ, Abdurrahman Hasan Hebenneke, *el-Belâğatu'l-Arabiyye ususuha ve ulûmuhâ ve funûnuhâ*, Dimeşk, 1416/1996.
- Emsâlu'l-Kur'ân ve Suverun min Edebihi'r-Refî'* Dimeşk-Beyrut, 1415/1995

- el-MEYDÂNÎ, Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muhammed, *Mecmau'l-Emsâl*, Tahk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrâhim, Kahire, 1979.
- MUTÇALI, Serdar, *el-Mu'cemu'l-Arabîyyu'l-Hadîs* (Arapça-Türkçe Sözlük) İstanbul, ts.
- en-NAHVÎ, Adnan Ali Rıza, *el-Edebu'l-İslâmî*, Beyrût, 1987.
- NEVFEL, Abdurrezzak, *Kur'ân'da Ölçü ve Âhenk*, Çev. M. Kalaycıoğlu İnkılâp Yay. İstanbul, 1988.
- NURSÎ. B. Saîd, *İşârâtu'l-İcâz fi Mezânni'l-İcâz*, İhsan Kâsım es-Sâlihî, Bağdat, 1989.
- Lem'alar*, Yeni Asya Yay. İstanbul, 1994.
- Mektûbât*, Yeni Asya Yay. İstanbul, 1994.
- Muhâkemât*, Sözler Yay. İstanbul, 1991.
- Sözler*, Yeni Asya Yay. İstanbul, 1994.
- OKIÇ, M. Tayyip, *Kur'ân-ı Kerîm'in Üslûp ve Kıraatı*, Ankara, 1963.
- er-RÂFÎÎ, Mustafa Sâdık, *İcâzu'l-Kur'ân, ve'l-Belâğatu'n-Nebeviyye*, Beyrut, 1990.
- Târîhu Âdâbi'l-Arab*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1394/1974.
- er-RÂVÎ, Kâzım Fethî, *Esâlîbu'l-Kasem fi'l-Lugati'l-Arabîyye*, Bağdat, 1976.
- er-RÂZÎ, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, (Mefâtihu'l-Gayb) Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Tahran, ts.
- Nihâyetu'l-İcâz fi Dirâyeti'l-İcâz*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1985.
- SA'FAN, Kâmil, *el-Menhecu'l-Beyânî fi Tefsîri'l-Kur'ân*, y.y., 1981.
- es-SÂLÎH, Subhi, *Mebahis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrût, 1972.
- SAMARRAÎ, İbrahim, *min-Esâlîbi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Furkân, Beyrut, 1987.
- es-SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kûb Yusuf b. Ebî Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-Ulûm*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût, 1983.
- SENÎH, Safvet, *Kur'ân'da Edebî Veche*, İzmir, 1989.
- es-SUYÛTÎ, Celâluddîn, *ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 1983
- el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru İbn. Kesîr, Dımeşk, 1416/1996.

- Mu'tereku'l-Akrân fi I'câzi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Fikri'l-Arabî, y.y. 1973.
- eş-ŞÂYİB, Ahmed, *el-Üslûb*, Mektebetu'n-Nehdati'l-Mısriyye, Kahire, 1396/1976.
- ŞEDÎD, Muhammed, *Menhecu'l-Kıssa fi'l-Kur'ân*, es-Suûdiyye, 1984.
- TABBÂRA, Afif Abdulfettâh, *İlmin Işığında İslâmiyet*, Çev. Mustafa Öz, İstanbul, 1977.
- TABL, Hasan, *Üslûbu'l-İltifât fi'l-Belâğati'l-Kur'âniyye*, Medîne, 1990.
- et-TAFTAZÂNÎ, *Muhtasaru'l-Meânî*, Üçler Matbaası, İstanbul, 1974.
- TÂHÂ, Abdulhamîd Tâhâ, *Esâlîbu't-Tevkîd fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Matbaatu Câmiati Ayni's-Şems, y.y. 1961.
- et-TEHÂNEVÎ, Muhammed b. Ali, *Keşşâfu Istulâhâti'l-Funûn*, İstanbul, 1982.
- TÂHİRUL-MEVLEVÎ, *Edebiyat Lugatı*, Enderûn Kitabevi, İstanbul, 1973.
- UDAYME, Muhammed Abdulhâlık, *Dirâsât li-Üslûbî'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire, 1985.
- el-YAZICÎ, Kemal, *el-Esâlîbu'l-Edebiyye fi'n-Nesri'l-Arabiyyi'l-Kadîm*, Dâru'l-Cîl, Beyrût, ts.
- YAZIR, M.Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul, ts.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'an-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul, 1989.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed el-Huseyn, *Tâcu'l-Arûs*, Mısır, 1306.
- ez-ZEHEBÎ, Muhammed Huseyn, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn*, Kahire, 1381/1961.
- ZEHRÂN, Mahmûd, *Kısasun mine'l-Kur'ân*, Mısır, 1956.
- ez-ZEMAŞERÎ, Cârullah, Mahmûd b. 'Umer, *Esâsu'l-Belâğa*, Dâru Sâdır, Beyrût, 1366/1965.
- el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûnu'l-Ekâvîl fi Vucûhi't-Te'vîl*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrût, ts.
- ez-ZERKÂNÎ, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1995.
- ez-ZERKEŞÎ, Bedruddîn, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. M. Ebu'l-Fadl İbrahim. Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1972.
- ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Munîr*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrût, 1411/1991.